

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

M. Esra Yıldırım

Yeni Bir Hayat Kurmak

Kadınlar Anlatıyor:
Babalık, Evlilik ve Boşanma

M. ESRA YILDIRIM • Yeni Bir Hayat Kurmak

M. ESRA YILDIRIM 1987 yılında İstanbul'da doğdu. Beşiktaş Anadolu Lisesi'nden mezun olduktan sonra Boğaziçi Üniversitesi'nde tarih eğitimi aldı. Yine Boğaziçi Üniversitesi'nde Eleştiri ve Kültür İncelemeleri departmanında yüksek lisans yaptı. Yüksek lisans sürecinde Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Naz Bulamur'un bir araştırma projesinde asistanlık yaptı ve araştırma Cambridge tarafından kitaplaştırıldı. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü Modern Türkiye Tarihi'nde doktorasına devam ediyor. *Yeni Bir Hayat Kurmak* yazarın yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış halidir.

İletişim Yayınları 2521 • Araştırma-İnceleme Dizisi 416

ISBN-13: 978-975-05-2239-0

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Merin Sever

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

**Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63**

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

**Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04**

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

M. ESRA YILDIRIM

Yeni Bir Hayat Kurmak

Kadınlar Anlatıyor:
Babalık, Evlilik ve Boşanma

Ücretsiz PDF Kitap İncisi <https://rantey.org>

iletifim

**Beni bir hayvan gibi özgür yetiştiren
annem Nafiye Kaya'ya
ve ikinci defa doğurarak insan olmayı öğreten
hocam Aylin Vartanyan'a...**

İçindekiler

TEŞEKKÜR	9
GİRİŞ	11
Patriyarkanın resmî konuğu: Yuva	13
Yuvayı yıkan dişi kuş olmak	16
1 BABALIĞIN DOKUNULMAZLIĞI	19
Baba sevgisi	31
Kanayan beden	35
2 YUVAYA GİRİŞ	41
Zoraki evlilik	43
Bir kaçış planı olarak evlilik ve ihtiyaçtan evlilik	47
Aşk evliliği	52
3 DIŞI KUŞ AHLÂKI	57
4 SOLDAKİ SIFIR: İŞSİZ AİLE REİSİ	71
5 HER AİLEDE OLUR MU?	85
Kabul gören şiddet	93
Mutlu eş rolü	101

6 YUVANIN ARKA KAPISI.....	105
Babayla yüzleşme ve bir başarı öyküsü olarak boşanma.....	106
Eşi boşanmaya ikna etmek ve çocukların desteğini almak.....	115
7 BAŞKA BİR YOL.....	125
SONUÇ YERİNE	147
GÖRÜŞMECİLERE DAİR BİLGİLER	151
KAYNAKÇA	155

Bu araştırmayı yapmam konusunda bana ilham veren sevgili anneme ve araştırma fikrini başından itibaren destekleyen, adım adım her safhasında desteğini sunan hocam Aylin Vartanyan'a; gündelik hayatta karşılaştığım toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dair kafa yorabileceğim bir alan sunan ve güler yüzünü esirgemeyen hocam Işıl Baş'a; görüşmeler boyunca bana tavsiyelerde bulunan hocam Arzu Öztürkmen'e; tez savunmam öncesinde tezim üzerinde mesai harcayıp yazım biçimine dair önerilerde bulunan Didar Akar'a; bir başka araştırma projesinde asistanlığını yaptığım süre boyunca araştırma süreçlerinde deneyim kazanmamı sağlayan zarif hocam Naz Bulamur'a; bana tüm içtenliğiyle yaklaşan ve yazma konusunda motive eden tez jürisi üyelerimden Burcu Yakut-Çakar'a; yardımlarını esirgemeyen tüm arkadaşlarıma; daimi destekçim Denizhan'a; görüşmecilerle irtibata geçmemi sağlayan tüm kadın derneklerinin temsilcilerine; görüşmeyi kabul eden ve evlerinde beni misafir eden tüm görüşmecilere candan teşekkür ederim.

1977 yılında, 16 yaşında bir kız çocuğu üniversite sonuçlarını beklerken tanımadığı bir kadına yazılmış bir mektubu avucunun içinde buluverir. Mektubun bir tarafı annesine hitaben yazılmıştır. Genç kız okudukça, mektubun üzerinde yazan ad ve soyadın aslında kendisine ait olduğunu, mektubun kendisine yazıldığını idrak eder. Kızın biyolojik babası seneler önce vefat etmiştir. Senelerce sahiplendiği, kullandığı kimlik ise annesinin sonraki eşi, yani üvey babası üzerinden kullandığı ikinci, yeni bir kimliktir aslında. Bu gerçeğe yüzleşmeye çabaladığı sırada mektubu yazan öz amcası miras kalan toprakların bölünmemesi için onu oğluna ister ve üvey babası tarafından öz amcasıyla yapılan gizli bir anlaşma sonucu evlendirilir. Senelerce sahiplendiği kimliğini öz babasının memleketinde onu bekleyen ve daha yeni tanıştığı kimliğiyle harmanlayarak, hiç tanımadığı akrabalarıyla bambaşka bir hayat yaşamaya başlar. Fakat 10 sene sonra hayatta başka olasılıkların da var olabileceği gerçeğinin peşine düşmeyi kafasına koyar ve boşanma kararı alır. Daha önce hiçbir kadının boşanma davası açmadığı bir yer-

de kararını herkese karşı savunmak zorunda bırakılır. Nihayet boşandığında ise kendisine miras kalan toprakların parasından gelen destekle bir terzi dükkânı açmıştır. Bu terzi dükkânı senelerce yaşadığı yerde bir kadın tarafından açılan ilk işletmedir. Ancak daha önemlisi bir kadın tarafından işletilen bu dükkân, diğer kadınlar tarafından baş edilmesi zor aile içi sorunlarda neler yapmaları gerektiğini oturup tartıştıkları bir merkeze dönüşür. Zaman içerisinde dükkânın yetersiz kaldığını ve daha örgütlü hareket etmeleri gerektiğini düşünen kadınlar bu terzi dükkânında bir dernek kurmaya karar verirler. Sonuçta bu “Kadını Güçlendirme Derneği” Türkiye’nin en faal kadın derneklerinden birine dönüşür.

2014’te bir gazetede karşılaştığım bu hikâye, boşanma deneyimi olan bir kadının çocuğu olarak, kadınların bu deneyimi nasıl yorumladıklarına ve yaşam öyküleri dahilinde nasıl konumlandıklarına dair iştahlı bir merak duymama sebep olmuştu. Birkaç hafta uğraşarak hikâyedeki kahramana erişme fırsatını elde edebildim ve 2014-2015 yılları arasında Karadeniz, Ege, Marmara ve İç Anadolu olmak üzere Türkiye’nin dört ayrı bölgesinde yer alan yedi farklı ile ve yirmi sekiz kadının yaşamına erişen bu çalışma böylece ortaya çıkmış oldu.

Dinleme fırsatını elde ettiğim yaşam öyküleri birbirine benzemekle beraber üzerine düşünülecek yedi ortak temayı oluşturuyor. Bu temalardan ilki kadınların babalarıyla, kendi evlerinde deneyimledikleri “babalıkla” ilintili. Babalarıyla veya babalıkla olan ilişkileri, kadınların kendilerini bir kadın olarak nasıl algıladıklarından evlilik yaşantılarına kadar uzanan güçlü bir etki olarak beliriyor anlatılarda. Evliliğin gerçekleşmesinde rol oynayan içsel sebepler ise ikinci tema. Bu tema, kadınların eyleyciliklerini göz önünde bulundurarak evlilik kararının alınış biçimlerine odaklanmaya teşvik ediyor. Üçüncü olarak, kadınların evlilik yaşamlarında-

ki ortak deneyimlerinden yola çıkarak “yuvayı dışı kuş yapar” atasözünün işaret ettiği “dış kuş” olmanın kadın yaşamındaki karşılığını görüyoruz. Hane içindeki kadınlık ve erkeklik deneyiminin nasıl dönüştürdüğüne değinen dördüncü temayı, aile içi şiddet anlatılarının yer aldığı beşinci tema takip ediyor. Altıncı ve yedinci temalar ise kadınların boşanma kararını nasıl aldıkları, kararlarının nasıl karşılandığı ve boşanma deneyimini nasıl yorumladıklarına dair.

Araştırmacı olmak toplumsal kimliklerden sıyrılmış olma özelliğini kazandırmıyor. Hatta hangi konuyu araştırmak istediğinize karar verdiğiniz an, bu sıyrılamama halinin bir yansıması aslında. Dolayısıyla görüşmeleri gerçekleştiren kişi olarak anlatılara Titon’un (1980) tarif ettiği “duygudaş bir arkadaş” gibi yaklaştığımı ve en sonunda, dinlediğim yaşam öyküsü sayısınca evlenmiş ve boşanmış bir kadın gibi hissettiğimi söylemem gerek. Maria Mies’in (1983) “tarafsız” bir araştırma yürütmeye çalışan kadın araştırmacının halini bir tür şizofreniye benzetişini göz önünde bulundurarak, bu kıvama gelişimi akıl sağlığıma dair bir ipucu olarak algılıyorum. Nitekim Deutsch (2004) da araştırmacı ve katılımcılar arasında olması beklenen “bilimsel mesafe”yi problematikleştirerek, araştırmacı ve katılımcılar arasındaki “bağ”ı odaklanmanın önemini vurgulamaktadır. Ona göre bu bağ, görüşülen kişiyi bir araştırma nesnesi olmaktan çıkarıp gerçek bir katılımcıya dönüştürür. Diğer bir ifadeyle, araştırmayı bir insan üzerine değil bir insanla yürütmüş olmak istiyorsak bu bağa odaklanmak verimli bir yol olacaktır. İşte ben de buna çabaladım.

Patriyarkanın resmî konuğu: Yuva

Patriyarka terimi oldukça tartışmalı olsa da kelime anlamı “babanın hâkimiyeti” demektir (Barret 1980). Ancak Pate-

man (1988), bunun tüm erkek ve kadınların baba ve anne olmadan önce karı-koca oldukları gerçeğini bulanıklaştıran patriyarkanın kendisine ait bir tanım olduğunu savunur. Walby (1991) ise terimi biraz daha genişleterek en basit haliyle kadının toplumsal yapılardan oluşan bir sistem aracılığıyla erkek tarafından sömürülmesi şeklinde tanımlar ve bahsi geçen sistemi açıklamak için altı toplumsal yapıya değinir: Hane içindeki üretim ilişkileri, ücretli iş yerindeki patriyarkal ilişkiler, devlet içerisinde patriyarkal ilişkiler, erkek şiddeti, cinsellik içerisindeki patriyarkal ilişkiler ve kültürel kurumlar içerisindeki patriyarkal ilişkiler. Tüm bu tanımlara karşın Türkiye bağlamında Kandiyoti'nin tanımının daha bağlayıcı olduğunu söylemek sanıyorum hatalı olmayacaktır. Kandiyoti'ye göre Türkiye'de klasik patriyarka işlerliğini korumaktadır:

Geniş bir karşılaştırmalı perspektiften bakarak Türkiye'yi, Ortadoğu'nun, Güney ve Doğu Asya'nın büyük bir bölümüyle birlikte otoriteyi, erkek soyundan devam eden geniş aile içerisinde, yaşlı erkeğin elinde bulundurduğu "klasik ataerkillik" in tarihsel bölgesi içerisine yerleştirdim. Ataerkilliğin bu biçimine özgü yapısal özellikler şunlardır: Saygınlık kalıpları yaşa dayalıdır, kadınlar ve erkekler için farklı hiyerarşiler söz konusudur, cinslerin faaliyet alanları ayrılmıştır (ve hatta mekanda da ayrıştırılarak kurumsallaştırılabilir), nihayet, kadınların emeğine ve üreme kapasitelerine evlenerek dahil oldukları erkek soyu tarafından el konur. (Kandiyoti 1996, s. 186)

Boşanma deneyiminin kadınlar üzerindeki etkilerini görmeyi uman her araştırma işe aile içerisindeki iş bölümüne odaklanarak başlamalıdır (Carbone 1994). Bu nedenle Kandiyoti'nin tanımı oldukça değerli. Ancak ailenin ve yuvanın

ne tür anlamlar taşıdığına değinmek de anlamlı. Türk sistemine göre evlilik, gelinin damadın hane halkına dahil oluşuyla yeni bir aile oluşturulması şeklinde tanımlanır (Duben 1985). Bu bağlamda ev ya da yuva damada aittir. Nitekim Delaney, yürütmüş olduğu etnografik araştırmasında “aile”nin erkekler ve kadınlar için farklı anlamlar ifade ettiğini gözlemlemiştir:

Kadınlardan birine ailesini sorduğumda bir süre duraklamış, ardından annesini ve kardeşlerini, yani babasının ailesini saymaya başlamıştı. Kadının ailesi, geriye dönüp özelemlenmiş andığı içine doğmuş olduğu kendi ailesidir. Erkek genellikle doğduğu aile ile birlikte yaşamaya devam eder, kendi ailesini, soyunu sürdürecektir olan aileyi de ona ekler. Yönelimi ileriye dönüktür; kendi ailesi gurur ve saygınlık kaynağıdır. Kadın ailenin bir parçasıdır; erkeğin bir ailesi vardır. Kadınlar her zaman bir erkeğin, babasının, kocasının, erkek kardeşinin ya da oğlunun örtüsü altındadır. (Delaney 2001, s. 140-141)

“Aile”, kadın ve çocukları ima ettiği sürece ancak ve ancak bir erkek “aile” sahibi olabilir. Evlenmek içinse bir ev gereklidir çünkü evlenmek demek “evle kuşanmak” demektir. Erkeğin evlendikten sonra da ailesiyle yaşamaya devam edebileceği düşünülürse evlilik tarafından evle kuşanan aslında kadındır. Bu aynı zamanda onun tüm eylemlerinin ideal hedefini de gösterir; ev ya da yuva. Bu koşullarda bir kadın daima “candan”, “anaç”, “yuvasına bağlı” olmalıdır çünkü bu özellikler dört duvarı yuvaya çevirmek için gereklidir (Bora ve Üstün 2005). “Yuvayı dişi kuş yapar” atasözü, toplumun evlilik sayesinde evle kuşanmasının karşılığında kadından ne beklediğine de işaret eder kısaca.

Yuvayı yıkan dişi kuş olmak

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yarattığı iş bölümüne işaret eden “Yuvayı dişi kuş yapar” atasözü bir kadının birincil görevinin hatırlatıcısıdır. Arıkan’ın 1992 yılında yürüttüğü araştırmada boşanan kadınların toplum tarafından eşlerini ellerinde tutmayı becerememiş kadınlar olarak algılanışına yaptığı vurgu, görevini ihmal ettiği düşünülen kadına toplum tarafından çekilen bir ihtardır denilebilir. Bu durumda boşanma, Levine’in (1982) belirttiği gibi, muhafazakâr söylemleri ve politikaları kolayca hazmedebilen Türk aile yapısına karşı kadını güçlendiren bir eylem olarak görülebilir. Bu yaklaşımın Türkiye bağlamı dışında da destek bulduğunu söyleyebiliriz. Buna göre,

Bir çift boşandığında, kadın erkeğin sahip olduğu tüm kaynaklar üzerindeki hakkını kaybeder, ancak [erkeğe karşı olan] bağımlılığını ve yükümlülüklerini de kaybeder. Artık evin reisi olarak toplumla birebir bir ilişki içerisinde. Fakat erkek egemen toplum kadının aile reisi olma hakkını tanımamakla birlikte ihtiyaç duyduğu kaynaklara sahip olmasını da kolaylaştırmayacaktır. Boşanmış bir kadın tek bir erkeğe olan bağımlılığını erkek egemen bir topluma olan genel bir bağımlılıkla değiş tokuş eder. Kadının aile reisi olabilmek için yeterliliğini ölçen tüm kriterleri belirleyenler işverenler, devlet görevlileri, avukatlar, hâkimler, politikacılar, okul yöneticileri, doktorlar hatta erkek akrabalar ve komşulardır. Ancak yine de boşanmış olmak olumlu bir fark yaratır. Patriyarkal otorite artık ailenin dışındadır, içerde değildir ve kadın tüm otoritelerle nasıl iletişime geçeceğine ve hangi resmî ve gayriresmî kaynakları kullanacağına bir ölçüde kendisi karar verir. (Kohen, Brown ve Feldberg 1979, s. 229, çeviri bana ait)

Burada bahsedilen değiş tokuş patriyarkanın özelden kamusal kayışına karşılık gelmektedir. Kamusal alana açılan kadın kolektif biçimde sömürölür. Evlilik içerisinde kadını kimin bastırđı tanımlıyken evlilik dışına çıkıldığında kadın isimsiz kahramanlar tarafından domine edilir. Bu bağlamda boşanma, kadının akrabaları da dahil olmak üzere tüm toplumla yaptığı yeni bir sözleşme gibidir. Evlenerek kuşandığı evinden sıyrılıp çıplak kalan boşanmış bir kadının görünölüğü artan kadınlığı, anneliği ve onuru daimi bir gözetime açık hale gelebilir. Ancak bu durum, Kandiyoti'nin (1987) vurguladığı gibi, ergenlik dönemindeki kızların cinselliklerinin onlara ait olmadığı bilgisini aşlamak için aileleri, kardeşleri, akrabaları ve hatta komşularınca gözetim altında tutuldukları gerçeğini göz önünde bulundurunca kadınların hayatında bir yenilikten öte bir devamlılık içerir diyebiliriz. Bu devamlılık, medeni durumu fark etmeksizin kadınların Kandiyoti'nin (1988) "ataerkil pazarlık" olarak adlandırdığı hesaplamalara girişmesinin nedenlerinden biridir. Buna göre, kamusal alanda yer alan kadınlar saygınlığı hak ettiklerini göstermek adına iffetli olduklarına işaret eden detaylara başvururlar. Buna iyi bir örnek olarak Boğaziçi Üniversitesi bünyesindeki Sosyal Politika Forumu'nun (2011) boşanmış ve dul kadınlarla yürüttüğü araştırma gösterilebilir. Araştırmaya göre toplumdan namusla ilgili herhangi bir baskı görmediğini söyleyen kadınlar herhangi bir kötü söz işitme çekincesiyle kendi davranışlarını kısıtlayan kadınlardır.

Kadınlık kazanılan değil doğuştan atfedilen bir konumdur ve birinin eşi olmayan kadının toplum içerisinde ideal bir rol modeli yoktur. Aile reisliği statüsü otomatik olarak erkeklere tanındığından kadın bu statüyü kazanmak zorundadır (Kohen vd. 1979). Bu statüyü kazandığında ise toplumun tanımladığı ve dayattığı bir konumda değil, kendi yarattığı bir konumda olacaktır.

BABALIĞIN DOKUNULMAZLIĞI

[Babam] hiçbir söz hiçbir şey söylemeden hiçbir açıklama yapmadan bizi terk etmişti. Yani artık kanıksamıştık terk edildiğimizi ve bu benim evliliğime de çok şey oldu, dezavantajları oldu. Çünkü hep başıma kakıldı terk edilmişliğim. Yeri geldi ailesi bile bizim terk edilmişliğimizi öne sürerek konuşmalar yapıyordu... Mesela birini anlatırken “Baba terbiyesi görmemişler” diyordu, bu benim çok ağrıma gidiyordu; “Eğer babaları bırakmış gitmişse, babalarından ayrılırsa baba terbiyesi görmemiştir” diyordu. Terbiye-yi verenin sadece bir baba olabileceğini düşünüyordu, hani çocuğu eğitenin demek ki. (Aysel)

Erkeğin otoritesini erkeklik hakkı olarak sergilediği evlilik içi iktidarından farklı olarak babalık, gücünü babalık hakkından alır. Fakat babalık, doğal ve aynı zamanda toplumsal bir gerçeklik olan annelikten farklı olarak tarih içerisinde keşfedilmek veya icat edilmek zorunda kalmış bir gerçekliktir (Pateman 1988). Lerner (1986) yaşam veren, doğurganlıkları kutsanan ana tanrıçaların tarihsel süreçte er-

kek tanrılar tarafından tahtlarından edildiklerini ve hayvancılığın ilerlemesiyle erkeğin dölleme (*procreation*) sürecindeki rolünün daha açık bir şekilde anlaşıldığını, ilerleyen zamanlarda da ana tanrıçaların mutlaka bir partnerle eşleştirildiğini aktarmaktadır. Bu süreç, kadının yaşam veren üreme kapasitesi ideolojik olarak ondan alınıp erkeğe, en sonunda da erkek bir tanrıya aktarılan değin sürmüştür (Berktaş 1996).

Babalık öyle kavramsallaştırılmış ki, erkek yaşamın kaynağı olurken, kadın yalnızca doğum yapan bir varlığa dönüştürülmüş. Delaney (2001) bunu tek-kaynaklı yaratılış (monogenetik) olarak kavramsallaştırmış. Daha açık bir ifadeyle, doğurgan olmayan erkeğe yaratma gücü bahşedilirken doğurgan olan kadın ise üreme gücünden yoksun bırakılmakla kalmamış aynı zamanda yaratılmış bir varlığa evrilmiş (Sabbah 1995).¹ Bu kavramsallaştırmanın sonucu olarak çocuğun ancak ve ancak Tanrı'nın dölleyici bir sözünden can bulacağı düşünülürken erkeğe Tanrı'nın dünyayı yaratma gücünü fani düzeyde tekrarlama görevi yüklenmiştir:

Tıpkı, tanrının evrenin yaratıcısı olması gibi, erkekler de çocukların yaratıcısıdır. Kadının bedeni ise, yalnızca, tohumu taşıyıp besleyen verimli topraktır. Dolayısıyla, kadın bedeni, dölütün fiziksel gelişimini, büyümesini etkilese bile onun kimliğini, özerkliğini etkilemez. (Bu açıdan Türkçede kadın bedeninin üremeye ilgili bölgelelerinin de erkeğin can verme/dölleme işlevine göre tanımlanması anlamlıdır: Döl yolu, döl yatağı, dölüt.) (Berktaş 1996, s. 63)

1 Sabbah'ın kitabını okurken birer erkek figürü olarak düşündüğüm ve İslam'ın güçlü bir şekilde lanetlediği Lat, Menat ve Uzza'nın Arap dünyasının en güçlü tanrıçaları olduğunu öğrendiğimde oldukça şaşırmıştım (Bkz. Sabbah, s. 140). Bu şaşkınlığım yaşam verici gücü yalnızca bir erkek figürüne yakıştırmayı aşıl原因an tek-kaynaklı (monogenetik) anlayışa işaret eden bir ipucuydu.

Bu saklı anlamları bulmaya çalışmak babalığa dair genel anlayışı kavramak için yardımcı olabilir. Nitekim Delaney'in birlikte çalıştığı köylülerden birinin dile getirdiği gibi baba, Allah'tan sonra ikinci Tanrı'dır, çünkü İslâm bilgini Nasr'ın söylediği gibi "Müslüman ailesi, tüm Müslüman toplumunun bir minyatürüdür... Baba... Tanrı'nın dünyadaki otoritesini simgeler." (akt. Delaney 2001, s. 53)

Zamanın biyolojik boyutunda kadınlar erkekleri doğururken kutsal boyutunda her şey tam tersidir. Buna göre, kronoloji kimin ne kadar güçlü olacağına karar verendir ve her şeyi öncelleyen Tanrı her şeyden ve herkesten güçlü olmalıdır. Tüm sonradan gelenler ona itaat etmelidir çünkü zaman kimin güçlü olacağını kararlaştırandır (Sabbah 1995). Soyut düşünce, tarihsel süreçte yaratılmanın bir kavramla, bir isimle ve bir nefesle temsil edilmesi şeklinde kendine ifade bulmuştur. Kutsal nefes tek bir üfürmeyle, dünyadaki hiçbir insanın deneyimleyemeyeceği şekilde, dölleme (*procreation*) ve yaratma (*creation*) arasında hiçbir bağ olmaksızın yaratma eyleminde bulunurken isim vermek anlam ve düzen getirir ve Adem isimlendirme yetkisi verilen tek kişidir. Tanrı bu yetkiyi ona vermiştir çünkü ilk yaratılan odur (Lerner 1986).

Ben de yaptığım görüşmelerden önce annelik hikâyeleri duymayı beklerken kadınların kendi babalarıyla olan deneyimleriyle birlikte kendi çocuklarının babalıkla olan deneyimlerini dinleme imkânı buldum. Bolak (1995), kadınların evlilik yaşamı içerisinde güç dengelerinde yapacakları değişimde annelerin rolü olduğunu ileri sürse de babalar bazı kadınların hikâyelerinde oldukça etkileyici figürler olarak belirdi. Yıldırım Türker bir söyleşisinde, "buradaysa babanın zulmü kolay unutulur. Babaların dokunulmazlığı vardır; 'aslında o haklıydı' şeklinde bir kültür vardır" demişti (akt. Sancar 2013, s. 120). İşte bazı anlatılarda babalar tam da Türker'in bahsettiği gibi dokunulmaz, aynı zamanda da

en suçlu olanlar olarak karşıma çıktı. Çoğunlukla da kadınların eşleri dışında baş etmek zorunda kaldıkları diğer kişiler olarak. Örneğin Nükhet nasıl evlendiğini anlatırken aslında babalıkla olan ilişkisini aktarmıştı:

Ben 16 yaşındaydım evlendiğimde, 17 yaşında anne oldum. İkinci çocuğumu da 18 yaşında doğurdum. Eşim benden altı yaş büyüktü. Halamın oğluydu. Aileler istedi. Babam sordu bana, bende zaten bir ürkeklik vardı babama karşı. Hâlâ bu yaşta olmama rağmen vardır; bir şey soracağı zaman karşısında yaprak gibi titrerim. O zaman da böyle bir korkuyla... “Ben böyle bir şey düşünüyorum,” dedi, “uygun görüyorum” dedi. Ben “Bilmiyorum” dedim. O hafta nişanım takıldı işte. 6 ay sonra düğünüm oldu. (Nükhet)

Kendisiyle yaptığımız görüşmeyi bitirip kayıt cihazını kapattığımda Deniz de “Baba evinde sözüm geçmedi, belki koca evinde geçer dedim” diyerek ifade etmişti babasıyla ilişkisini. Sonrasında da babasıyla olan çatışmasının hâlâ sonlanmamış olduğunu dile getirmişti: “Şu yaşımda bile hâlâ babamı aşmaya çalışıyorum.” Bu noktada, bazı kadınların babalarıyla kuramadıkları sağlıklı baba-kız ilişkisinin yoksunluğunun sonucu olarak babalarının davranışlarını bir kız evlattan ziyade bir kadın gibi değerlendirdiklerini kaydetmek gerekiyor herhalde.

Görüşmeler sırasında kimi anlatılar boşanmış bir çiftin çocuğu olmanın nasıl bir deneyim olduğunu aktararak başlamıştı ve bu anlatıların kahramanı olan kadınların babalıkla olan deneyimleri, diğer kadınların çocuklarının babalıkla olan deneyimleriyle ortak yönlere sahipti. Örneğin Oya, anne ve babası boşanmış ve o tarihten itibaren bakımı üvey annesine teslim bir çocukluk geçirmiş. Babasının kendisini üvey annesine terk edişine sitem ederken aklına gelen ilk

şey üvey anneannesinin evi yandığında ve bir akrabalarının evindeki bir odaya sığınmak zorunda kaldıklarında bile babasının onu yanına almayışıydı. Bu noktada hatırlamak gerekir ki baba, yaşamı veren güç olarak kavramsallaştırıldığından boşanma durumunda çocuklar ona aittir ancak bakımı illa anneye değil yalnızca bir *kadına* aittir.

Oya babasıyla yaşayabilecek yaşa geldiğinde ise bulaşık yıkayabilmesi için tezgâha yetişmesini sağlayacak bir tabure yaptırılmış. Bunları anlatırken kendisini Kül Kedisi'ne benzettiğine de değiniyordu: “Kül Kedisi bir gün buradan çıkacak. Bir gün buradan çıkacağım, bir gün çok güzel bir hayatım olacak, tamamen değişecek... Öyle avuturdum kendimi.” Babasının onu annesinden ayırışını eğitilmiş biri olması ve onu da okutmak istemesiyle yorumlamasına rağmen babası beklentilerini yerine getirmemiş:

Babam [üniversite sınavından] gelirken “Tamam,” dedi, “bir hakkın vardı onu da kaybettin” dedi, “Kazanırsın kazanırsın, kazanamazsan kazanamazsın, bitti bu kadar.” (...) Niye aldın, niye getirdin madem sahip çıkmayacaktın?... Mum dibini aydınlatmaz derler ya, kendine, kendi çocuklarına faydası olmadı. Birçok öğretmen yetiştirdi, o okullardan birçok mezunlar verildi, bu alanda birçok ödül aldı, takdir aldı... Bilmiyorum neden yapmadı. Yani çalışayım, ayaklarımın üstüne durayım, hani evlendiğim zaman koca parasına muhtaç olmayayım diye bir çabası olmadı hiç. Evlensin, gitsin başımdan diye bir gözle baktı böyle hep. Zaten de ilk isteyene verdi hemen. (Oya)

Burada anlatılanlar, Erdoğan'ın (2014) değindiği gibi genç kızların evlerini bırakıp gideceklerini bu nedenle de eğitimlerine yatırım yapılmasının gerekli olmadığını öğreten geleneksel ataerkil sistemden bağımsız düşünülmemeli.

Babalıkla ilgili uzun ve çetrefilli bir hikâyesi olan bir diğer görüşmeci Banu'nun deneyimi yıllardır babası olduğunu düşündüğü kişinin biyolojik babası olmadığını tesadüfen öğrenmesiyle başlamış. Banu'nun biyolojik babası 1960'lı yıllarda Almanya'ya işçi olarak göç etmiş ve eşi Türkiye'de hamile olmasına rağmen başka biriyle birlikte yaşamaya başlamış. Bir çimento fabrikasında laborant olarak çalışan annesi de onu ve abisini 5 yaşına kadar tek başına büyütme zorunda kalmış. Sonrasında ikinci evliliğini yapmış ve Banu 14 yaşına kadar biyolojik babasından habersiz yaşamış. Ancak bir gün evi temizleyen annesine yardımcı olurken eski bir sandığı açtığında eski mektuplar ve fotoğraflarla karşılaşmış. Mektupları okuyan Banu, sonrasında zarfların üzerinde yer alan dört farklı adrese mektup yazmış ve bir arkadaşının adresini gönderen adresi olarak kullanmış. Almanya'ya gönderdiği mektup dışında diğer üç mektup geri dönmüş. Sonrasında ise bir gün mektubu alan babası Türkiye'ye gelmiş:

Görüyorsun, gözünle anlıyorsun. Kalabalığın içine kendimi nasıl attığımı bilmiyorum, yani bir refleksle. Bu yaşıma geldim o gün hâlâ beni gözümün önünde şeydir, yani o sahne siliktir. Şöyle silik: Bana sesleniyor, benimle konuşuyor, ben hiçbir şey duymuyorum, bende tepki yok, yani dondum kaldım... Sonra arabaya bindik arabada dedim ki, "Ya, ben nereden bileyim sizin benim babam olduğunuzu, siz çok genç gösteriyorsunuz?" Çünkü üvey babamı da o kadar benimsemişim ki, demek ki hani onunla onu karşılaştırıncaya... Bir de o dönemlerde babam daha çökmüş hani beni büyüten adam, daha böyle çökmüş, bu adam desen... "Daha böyle filinta gibi bir baba hayal etmemiştim hayalimde" dedim. Bir tane resim çıkarttı, uzattı bana. Aynı resimden annemde de var... O resmi görünce ben şok oldum. (Banu)

Banu o gün, o arabada Almanya'ya gitmeye karar vermiş ve ailesine haber vermeden gerekli işlemleri yapabilmek için yeni tanıştığı babasıyla birlikte bir başka şehirde oturan halasına gitmiş. Babasıyla geçirdiği günlerde velayetinin babasında olduğunu ve annesinin yıllardır onu kaçırmakta olduğunu öğrenmiş. Yeni edindiği bu bilgiyle annesinin onu ve abisini kapısı yumruklanmış bir evin penceresinden kaçırdığına dair bir anısı canlanmış zihninde. Bu kaçma kovalama anısı üvey babası ve amcalarının halasına gelişle tazelenmiş. Banu bunu aktarırken üvey babasının ve amcalarının hiçbir kaba kuvvete başvurmada yalnızca onun orada olup olmadığını soruşunu üvey babasının entelektüel karakteriyle ilişkilendirmişti. O günden aklında kalan en vurucu şey üvey babasının söyledikleri:

Babamın bir lafını hâlâ unutmam orada da bak, kırmızı çizgiyle. Şunu dedi bir tek: "Banu'ya söyleyin evde onu bekleyenler var" dedi ve ben yıkıldım. Yani o an böyle koşup boynuna sarılmak da geldi içimden, onlarla birlikte atlayıp eve gitmek de geldi içimden ama hiçbir şey yapamadım. Durdum kaldım. Ondan sonra gittiler, biz de ertesi gün sabah artık izimizi buldular diye hemen yola çıktık, gittik. (Banu)

Almanya'ya gidip üvey annesi ve kardeşleriyle tanıştıktan sonra aldığı karardan pişman olmuş ancak yine de onlarla yaşamaya devam etmiş çünkü tüm bu olanlar 12 Eylül darbesiyle çakışmış. Almanya'ya gitme kararını gözden geçirdiğinde aklına gelen tek şey üvey babasıyla yaptığı bir konuşma olmuş:

Babama dedim ki, "Baba, ortam çok kötü, biz de arkadaşlarımızla konuşuyoruz da aramızda, Avrupa'da, işte Alman-

ya'da orada burada okumak istesem beni gönderir misin okumaya?" "Tabii gönderirim kızım, niye göndermeye-yim?" dedi bana. Benim Almanya'ya gitmeme sebep, hani cesaretlendiren şey, 14 yaşındaki bir çocuk yoksa cesaret edemez böyle bir şeye, babamın bu lafı oldu. (Banu)

Fırsat buldukça üvey babasının entelektüel yapısına değinen Banu'nun tecrübe ettiği iki babalık deneyimini kıyasladığı iki örneği paylaşacağım:

Sigarayı gizli saklı içiyorum, 80'lerden bahsediyoruz. Bir pastane köşesinde gizli saklı sigara içiyoruz kızlarla, yaşımla 16-17. Bir arkadaşın babası gördü, ben fark etmedim son anda fark ettim, diğer kızlar attı, beni elimde sigarayla yakaladı... [Akşam] babam hiçbir tepki vermedi her zamanki gibi geldi, duşunu aldı, yemeğimizi yedik, çocuklara meyve koydum, dedi ki, "Kızım kahve yap, kendine de yap." Kahvelerimizi yaptım, balkona çıktık, anneme sigara tuttu, ondan sonra bana sigara tuttu. "Yok baba, ben sigara içmiyorum" dediğimde, "Kızım benim yanımda iç ki, bana kimse gelip de 'S.K.'nin kızı sigara içiyor' demesin" dedi. İlk nasihatim babamdan bu olmuştur... Sonra bir gün Almanya'da okuldan eve geldim, ders çalışıyorum, babam geldi işten, dedi ki "Çantayı getir." Götürdüm okul çantamı, içinden bir paket (...) sigarası çıktı, bir tane alınmış. "Sen," dedi, "sigara içiyormuşun, nasıl sigara içersin?" İlk tokadını o zaman yedim ve çok ağrıma gitti. (Banu)

İki yıl Almanya'da kaldıktan sonra bulunduğu bölgede okulu tamamlayan ilk Türk çocuğu olduğu için madalyayla ödüllendirilse de babasının okulla ilgili her konuda kendisini yalnız bırakması ve Frankfurt'ta hemşirelik okulunu kazanmasına rağmen onu bir doktorun metresliğini yapma he-

veslisi olmakla yargılaması bardağı taşıran sonra damla olmuş ve intihar girişiminde bulunmuş. Bir ay hastanede tedavi gördükten sonra babası annesine soğan bile doğramayı bilmeyen bir kız yetiştirdiği için kızını geri gönderdiğini anlatan bir mektup yazmış ve onu geri getirmiş:

Apartmanın yanına çekti, o yan tarafa arabayı. Ben indim, valizleri indirdik, tozu dumana kattı gitti... İki baba tanıdım ben; biri kör cahil, biri de tam tersine çok aydın. İkisi de uçtaydı. (Banu)

12 Eylül nedeniyle 6 ay hapis cezası alan babasının yokluğunda kendisini oldukça yalnız hisseden annesi ve ailesi onun dönüşünü güzel karşılamış. Ancak eğitim sistemindeki farklılıklar nedeniyle okula Almanya'da bıraktığı noktadan devam edemeyeceği için çalışmak zorunda kalmış. Sonrasında iş yerinde tanıştığı bir gençle flört etmeye başlamış ancak bu süreçte babası onu ani bir evliliğe sürükleyecek oldukça zor bir duruma sokmuş:

Babam biliyordu [flört ettiğimizi]. Biz saatli giriyoruz çıkıyoruz [eve]. (...) Yine biz direğin dibinde eşim Erhan'la oturuyoruz sohbet ediyoruz babamla annem de balkonda... Altıda işten çıkıyorum, altı buçuk-yedi gibi evde oluyorum, yediden sekize kadar bir saat Erhan'la konuşma zamanım var. O kadar müsaade etti babam, o bir saat içinde konuşuyoruz... Ben saatime baktım, sekize on var. Aradan bir zaman geçti tekrar baktım, yine sekize on var. Erhan'a sordum, "Sekizi on geçiyor" dedi. "Eyvah" dedim apar topar bir yukarıya çıkışım var. "Babacım kusura bakma, val-la bak işte saatim durmuş..." Nuh dedi, peygamber demedi o zaman. Dedi ki, "Gideceksin evden." Saat gecenin on bir buçuğunda beni evden dışarı attı. (Banu)

Banu'nun annesinin görünürlüğü üvey babası ve biyolojik babası kadar göz alıcı değil. Banu'nun biri sol görüşlü, diğeri Almanya'da işçi olan iki baba arasında gidiş gelişlerle dolu bir anlatısı var. Üvey veya öz, babalık, anneliğe nihai karar mekanizması olarak eklemelenme hakkına sahip. Anlatı boyunca babaların görünürlüğü daha yüksek çünkü uzlaşılması gereken kişi daima baba! Biyolojik baba, çocuk üzerinde bir hak sahibi çünkü yaşam tohumunu o sağlamış; üvey baba bunu yapmamış olsa da evin dışına çıkıp çalışan ve hayatı kazanan o ve bu da ona bir karar mekanizması gibi işlerlik gösterme hakkını tanımaya yetiyor.

Babalığın nihai bir karar mekanizması olarak şekillenmesi bir diğer görüşmeci Süheyla'nın yaşam öyküsünde de belirgindi. Aslında iki ayrı isme sahip olan Süheyla'nın iki ismi iki ayrı babalık deneyiminden geliyor. Süheyla 16 yaşındayken evde tek başına olduğu bir sırada tanımadığı bir kadına yazılmış olan bir mektubun eline geçmesiyle babasının seneler önce öldüğünü ve babası olduğunu düşündüğü kişinin annesinin ikinci eşi olduğunu öğrenmiş:

Nüfusa beni farklı bir tarihle ama yine aynı yılda, hani yıl olarak aynı ama doğum tarihi farklı bir şekilde kaydediyorlar. Ben Kazım kızı Süheyla diye yaşadım hep, eğitimim Süheyla Ö. olarak devam etti. 16 yaşında bu mektupla gerçeği öğrendiğimde bir anda bir Figen kimliği... Kim Figen? Karadeniz'in bir ilçesinde babası olan, babası trafik kazasında ölen bir kız. (Süheyla)

Süheyla, arazilerin bölünmesini istemeyen amcaları babasının tek varisi olması sebebiyle liseyi bitirdiği sene onu oğullarına istediklerinde üvey babasının zorlamasıyla nişanlanmış. Evlendikten sonra nerede yaşayacağını bile bilmemesine isyan etmesi üzerine üvey babası onu evlendik-

ten sonra yaşayacağı köye götürmüş. Ancak köye gittiğinde elektriğin bile olmadığını görünce orada yaşamak istemeyen Süheyla nişanlısıyla konuşmaya karar vermiş:

Nişanlım olan kişiyi işte aldım karşıma dedim ki, “Biz sizinle yapamayacağız.” Yani ben bunu daha baştan da söylemiştim. “Al yüzüğünü kardeşim, ayrılalım biz.” Ben orada nişanlımdan ayrıldım, o akşam, geldiğim günün akşamı. Ertesi gün beni gezdiriyor, babam çok genç yaşta öldüğü için, babamdan dolayı bir şeyim var benim hani orada, ismim var... Beni gelip görüyorlar falan, beni gezdiriyorlar. Bir yere uğradık il özel idarenin bürosu gibi, orada yine bir akrabamla tanıştırdılar beni. Babamlar falan toprakların olduğunu söylemişlerdi zaten bir önceki gelişlerinde hani, “O yüzden seni aradık bulduk” demişlerdi, dediler ki, “Sen madem nişanı atun, oğlumuzla yapmak istemiyorsun, birlikte olmak istemiyorsun, biz seni zorlamayacağız. Ama babadan kalan toprakların var, bunları yarın gelip de hani ya satarsan, edersen.” “Ben size hibe ederim” demiştim, “Benim toprakta gözüm yok”, “E, tamam o zaman, buyur bir imza at” dediler. Bir defter verdiler önüme, ben oraya hibe ettiğime dair güya imza attığımı zannediyorum, benim nikahım öyle kıyılmış. (Süheyla)

Banu’nun anlatısında olduğu gibi bu anlatıda da annenin görünürlüğü neredeyse yok gibiydi. Burada karşımıza çıkan şu sanki: Anne, baba kadar görünür değil çünkü amca, hayat verenin bir uzantısı olarak, üvey baba da hayatı kazanan kişi olarak nihai karar mekanizması olma yetisine sahip. Tıpkı Delaney’in (2001) aktardığına benzer biçimde anlatılarda yer alan baba figürleri Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi gibi hareket etme alanını bulabilmiştir. Nitekim diğer katılımcılar da bu algılayışın etkilerini boşanmaya karar verdiklerinde kendi çocukları aracılığıyla deneyimlemişti:

Annemin babamın buraya geldim tabii çünkü başka nereye gideceğim? Burada horlandım mı? İlk dönemler tabii ki bayağı zorluklar çektim. İşte “Onun çocuğuna mı bakıcan”, şöyle de, böyle de. Ondan sonra çocuğun zoruna gitmeye başladı. Baktım çocuk eziliyor, aldım onu konuştum. “Oğlum ne yapalım?” dedim, “Bilmiyorum anne, ben babamın yanına gideyim” dedi. Ondan sonra tabii anne yüreği dayanıyor mu buna, dayanamıyor yok. Bir akşam işte ne oluyorsa, babam değil de annem, çocuğun eşyalarını topladı, koydu kapının önüne gece. Ondan sonra taksi çağırıldı, oğlanı gönderdim ama ben bitmişim. Benim bitiş noktam artık tamamdı. Artık ölümü de düşündüm, her şeyi düşündüm. O gece içeri girmedim, sabaha kadar kapının önünde oturdum. Ondan sonra “Ya,” dedim, “oğlumu geri alacaksınız” dedim, “ya alıp başımı gideceğim ya da öleceğim” dedim. Ama kafaya koydum. Ondan sonracığıma baktılar baş edemiyorlar sabaha kadar evde, gidip çocuğumu getirdiler. (Gülay)

Mesela benim annem de o zamanlar öyle demişti, “Çocuğunu almam” demişti. “Sen eve gelip sığınabilirsin ama çocuğunu evime almam” demişti, “Gitsin çocuğun babasının yanına.” Karadeniz’de de var, burada da var o. Kadını almaya çalışıyorlar çünkü kadını ilerde evlendirecekler; ikinci bir ev, koca iyi kötü bakmıyorlar zaten hemen evlendiriyorlar. Ondan da bir sorunlar çıkıyor zaten. Ondan sonra çocuğu istemiyorlar. Ben o zaman dedim ki, “Anne, ben çocuğum olursa gelirim yoksa gelmem yani kalmam.” Baktı ki, ben kararlıyım öyle şey yaptılar. (Fahriye)

Gülay ve Fahriye, boşanma durumunda çocuğun koca evinden baba evine getirilmiş kocaya ait bir eşya gibi algılanışının neden olduğu bir karmaşaya dahil olmamış. Fakat

Banu ve Sûheyla'nın anlamlı biçimde annelikle değil de babalıkla ilgili deneyimlerinin bir parçası olarak görüyoruz ki, kadınlar buna mecbur kalabiliyorlar. Çünkü çocuk, kadının yeniden evlenmesi durumunda geçmişinde bir başka erkekle deneyimlediği cinselliğin sembolüne dönüştürülebiliyor. Tam da bu yüzden çocuğun yok sayılması gerekir! Eğer çocuğu yok saymak mümkün değilse, çeşitli yöntemlerle kadının daha önceden deneyimlediği cinsellikle olan bağını –çocuğa yeni bir kimlik vererek– yok saymak mümkün hale getirilir. Annesi boşandığı halde hayatına kayınpederinin evinde devam eden, dolayısıyla ikinci defa evlenmeyen Oya'nın babası boşandığında rahatlıkla çocuğunu da beraberinde götürebilmiş ve çocuğu ikinci eşinin annesi tarafından damadının bir uzantısı gibi kabul görmüş. Aile kavramının “kadın ve çocuklar” biçiminde kavramsallaştırıldığını, bu durumda yalnızca bir erkeğin aile sahibi olabileceğini ve evlenerek evle kuşanan kişinin de kadın olduğunu hatırlarsak tüm bunların Delaney'in (2001) de öne sürdüğü gibi tek kaynaklı yaratılış algısının gündelik yaşamımızdaki yansımaları olduğunu da görebiliriz.

Baba sevgisi

Dil, kültür ve kanun, kısacası patriyarka tarafından oluşturulan sembolik düzene ayak uydurmak Oidipus kompleksinin çözülmesiyle ilintilidir (Derek 2006). Lacan, bebek ile bebeğin kendi dışındaki varlıklar arasında henüz bir ayrımın olmadığı ayna evresinde anneye bir olma ve iç içe geçme isteğini arzu olarak adlandırmış. Bu ikili ilişkiye üçüncü bir figür olarak dahil olan baba, dış dünyayı ve arzusunun imkânsızlığını simgeler. Böylece bebek, anneye tek olma arzusu- nu bastırarak bilinçaltını yaratır. Çocuk dış dünyanın kurallarına uyumlu olmaya başladıkça cinsiyetlendirilmiş bir öz-

neye dönüşür çünkü artık dil alanına dahil olmuştur. Bu, eş zamanlı olarak toplumsal cinsiyet düzenine de dahil olması anlamına gelir. Nitekim dil, kadının erkeğin bilinçaltı olarak işlev gördüğü bir alandır. Diğer bir ifadeyle, gücün simgesi olan fallus, sahip olmak veya olmamak, pozitif veya negatif, güç veya eksiklik, erkeksilik veya kadınsılık gibi birçok anlam zincirini çağrıştırır ve bu çağrışım daha sonra diğer anlam taşıyıcılara da bulaşır. Böylece fallusun anlamı “gerçek” olarak adlandırdıklarımızı kategorize etmek ve birbirinden ayırmak için kullandığımız doğa/kültür, ışık/karanlık, iyi/kötü, erkek/kadın gibi diğer tüm ikiliklere uygulanır. Bu ikilikler içerisinde kadın kendini acizlik, güçsüzlük, belirsizlik, karmaşa ve boşluk gibi erkeğin temsil etmek istemediği ne varsa orada konumlanmış halde bulur. (Minsky 1996). Nihayetinde çocuk fallus sahibi olmayı güçle, olmamayı da güçsüzlükle eşleştirir. (Grosz 1990).

Bu durumda babanın verdiği sevgi kolaylıkla bir başka otorite figürüne yönelebilecek eril bir kaynağa aittir. Anne ve çocuk ikilisi ancak ve ancak toplumsal, dilsel ve ekonomik değişim ilişkilerinin *önkoşullarını* yaratabilirken kanunları, düzeni ve otoriteyi temsil eden baba gerçek *koşulları* belirler. Babanın yokluğundaysa öğretmen, polis veya Tanrı gibi diğer otorite figürleri, çocuğa toplumsal normlara uyma gönüllülüğünü yüklemek için babanın boşluğunu doldurur (Grosz 1990). Tam da bu bağlamda Pelin’in onaylanmak ve cinsel deneyimleriyle ilgili söyledikleri oldukça değerli:

Şunu keşfettim ki, benim yaşadığım cinselliklerin yüzde doksanı geçmişte, belki daha fazlası, sadece şey içindi, “Ah, beni seviyorlar.” Yani aslında sevişmek istemiyordum, sadece sevilmek istiyordum. Bunun için ödediğim bedelin farkında bile değildim. Sadece sevilmek için, sadece onaylanmak için... Oysa, kendini sevmek diye bir şey var ya, ar-

tık o kadar koskocaman önümde ki, ama o tabii o zaman hiç bundan haberim yoktu. Sadece ben sevilirsem mutlu olabilen biriymdim ve özellikle erkekler tarafından sevmek, özellikle işte baba tarafından sevmek, patron tarafından sevmek, onurlandırılmak, saygı duymak, yani eril dediğimiz şey... (Pelin)

Pelin'in söylediklerine bir diğer görüşmeci Ahsen'in paylaşımı da eklemeliyiz. Ahsen, 8 yaşında annesinin kendini astığına tanık olmuş ve sonra iki kız kardeşiyle birlikte baba-annesinin sorumluluğuna bırakılmış. Altı yıl boyunca inşaatlarda çalışmak için şehir şehir gezen babası, Ahsen 14 yaşına geldiğinde yeniden evlenmeye karar vermiş. Ancak bu evlilikten sonra ne Ahsen'e ne de diğer kız kardeşlerine eskisi gibi davranmış. Ahsen üvey annesinin ona ve kardeşlerine olan kötü davranışlarını anlatırken babasını ve dedesini de eşit oranda suçluyordu:

Aslına bakarsan bir nevi erkeklerden nefret etmem de yine çok eskiye geçmişe babama ve dedeme dayanıyor. Çünkü dedemin bizi azarlamasıydı, "Kadınsın, kızsın sus; yeme, içme kenara çekil" filan. Bir misafir gelince bizim hep arka planda olmamız... Bacak bacak üstüne atıp oturamamamız, etek giymemiz, yok işte âdet olduğumuzda hiç kimse-
nin bilmemesi, duymaması... Göğüsler çıkınca saklanma-
sı, makyaj yapamamak, sigara içememek, topuklu giyeme-
mek... Yine işte göğüslerin çıkınca, 15 yaşındasın, ip atla-
yamamak... Sokaktaki çocukların ilgisi üzerinde ama baba-
nın gözleri de üzerinde, eve gelip dayak yemek... Ben bun-
ların hepsinin toplamında şu an erkeklerden acayip nefret
ediyorum... Böyle bir şey olmalı bende, bir güç olmalı, bir
kuvvet olmalı dedemi ve babamı öldürmeliydim. Hayatım-
da iki tane gereksiz erkek diye düşünüyordum mesela. Oy-

sa aslında hemen hemen şöyle bir bakınca hepsi gereksizmiş, bütün erkekler. (Ahsen)

Babasına ve erkeklere karşı olan nefretine rağmen Ahsen, baba sevgisiyle dolu olarak gelecek bir sevgili hayal ediyordu:

Bizler hayatımızı gözümüzü ilk açtığımızda babamızı görüyoruz erkek olarak. Ya ben ilk gördüğüm erkekten kazık yedim, öyle böyle bir kazık değil yani. Çocukluğumun tamamen yerle bir olduğu bir kazık yedim o yüzden babamdan nefret ettiğim için ve babamı sevmediğim için gelecek insanın bana baba sevgisi vermesi gerekiyor. (Ahsen)

Kendi babasının sevgisini isteyip istemediği sorusuna ise cevabı şuydu:

Ben babamın sevgisini istemiyorum artık. Ben babamı bir yıldır görmüyorum ve ne özlüyorum ne bir şey, ne görmek istiyorum. Onu gördüğüm zaman çocukluğumu görüyorum ya. Çocukluğumu görüyorum ve hırçınlaşıyorum. Elimden gelse gerçekten onu orada öldürebilirim. (Ahsen)

Ahsen, babanın zulmünü kolayca unutan, daha önce değindiğim Yıldırım Türker'in bahsettiği o insanlardan değil. Ancak baba sevgisi verebilecek bir erkeği beklediği sürece babalığın sahip olduğu dokunulmazlığa meydan okumuş da sayılmaz. Annesinin intiharı sonucunda anne sevgisinden mahrum kalmış olmasına rağmen onun yokluğunu duygusal bir boşluktan çok okul hayatındaki başarısızlığıyla açıklamıştı: "Öz annem olmuş olsaydı belki ben üniversiteyi bitirmiş olurdum, belki okur başka bir şey olurdu."

Ahsen'in anlatısında anne sevgisi somut başarılar elde etmek için itici bir güç olarak yorumlanmasına rağmen baba

sevgisi birey olmak için alınan bir onay şeklinde kavramsal-
laştırılıyor. Bu nedenle anne öldüğünde sevgisi de onunla
birlikte yok olup giderken baba sevgisi babayı da aşan aşkın
bir deneyim olarak karşımıza çıkıyor.

Kanayan beden

Menstrüasyon üzerine tartışırken Young (2005), “çocuğa öğ-
retirse de öğretilmese de bu olay daima iğrenç ve aşağılayıcı
olarak kabul edilir” diyen Beauvoir’ın görüşlerini paylaş-
mış ve bunun yarattığı utancın kız çocuğunun dişil konum-
da olmayı reddetmesine yol açtığını söylemiştir. Bu durum,
kadınlara menstrüasyon dönemindeyken canlarının istedi-
ği her şeyi yapabileceklerini, aynı zamanda da menstrüasyon
yaşadıklarını gizlemek zorunda olduklarını empoze eden
kültürden bağımsız değil elbette. Bu iki mesaj da eş zaman-
lı olarak görev başındadır ve “normal” kabul edilen, kadının
menstrüasyon döneminde olduğunu gizlemesidir. Nitekim
menstrüasyon döneminin “kirliyim” veya “hastayım” şeklin-
de yorumlandığını birçok kişi duymuştur. Kristeva (1982),
beden içindeki kirletici nesneleri kategorize ederken iki tür-
den bahsetmektedir: Dışkı ile ilgili olanlar ve menstrüasyon
kanı. Menstrüasyon, erkek ve kadın tarafından tiksinti veren
bir şey gibi algılanır, çünkü o kan bir kadın bedeninden ge-
len köklerimizi hatırlatır. Tiksindirici bulunur çünkü kendi-
mizi annelerimizden ayırıştırabilmek için gösterdiğimiz ça-
bayla inşa ettiğimiz kendimiz ve diğerleri arasındaki sınırları
kaybetme korkusu yaşatır (Young 2005). Dahası, kontrol
edilemez bir biçimde akan menstrüasyon kanı kadınlar için
çocukluk döneminde bittiğine inandığımız kontrol dışı bir
durumu temsil etmektedir (Grosz 1994).

Bazı kadınlar çocukluk yıllarında babalarından ve çocuk-
ken çevrelerinde bulunan erkeklerden ilham alarak erillige

öykünmüşler. Özellikle iki anlatıda bu durum çok kristalleşmişti. Çocukluk döneminde zihninde bir erkek figürüne sahip olup olmadığını sorduğumda Ahsen'in cevabı şu şekildeydi: "Ben mesela 17-18 yaşımda falan böyle erkek pantolonu diktirmiştım, beyaz gömlek, kravat filan, onlarla geziyordum... Ya çok güzel, çok zevkliydi." Bir kadın figürüne sahip olup olmadığı sorusunu ise şu şekilde cevaplamıştı:

Yoktu... Kadın boşluk, çok acayip bir boşluk bende. Şöyle bir şey, tanıdığım ilk kadın annemdi, sonra babaannemdi. Yani annemi de kaybettikten sonra, benim beynimde kadın yok... Bende bir kadın profili yok yani. Hani erkek çok çıkartabilirim, çünkü sağım solum, önüm arkam, her yer erkekti. Yani köy... E köyde amcalar erkek, şunlar erkek. Kadınlar yoktu piyasada, kadınlar hep bastırılmış, arka tarafta; yemekte, aştta, şurada burada hiçbir kadın göremiyorsun... Yani ben ilk âdet olduğum zaman bana "Ayıp, kimseye söyleme" dediklerinde bunun bir ayıp olduğunu, kadınlığın kötü olduğunu [anladım]... Bana kadınlığı hep kötü gösterdiler, kadın bu dünyada üçüncü-dördüncü şey, işte kadın sadece sikilmek için var, kadın sadece doğurmak için var! Kadın ekmek yapar... Anladım ki, kadın olmak kötü. Bunu ne zaman düzelttim? Son iki senedir belki de düzeltiyorum yeni yeni... Benim dedem, babaanneme bunu aşıladı; benim babaannem de bana bunu aşıladı. (Ahsen)

Vajinayı ters çevrilmiş bir fallus olarak sunma, eril olanın her şeyin nihai ölçütü olduğu prensibinin bir uzantısıdır. Cinsel organlarımızı algılayış biçimimiz toplumsal ilişkiler içerisinde yer alan tahakkümün kurucusudur. Erkek dışarıyla ilgili, resmî, toplumsal, normal, yüksek ve devamsızlık içeren şeylerin tarafında yer alırken; kadın içeriye ait olan, sönük, alçak olan şeylerin tarafındadır ve yükümlü-

lükleri özel, gizli, hatta görünmez veya utanılacak olan şeylerden ibarettir. Kadının tüm bunları düşünüş biçimi tahakküm ilişkilerinin dayattığı biçimde şekillenirse bu bilme yetisi (*cognition*) değil, kabuldür (*recognition*) (Bourdieu 2001). Ahsen tam olarak bu kabul (*recognition*) eylemini nasıl gerçekleştirdiğini paylaşıyor aslında. Benzer bir durum bir diğer görüşmeci Ayşe için de düşünülebilir. Ayşe görüşmeye kız çocuk olmanın onun için ne ifade ettiğini aktararak başlamıştı:

Annemin saçımı örmesi bile sanki benim gururuma [dokunuyordu] ya da ne bileyim onurumu zedeliyormuş gibi hissederdim... Forma almasını istemiştım babamdan, karşı çıkmıştı, “Sen kız çocuğusun, nasıl olur” diye. Köyde sürekli erkeklerle bir arada oyun oynuyoruz falan fakat belli bir saatten sonra kız çocuğu dışarıda bulunmaz. Çocukken yediğim dayığı sadece o sebepten yemişimdir aileden. “Neden belli bir saatten sonra sen dışarıdasın, neden erkeklerle oyun oynuyorsun” şeklinde... Daha sonra ilkokula başlayacağım zaman okulun üniformasını, etek giyeceğim, hiç giymemişim, reddetmişim; çok zor gelmişti bana. Hayal ediyordum işte saçımı kestirsem, erkeğe benzesem, o şekilde gitsem nasıl olur diye? Bunu düşünmüştüm çünkü hep onu görmüşüm, model almışım kendime. Model aldığımı düşünüyorum, yani cinsel yönelimim bu değil hani, şu an biliyorum ama o dönem... O eşitliği kendimce sağlamaya çalışıyordum. (Ayşe)

Çocukken zihninde bir kadın imgesi olup olmadığına dair soruma ise Ayşe’nin yanıtı şu:

Yok, aslında hiçbir zaman olmadı kadın figürü bende çünkü erkekleri model aldım... İstedikleri zaman istediği şeyi

söyleyebilirler, sakıncası yok. Kadın söylediğinde kullandığı kelimelerden, oturuş şeklinden, saçını bağlayışından, gülümsemesinden, bakışından... Hepsi etken. Fakat ondan mıdır bilmiyorum, ben hiçbir zaman kadın rolünü de kabullenmedim aslında hani bize biçilen kadın rolünü... Basit örnekler vereyim mesela, nedir, hani kız çocukları anneye yardım eder rolünü, yoo ben babama yardım etmeyi tercih ederdim; o tamirle vesaireyle uğraşırdı benim ilgi alanım da o. Ne bileyim radyoyu bile açıp tamir etmek istemiştım, hâlâ da yaparım yani. (Ayşe)

Kadınlar çekingenlikle, belirsizlikle ve ikircikli bir tavırla hareket ederler çünkü onlardan bedenlerini sınırsızca kullanmamaları beklenir (Young 2005). Kız çocuklarının oyunları yerleşik, kapalı olmaya meyilliyken aynı zamanda eve yakın olmaları da beklenir. Erkek çocuklarıysa keşif yapmak için küçük gezintilere çıkabilirler. Kız çocuklarına yaralanmamaları, kirlenmemeleri, elbiselerini yırtmamaları ve onlar için tehlikeli olabilecek şeyleri yapmamaları tembihlenir. Böylece kız çocuğu yaşla birlikte artan bedensel bir çekingenlik geliştirir. Eğer bu kurallara uymazsa, bedenini dilediği biçimde kullandığı takdirde bilir ki, başkalarının gözüne çarpmayacak biçimde bedensel saldırılara veya en aşırı haliyle tecavüze maruz kalabilir. Bu durum kadınların otururken neden bacaklarını birbirlerine, kollarını da gövdelelerine yakın tuttuklarını açıklamaktadır. Mekânı, öğretildiği ve onlardan beklendiği gibi, olabildiğince sınırlandırılmış ve dışarıya kapalı bir biçimde deneyimliyorlar.

Sonuç olarak patriyarkal toplum kadını yalnızca bir beden olarak tanımladığı sürece kadınların kendi bedenlerini hem nesne hem de özne olarak deneyimlemeye devam edecekleri anlaşıyor. Çünkü Young'ın (2005) belirttiği gibi öznel-lik bakmayla inşa edilir. Bir özne bakarak kendisini diğerle-

rine karşı konumlandırır ancak erkeğin her şeyin nihai ölçütü olduğu toplumda bakma eylemi (*gaze*) erile aittir. Ahsen ve Ayşe, bir kız çocuğu kendini ne kadar dişil addederse o kadar kırılgan ve durağan olması gerektiği gerçeğinden kaçmaya çalışmıştı. Burada eklemekten geçmemiz gereken bir başka önemli nokta da her iki kadının da çocukluk dönemlerinde cinsel tacize maruz kalmış olmaları. Cinsel taciz, kadınları bedenleri vasıtasıyla aşağılamanın yalnızca bir yoludur ve Lerner'in (1986) dediği gibi erkekler ve kadınlar biyolojik olarak farklı olsalar da bu farklılıkların nasıl yorumlandığı ve değerlendirildiği yalnızca kültürel bir sonuçtur. Maalesef kadınların cinselliği ve doğurma kapasiteleri, patriyarkal kültür tarafından, kadınları aciz, korunmaya muhtaç veya özel bir muameleye ihtiyacı olan aşırı hassas varlıklara çeviren özellikler olarak yorumlanmakta (Grosz 1990). Öyle görünüyor ki, üreme (*procreation*) kapasitesinin erile aktarılışı, kadının doğurganlığının ve bedensel fonksiyonlarının onu ikincil derecede bir varlığa dönüştüren ana sebepler olarak yorumlanmasıyla sonuçlanmış.

Aşk evliliklerinin toplumun modern kesimleri, anlaşmalı evliliklerinse geleneksel kesimleri arasında gerçekleştiğini düşünmek yabancı olduğumuz bir düşünme biçimi değil (Fox 1975). Nitekim kadınlardan evliliğe kadar bekaretlerini korumalarını bekleyen bir toplumda aşk evliliği evlilik öncesi bir ilişkiye işaret ettiğinden aileler bu durumu ailenin namusunu zedeleyici bulabilir. Ancak Hart (2007) aşkı modernizmle, şehirlileşmeyle ya da Batılılaşmayla ve bireysellikle eşleştiren araştırmacıların aşkın ne modern ne Batılı, sadece insani bir özellik olduğu gerçeğini kaçırdıklarını ileri sürerek Türkiye’de yapmış olduğu antropolojik araştırmayla aileler, evlilik öncesinde veya sonrasında çiftlere romantik bir ilişki yaratma imkânı tanıdığı sürece anlaşmalı evliliklerde de aşkın var olabileceğini göstermiştir. Aynı şekilde Özyeğin de (2009) evlilik öncesi cinsel deneyimi olan modern ve eğitilmiş bir kadının yaşadığı ilk cinsel deneyimin toplumdaki yansımasından çekinerek kapılabileceği huzursuzluğun üstesinden gelmek için herhangi bir adayla evlenerek kendini erken bir evliliğin içinde bulabileceği

ne dikkat çeker. Geleneksel anlaşmalı evliliklerin bir aşkla sonuçlanma ve modern bir aşk birlikteliğinin genç bir kadını erken bir evliliğin içine sürüklenme ihtimalini göz önünde bulundurunca, evlilikleri modern ve geleneksel karşıtlığına denk gelecek biçimde ikiye ayırmak yeterince aydınlatıcı olmayabilir.

Namus suçları kadınların çalışma, gezme ve kendi bedenleri üzerindeki haklarının ihlalidir (Sirman 2004). Yaşama hakkının ihlali ise bu ihlallerin en sonuncusudur. Bu tanımın ışığında evlilik kurumu, namus kavramının yeniden üretilmesine hizmet eden bir alan olarak belirlemektedir. Modern kurumlar, gelenekleri göze çarpmayacak biçimde yeniden üretme yeteneğine sahiptir ve namus kavramı modernlik öncesine ait bir gelenekle özdeşleştirilmemelidir (Koğacıoğlu 2004). Gelenekler ve modern kurumlarla iş birliği içerisinde işleyen hiyerarşik mekanizma evlenme kararının alındığı baba evinde başlar. Evlilik, Delaney'in (2001) de belirttiği gibi aileler gerçekleştiğini görsün diye yaşanan bir zorunluluk olduğu sürece bu mekanizma, karar alma sürecinin önemine işaret eder. Yaptığım görüşmelerin birçoğunda evlilik kararının kadından çok aileye ait olduğunu gördüm. Bu nedenle anlatılardaki evlilik karar süreçlerine odaklanmak kadınların yaşamlarında var olan farklı güç mekanizmalarının açığa çıkmasını kolaylaştıracak. Her katılımcının kendine özgü bir kişiliği temsil etmesiyle beraber, tüm katılımcıların toplumsal cinsiyet ve sınıfsal açıdan benzer toplumsal gerçekliklerle yaşaması evlilik süreçlerinde bazı ortak paydaların belirmesine yol açmış diyebiliriz.

“Sevdim o adamı. E sonra, sonra da zaten daha sevmekten başka bir çaren kalmıyor.” Evlilik karar alma süreçlerinde kadınların eyleycilikleri üzerine düşünmeye teşvik eden bu cümle Oya'ya ait. Görüşmeler esnasında kadınların eyleyciliklerine, evlenmek için öne sürdükleri içsel sebeplere odak-

lanan bu bakış açısından evliliğe giden dört rota ortaya çıktı. Bunları şu şekilde gruplayabiliriz: 18 yaş altında zorla evlendirilen çocukları da kapsayan, kadınların aileleri tarafından evlenmeye zorlandıkları koşulları kasteden *zoraki evlilik*; kadınların içinde yaşamaktan memnun olmadıkları ailevi koşullardan kurtulmak amacıyla yaptıkları *bir kaçış planı olarak evlilik*; kadınların zorlayıcı yaşam koşulları içerisinde pratik bir çözüm yolu olarak başvurdukları *ihtiyaçtan evlilik* ve son olarak kadınların evlenme nedenlerini aşka atfettileri *aşk evliliği*.

Zoraki evlilik

Zorla evlendirilen kadınların evlilik kararları aileleri, özellikle de babaları tarafından alınmış ve katılımcılar Oya'nın aktardığı gibi bu karara karşı çıkamamış. Misafir olarak kaldığı evin sahibi tarafından oğluna istendiğini bulaşık yıkarken öğrenen Oya'ya ne düşündüğü sorulduğunda itiraz edemeyeceğini söylemekle yetinmiş: "Eğer babam beni vermişse benim hiçbir şey daha demeye hakkım yok, bu iş bitmiştir dedim."

Zorla evlendirilen çoğu görüşmeci evlilik sürecine girdiklerinde 18 yaşın altındaymış. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu'nun 2011 yılına ait raporuna göre 18 yaşın altında bir çocukla yapılan her evlilik çocuk evliliğidir. Fakat Türkiye'de bu durumun değerlendirilme biçimi kanun tipine göre değişiklik göstermekte. 22 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nun 124. maddesine göre erkek veya kadın 17 yaşını doldurmadıkça evlenemez. Ancak hâkim olağanüstü durumlarda 16 yaşını doldurmuş erkek veya kadının evlenmesine izin verebilir. Mümkünse karardan önce anne ve baba da dinlenir. 3 Temmuz 2005 tarihinde kabul edilen Çocuk Koruma Kanunu'nun 3. maddesine göre daha

erken yaşta ergin olsa bile çocuk, 18 yaşını doldurmamış kişiyi ifade eder. 26 Eylül 2004 tarihinde kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nun 103. maddesine göre ise 15 yaşını tamamlamış veya tamamlamamış, fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılama yeteneği gelişmemiş çocuklara yönelik her türlü cinsel davranış cinsel istismar sayılıyordu. Ancak Anayasa Mahkemesi'nin 26 Mayıs 2016 tarihli kararıyla 15 yaş sınırı iptal edilip 6763 sayılı torba kanunla 12'ye düşürülmüştür.

Bu sorunun çocukların zorla evlendirilmesini normalleştiren kültürel ve toplumsal değerler olduğu sürece kanunlarla çözülmesinin imkânsız olduğu ortada. Fakat kanun yapıcılarının bu değerleri besleyici nitelikte adımlar atıyor olmalarının sorunu olduğundan daha da trajik bir hale getirdiğini de göz ardı edemeyiz. Benzer şekilde soruna psikolojik bir perspektiften yaklaşmak da konunun sosyolojik, kültürel ve dinî alt-yapısını anlamak için yeterli olmayacaktır. Elbette 18 yaş altındaki kız çocuklarının dahil olduğu tüm evliliklerde erkek tarafının pedofili olduğunu iddia edemeyiz. Fakat yine de bu durum, sorunu etraflica ele alabilmek için konuyu bireysel düzlemde anlamlandırmamızı sağlayan psikolojinin yaklaşımından çok daha fazlasına ihtiyacımız olduğu gerçeğini değiştirmiyor (Erdoğan 2014). Yukarıda değinilen rapora göre ekonomik sıkıntı yaşayan aileler için çözüm yolları kız çocuklarını hedef almaktan geçiyor. Buna ek olarak, geleneksel toplumlarda erkeğin belli bir eğitim seviyesine eriştikten ve askerliğini yaptıktan sonra evlenmesi uygun görüldüğünden erkek ve kadın arasındaki yaş farkı olumlu karşılanıyor. Geleneksel aileler bir kadına en çok yakışan şeyin her anlamda eşile birlikte hareket etmek olduğunu ve erken yaşta evlenen kız çocuğunun hayatının geri kalanında atacağı her adımda eşile daha uyum içerisinde olacağını varsayıyor. Her şeyin ötesinde, geleneksel toplumlar için kadının her yaşta bir evi idare edebileceği yaygın bir düşünce.

Leyla, katılımcılar arasında en genç yaşta evlenen kişiydi ve evliliği, babasının olmayışı sebebiyle namusunu korumak amaçlı gerçekleştirilmişti:

Ben Malatya'da yaşıyordum. 12 yaşında annem beni eşime nişanladı benden izinsiz... Ben hiç istemedim. Evlenmeme 6 ay kala ben onu sevdim ama tabii ben çocuğum. Beni sinemalara götürüyor annem de geliyor; ben gitmiyorum ya annem de benimle geliyor... Evlendik, tayinimiz çıktı, Yozgat'a gittik, öğretmendi kendisi... Annem beni küçük yaştan verdi buna, hani baba yok, Malatyalıyız, doğuda ne olur ne olmaz diye. (Leyla)

Zoraki evliliklerin birçoğu çocuk evliliği idi ancak aralarında Leyla'ninkinden daha farklı yollarla gerçekleşmiş olanlar da vardı:

17,5 yaşında evlendim. Kaçarak evlendim. "Kaçarak evlendin" deyince herkes seviyorsun da, vermediler de kaçtın gibi [sanıyor], yok öyle bir şey. İşte annenin cahilliği, aile korkusu. Karşı komşumuzun oğlu vardı. Bahçeli bir evde, bahçenin yarısı balkondur, orada kitap okuyorum, o da benden büyüktü, kitap veriyor bana, ben ona kitap veriyorum. Annem kıyameti kopardı. Anneme göre kitap okuyorsan, okula gidiyorsan bir numaralı orospusundur. Yani yok başka şansın. Elin adamından kitap alıyorum! Bir gün böyle kıyamet kopardı. Abimler İzmit'deydi, "Abinleri çağıracağım" falan. Babam daha aydınlı, babama söyledim: "Baba böyle biri var ama sevgilim filan değil, tanışmak ister misin?" "Tamam" dedi. Nerede Gençlik Parkı'nda? Gençlik Parkı'nda ama Gençlik Parkı'nın seksen tane kapısı var. İşte yani çocuksun. Babam gelmedi, ben de "Beni aramaya gitmişlerdir" dedim yani eve döne-

mem. Sonra çocukların babası gitti baktı dedi ki, “Ya bahçe kapısında kilit var.” “Aha,” dedim “beni aramaya çıktılar” ve ben o korkuyla kaçtım. Yani böyle saçma sapan bir şekilde. (Müyesser)

Ailenin baskısı karşısında kendileri adına verilen evlilik kararını reddedemeyen kadınlar da vardı:

“Seni vereceğim” diye annemin baskısı evde, ağlamalar zırlamalar, kapıyı bana kilitliyor, üstüme baskı yapıyor filan. Çocukluk akli o eziyete dayanamadım... Kendisi astsubay ve bizi tanıştırdılar, gösterdiler. Zaten ben kör de topal da olsa, “Yeter ki bunların dedikleri olsun” diyecektim, kabul edecektim. Bir akşam tanıştık, öbür akşam istemeye geldiler, üçüncü akşam söz kesildi, dördüncü akşam nişan oldu... 3 ay sonra da düğünüm oldu, imza hakkımı annem babam aldı çünkü o yaşıyordum. (Fatoş)

Görücü usulüyle akrabalar araya girdi. Ben istemiyordum ama işte anne babayı kıramadığımız için... O zamanlar biliyorsun 80’li yıllarda, işte kız 20 yaşını geçti mi evde kalınmış. Şöyle de, böyle de, ortalık karıştı, o cevapları alıyordum. “Madem siz istiyorsunuz, tamam” dedim ben de. “Evet” dedim ama hata etmişim. (Gülay)

Özellikle Leyla ve Müyesser’in anlatısı evlilik kurumu ve namus arasındaki gizli anlaşmayı oldukça iyi bir şekilde örnekliyor. Leyla namusunu korumak amacıyla evlendirilirken ailesinin gözünde namusunu koruyabilmek için evlenmek dışında başka bir yol bulamayan Müyesser evden kaçıyor. Duben (1985) evliliği gelinin kocanın hanesine dahil oluşu şeklinde tanımlasa da anlatılar, kadınların kocalarının evlerine babalarının evlerinden gönderildikleri için girdikle-

rini gösteriyor. Diğer bir ifadeyle kadınlar bir eve girmekten ziyade bir evden gönderiliyorlar.

Bir kaçış planı olarak evlilik ve ihtiyaçtan evlilik

Zoraki evliliklerden farklı olarak çiftler arasındaki ortak paylaşım, bir kaçış planı olarak evlilik ve ihtiyaçtan evlilik yaşayan kadınlarda daha fazla. İhtiyaçtan evlilik yaşayan kadınlar evlilik öncesinde en çok ortak paylaşımına sahip olanlar. Ancak eyleyciliğin, ailevi koşullardan kaçmak için veya en pratik çözüm olduğu için evlenen kadınların anlatılarında daha görünür olduğu iddia edilebilir. Nitekim kadınlar, kendi ihtiyaçlarına en uygun düşen adayların arayışına aktif olarak girmiş ve hayatlarını onlarla birleştirmişler.

Giddens (1992), kadınların kendilerini keşfetmelerinin aile evini terk etmeleriyle ilintili olduğunu ve çoğu kadın için bunun evlenmek olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşımı destekleyecek biçimde birçok kadın, yalnızca daha özgür bir hayat veya ebeveyn kontrolünden uzaklaşmak istemiş ancak toplum düzenine meydan okuyacak cesareti kendinde bulamamış. Örneğin Ahsen, düğününü çalışarak kendisinin yaptığını ve evini kendi başına döşediğini özellikle vurgulayan bir kadın olarak bu durumu şöyle ifade etmişti:

[Şöyle düşündüm] hiçbir şey olmadım, sıradan bir yerde çalışıyorum filan, iyi bir ev kadını, iyi bir eş, iyi bir anne olmalıyım yani artık, çünkü hiçbir şey yok elimde. Yani ne okulu bitirdim ne bir şey var... İlk evlendiğim gün o imzayı atarken bu evlilik bitecek anlamında o imzayı attım. Zaten o evden kaçmak amaçlıydı benim evliliğim; hiçbir zaman ne taptım ne sevdim, ne de uğruna ölünecek biriydi... “Ahsen sakın evlenme” dediler, “Ahsen sakın, ha-

yır” ilk başta arkadaşlarım bana. Dükkânda evlenip boşanan arkadaşlarım vardı, “Ahsen sakın evlenme, sen evlenecek kadın değilsin, sen evliliği yürütebilecek bir insan değilsin, bak kaçış için yapıyorsun. Onun yerine kendin ayrı eve çık” dediler mesela. Ayrı [eve] çıkma cesaretini gösteremedim bak. (Ahsen)

Bazı kadınlar ise evliliği aile evinde deneyimlediklerinden daha fazla özgürlük alanı tanıyan bir yaşam biçimi gibi değerlendirerek evlilik kararı almış:

Ailem önce pek razı olmadı. Ama sonradan ben de beyin yıkaması... Yani mutlu olacağım, gezeceğim, tozacağım, böyle aile baskısından kurtulma gibi diyeyim... Ailemin üzerimde aman aman bir baskısı olmamasına rağmen, eşim olacak kişinin bana vaat ettiği, bana “Böyle yaşayacağız” diye gösterdiği hayat daha cazip, daha rahat, daha serbest bir hayattı. Tercih ettim. (Nalan)

[Evlilik] benim için aileden kopmak, onun bana verdiği özgürlük gibi görünüyordu. O yüzden ben hani orada daha mutlu olacağımı düşündüm. Ya sevgi de tabii ki içimde etken [olarak] vardı. Kimi zaman mesela, evliyken işte, arkadaşlarımda kalırdım, 10-15 gün hiç eve uğramazdım, “Niye gelmiyorsun” bir tepki olmazdı. Hani rahattım o konuda. (Ayşe)

Biz Gürcüyüz. Gürcülerde şöyle bir, kural demeyeyim de, ne derler, tam tabirini bulamıyorum, çok eski zamanlarda savaş zamanında buraya geldiği için atalarımız, burada birbirlerine daha çok kenetlenmişler, daha bağlanmışlar. Gürcülerde daha tutuculuk, bağlılık vardır mesela. Bu da ev hayatını da etkiliyor yani. Mesela bizim gelenimiz gidenimiz

çok... Bütün akrabalarımız burada değildi, çok azınlıktaydı, işi olan, hastaneye gelen, bize gelir kalırdı. Sürekli kalabalık içinde bir ailede büyüdüm. Çocukluk zamanında bu çok zevkli geliyordu tabii ama büyüyünce, biraz genç kız olduğun zaman kız çocuğu olduğun için de temizlik yapman bekleniyor, misafir ağırlaman bekleniyor... Ben misafir düşmanı değilim kesinlikle ama inanılmaz, hatta arkadaşşıma anlattığım zaman “Sizin ev hâlâ mı öyle?” der mesele. Dışarıdan fenalık gelir yani içinde yaşamadığı halde. Ben belki bundan dolayı buranın içinde ya da görücü usulü kısmetlere sıcak bakmadım. Çünkü hep şöyle düşündüm, yani ben bura içinden evlenirsem benim aile evim de annemin evi gibi olur diye düşündüm. Hep bana da gelirler, rahat olamam yani, böyle çok huzurlu olamam diye düşünüyordum... O ev ortamından da kurtulmak için belki, seçemedim, yanlış bir evlilik yaptım. (Menekşe)

Altı kardeşin en büyüğü olduğu için tüm ev işlerinin ve çocuk bakımının kendisine yüklendiğini söyleyen Nagihan da Menekşe gibi içinde bulunduğu durumdan kurtulmak istemiş. Ancak onu amcasının oğluyla evlendirmek isteyen baskıcı bir aile söz konusuymuş:

Ailemden çok çektiğim için, babam da huysuzdu, annemi döverdi... Ben bir an önce evden kaçmaya çalıştım. 17-18 yaşında evlenmeyi düşünüyorsun, yani düşünsene. Babam beni çalıştırmadı, bekârken de çalıştırmadı. Yani o evden bir an önce kurtulmak istedim. Bir yere gider gelirsin, kavgâ. Dedim “Gideyim, bunun anası yok falan,” dedim, “rahat ederim.” (Nagihan)

Ahsen, Nalan, Ayşe, Menekşe ve Nagihan gibi başka üç kadın daha ailevi koşullarından kaçmak için evlendiklerini

ve o anki ihtiyaçlarına cevap verebilecek en uygun adayları arayıp bulduklarını dile getirdi yaptığımız görüşmelerde. Kimisi ailesinin karşı çıkmasına rağmen almıştı evlilik kararını. Bu bakımdan eyleyciliklerinin iş başında olduğunu söylemek yanlış olmaz. İleride, boşanma deneyimlerinin aktarıldığı bölümden sonra en azından bazı kadınlar için evliliğin daha bağımsız bir hayata uzanan bir araç veya bir geçiş dönemi olduğunu göreceğiz. Yalnız bir kadın olarak hayata tutunma arzusunu kendisine ayrı bir ev kurarak gerçekleştiremeyen kadının evden, daha doğrusu baba evinden ayrılması için var olan en meşru yol evlilik olduğu sürece boşanma da patriyarkayı kadının hanesinden dışarı uğurlamak için en doğru yöntemlerden biri olmaya devam edecektir – en azından bazı kadınlar için.

Flört edebilen kadınların ise toplumdaki diğer tüm geleneksel sınırlamalardan özgür kılınması gibi bir durumun söz konusu değil hepimizin bildiği, farkında olduğu üzere. Bu anlamda kendilerine bağımsız bir yaşam inşa etmiş olan kadınlarda süreç daha farklı bir işleyişe sahip. Bağımsız genç kadınlar, evliliği –biraz da ironik biçimde- adeta bağımsızlıklarının bir bedeli olarak deneyimlemek durumunda kalmış. Örneğin, üniversite yıllarında artık ailesinden ayrı bir evde yaşama kararı alan Pelin, kaçarcasına ayrıldığı evine kalacak yer bulma konusunda yaşadığı tüm sıkıntılara rağmen dönmemekte diretmiş ve yarı zamanlı çalıştığı kafede tanışmış olduğu yeni arkadaşının onu evinde ağırlama teklifine olumlu yanıt vermeye karar vermiş:

Hiçbir yer bulamayınca dedim ki, “Arayayım şu Bora Bey’i, hâlâ geçerliyse teklifi oraya gideyim.” Nitekim aradım, “Tabii, buyur gel” dedi. Gittim, onun da bir misafiri var. Zaten iki tane odası var, biri yatak odası, biri salonu. O misafirle beraber salonda işte koltuk minderlerinden kendileri-

ne yatak yaptılar, bana da yatak odasını verdi, rahat rahat yat diye. Allahım o kadar huzurlu bir uyku uyudum, o kadar mutlu oldum ve o kadar minnet duydum ki Bora'ya... Ondan sonra işte üçüncü gece ben işten yine çıktım geldim, bir çift arkadaşı var misafir. Yatak odasını onlara verdik, salonda minderleri yaptık, böyle başlı ayaklı çapraz yattık. Sonra öteki gece başlı ayaklı değil yan yana koyduk yatakları, ondan sonra seviştik o akşam. Dört ay sonra da evlendik, onun üçüncü evliliği idi. (Pelin)

Rüya ise 12 Eylül döneminde siyasi olarak aktif genç bir kadın olması nedeniyle ülkeyi birkaç yıllığına terk etmiş. Bu süreçte 6 yıllık bir ilişki yaşamış ancak Türkiye'ye dönme kararı aldığında ayrılmış ve bir sendikada çalışmaya başlamış. Bu arada cezaevinden 6 ay önce çıkmış olan eski eşiyle tanışmış ve evlenmeye karar vermiş:

Evlenmemin en büyük nedeni, ne diyeyim sarkmak kelimesi de, yani çok çok tacize uğruyor [olmam]. Türkiye'de tek başına yaşayan, tek başına çalışan ki sen de belki bilirsin bunları... Özellikle sendika gibi bir ortamda, inanılmaz yani. Sendika patronları diyorum ben onlara, işçi sınıfı falan degiller, yani artık paralı profesyonel sendika yöneticileri. Çok çektim. Yalnız olmaktan çok çektim hakikaten ve yani açık söyleyeyim etrafımda şöyle mert, sözüne güvenilebileceğim, bana güven verebilecek (...) falan erkek yok gibi bir şeydi ya da benim bulunduğum ortamda öyleydi. Dolayısıyla Cem'le tanıştıktan çok kısa bir süre sonra böyle bir güven geldi bana. Bir de çocuğum olsun istiyordum, artık 28 yaşına gelmiştim, çocukları çok seviyordum. (Rüya)

Üniversite yıllarında aktif bir siyasal yaşamı olan Fulya, kendisi gibi bir aktivist olan eşinin kalacak yer sorununu

çözmek için aynı evde yaşamayı teklif etmiş ancak bir süre sonra hamile kalması geçici olarak planladığı durumun kalıcı hale gelmesine neden olmuş:

Hamilelik falan gündeme geldi, bir türlü kûrtaj olamadım, evlendim. Oğluma 5-5,5 aylık filan hamileyken nikah yaptık. Evlenirken de şey sözüyle evlendim, en geç 3 yıl içinde boşanacağız. Çünkü ben o hayatı hiç istemiyorum, hazır değilim, yani evli olmak istemiyordum. Ama 23,5 yıl sürdü. (Fulya)

Pelin, Rüya ve Fulya, üç kadın da politik olarak bilinçli, bir dereceye kadar ekonomik bağımsızlığı olan ve yalnız yaşamaya çalışan kadınlar olmalarına rağmen içlerinde bulundukları toplumsal koşullar yaşama tek başlarına tutunmalarına müsaade etmemiş: Pelin'in ailesinden ayrı bir yetişkin yaşamı sürme arzusu, Fulya'nın gebeliği kadar gayrimeşru, Rüya'nın eril bir çalışma ortamındaki varlığı kadar savunmasız. Toplum içerisinde görece özgür bir yaşam sürebilen kadınların dahi evlilik kararlarının toplumla ilişkilenme biçimlerinden bağımsız olmadığı gerçeği, yukarıda da belirttiğim gibi flört edebilen bir kadın olmanın kadını geleneksel sınırlarından muaf tutmayacağı gerçeğiyle ilintili kanımca.

Aşk evliliği

Zoraki evliliklerde olduğu kadar olmasa da evliliklerini aşka atfeden kadınların da bastırılmış olduğunu iddia edebiliriz. Zira aşkın deneyimlenişini aktaran anlatılardaki erkekler, tıpkı Firestone'un (1970) iddia ettiği gibi, kadınları üstesinden gelinecek aşk nesneleri olarak algılayan kimselerdi. Fromm (1956), ilgi, sorumluluk, saygı ve bilginin aşkın bileşenleri olduğunu söylüyor. Ona göre ilgi, sevdiğimizizin ya-

şamı ve gelişimi için aktif bir alakadır. Sorumluluk, sevilen kişinin açığa vurulan ya da vurulmayan tüm ihtiyaçlarına karşılık verebilme yetisidir. Ancak Fromm saygı olmadığı takdirde sorumluluğun zorbalığa dönüşebileceği konusunda uyarıda bulunmaktadır. Ona göre saygı, kişiyi olduğu gibi tanıyabilmektir. Kişi, sevdiği kişinin kendi arzularına yarayacak şekilde değil, onun bildiği, tanıdığı ve istediği şekilde var olmasını istemelidir. Bu bağlamda kadınların aşk deneyimleri saygının yoksunluğunun yarattığı koşullarda gerçekleşirken onları savunmasız bırakan eşitsiz güç dengelerine işaret ediyor. Örneğin, Hale'nin anlatısı aşkın, eşitsiz güç dengeleri içinde nasıl deneyimlendiğini göstermek açısından değerli. Hale'nin eski eşi onu caddede yürürken görmüş ve beğenmiş. Sonrasında da bir tanıdık aracılığıyla görüşme organize etmiş:

Böyle oturdu karşıma eşim, “Ben sizinle evlenmek istiyorum” dedi. İlk dediği bu oldu daha o gece. O bana ilk görüşte aşık olmuş zaten. Ben 21 yaşındayım, hayatımda hiç flört etmemişim, hiçbir erkekle arkadaşlığım olmamış, çok ciddiym... Eşim çok yakışıklı bir adamdı, hani böyle boylu boslu, çok hoş, çok hızlı yaşamış... Kadınlarla gezmiş, dolaşmış, beni görünce “Tamam evleneceğim kişiyi buldum” demiş. E, ben de tabii etkilendim beni o kadar beğenmesinden ama hiç flört etmedik yani. Çünkü hemen gelip istedi. (Hale)

Evlilik nedenlerini aşka atfeden diğer tüm kadınlar tıpkı Hale'nin aktardığı gibi eski eşleri tarafından beğenilmiş ve tercih edilmiş:

Ortaokulda, lisede hiç sevdiğim olmadı. İlk sevdiğim bir adam oldu, ondan sonra o arada ben işe girdim, memurlu-

ğa girdim. Eşim beni sekiz-beş, daha sonra eşim oldu, sekiz-beş beklerdi böyle. E, “Bu çocuk hasta, bu çocuk işte verem oldu senin yüzünden” falan derken, ben de inandım. (Nurgül)

Üç yıl boyunca “abi” dediğim bir insandı. Bir parti ortamında tanıştık, siyasal bir partinin ben kadın kolları başkanıydım, o il yönetimindeydi. Bana hislerini açtı, olmayacağını söyledim fakat bir buçuk yıl hiç mücadelesini bırakmadı. Ben de en sonunda dedim ki, “Bu adam beni seviyor”. Ben de 10 yaş büyük. Benim istediğim ne? Namusuyla çalışsın. Çalışıyor mu? Çalışıyor. E, toplum içinde sevilen biri mi? Sevilen biri. Benim tipim mi? Değil. Erkekte sarışını sevmem mesela, sarışın, renkli gözlü erkek. Neyse çok güvenerek evlendim, müthiş güvendim ama o da müthiş rol oynadı, beni evliliğe ikna edebilmek için elinden her şeyi yaptı. (Reyhan)

Evlendiğim eşim [evlenmeden önce ben başkasıyla nişanliyken] diyor[muş] ki, “Ayrılrsa da, nişanlansa da, evlense de ben seviyorum,” diyor[muş] çocuk, “seviyorum ben!” Mesela [eşimle evlenmeden önce nişanlı olduğum] Ceyhan geliyor[du] buraya, geziyoruz dışarda. Görüyorum, [eşim olacak kişi] duruyor, böyle dikiliyor. Nasıl bakıyor biliyor musun? Böyle eriyorum karşısında; “bakmasa”, “gitse karşımdan” falan oluyorum. Öyle bakışlar... Eritiyor böyle bakışları. (Deniz)

Evlenme nedenlerinin aşk olduğunu söyleyen yedi kadının anlatısında da evlenilecek bir kız olmanın verdiği gururu görmek mümkün. Eski eşleri tarafından beğenilmiş ve tercih edilmişler. Bu tercih edilmiş olma hali ve evlenilecek kız olmanın yarattığı gurur, ortak paylaşıma yeterince, hat-

ta hemen hiç yer vermemenin yarattığı boşluğu doldurmaya en azından bir süre de olsa yetmiş denilebilir. Bu, kadınların aşk deneyiminde kendi kriterlerini belirleyebilen bir öz-neden ziyade, her koşulda ikna edilmesi gereken aşk nesneleri olarak konumlanışlarına aktif olarak katkıda bulunduklarına da işaret ediyor.

Sonuç olarak evlilik kararının alınma sürecinde yer alan içsel sebeplere odaklanmak, kadınların yaşamında var olan farklı güç mekanizmalarını ışığa tutmak açısından faydalı ve gerekli bir eylem. Bunu yaptığımız zaman karşımıza yukarıda saymış olduğum zoraki evlilik, bir kaçış planı olarak ve ihtiyaçtan evlilik ile aşk evliliği gibi motivasyonlarına bağlı olarak farklı şekillerde adlandırılacak evlilik çeşitleriyle karşılaşılıyor olacağız. Bunu görünür kılmak, doğum ve ölüm benzeri doğal bir akış içerisinde kendiliğinden var olduğu düşünülen evliliğin, kişinin toplumla ilişkilenme biçimine bağlı olarak, düşünüldüğünden çok daha karmaşık süreçlerle yaşayan veya yaşatılmaya çalışılan bir kurum olduğunu kabullenmemizde kolaylaştırıcı olacaktır.

DİŞİ KUŞ AHLÂKI

Evlenmişim, bana bir ev kuruldu, oturdum içine, “Ay,” dedim, “evim oldu.” Sonra dediler ki bana, “Çok tartışıyor-sanız bir çocuğunuz daha olsa aranız düzelir.” Hap kullanırken kızıma hamile kaldım. Düşürmek için çok uğraştım kızımı. Zıpladım, hopladım, neler yaptım. Bir de zaten adam beni istemiyor diyorum, hani beni istemiyor, şimdi iki çocukla ortada kalsam nereye gideceğim, bir de öyle bir şeyim var. Düşünün 17 yaşında anne olmuşum. Böyle peş peşe. Çocuk bakmayı şey yapamıyorsun. Ben 35-40 gün oğluma “oğlum” diyemedim. Emziriyordum, giydiriyordum, yerleştireliyordum altının bezini, yatırıyordum arabaya, garip garip bakıyordum ona. Bir tuhaf geliyordu, korkuyordum çocuktan... Kızımı doğurduğumda daha böyle bir annelik duygumu anladım. Yani 9 ay içinde yine anladım, çocuğumdu ama daha böyle şey oldum. “Ben,” dedim, “ayrılmayacağım, ben iki çocuğumu babasız bırakmayacağım.” Çaba gösterdim aslında ama karşı taraf bunu anlamadı. [Düzelecek diye] Umut ettim. 17 sene sürdü bu umudum işte...

Kendimi ölecek gibi hissediyordum, hep diyordum ki, “Bu gece sabaha çıkmayacağım, bana bir şey olursa çocuklarım ortada kalır.” Yani bunu çocuklarıma hiç söylemedim de hep diyordum ki, “Çocuklarımla acaba kendimi zehirlemem de, şimdi ben gidince onlar arkamda kalmasa da, üçümüz birlikte bu hayattan kurtulsak mı?” diye, ben çünkü kendim yaşayamayacağımı, ömrümün kısa olacağını, gücümün yetmeyeceğini, dayanamayacağımı düşünüyordum. “Giderken çocuklarımı arkamda bırakmayayım, yanımda götürerim” diyordum... Evimizin arkasında çamaşır astığımız bir yer vardı, orada bir ağacım var, gece gündüz sürekli o ağacın yanına gider gider geri dönerdim... Bunu hiç paylaşmadım kimseyle. O arada televizyonlarda çok var böyle programlar, kendini asanlar, intihar edenler falan. Onları izlerken imreniyordum biliyor musun? “Ay,” diyordum, “ne güzel yapmış bak! Ne güzel yani hiç acı çekmeden gitmiş” veyahut da işte “Hiç kimseye zarar vermemiş, kendi hayatını kurtarmış”, onlara özeniyordum. (Nükhet)

“Yuvayı yapan dişi kuştur” atasözü ısıltısı, enerjisi hiç tükenmeyen, eşi ve çocukları için her şeyin en iyisini *doğal olarak* bilen, hatta neşenin ve sevginin birincil kaynağı olan bir kadını çağırıştırıyor. Ancak anlatılara bakarsak tüm bu çağrışımlar, kadınlardan kurallarına tam bir teslimiyetle bağlı kalmalarının beklendiği bir dişi kuş ahlâkının buyurduğu görevlerden ibaret.

Benlik sunumlarıyla dolu gündelik yaşamlarımızda davranışlarımız üzerinde düşündüğümüzden çok daha fazla hesaplar yapıyoruz ve rol yapma yeteneğimiz, rol yapmaya dair bilgimizden çok daha fazla (Goffman 1959). Goffman bu durumu örneklemek için iyi bir dinleyici olduğunu göstermenin dinlemenin kendisinden daha yorucu bir aktiviteye dönüşebildiğini söyleyen Sartre’a işaret etmiş. An-

cak Hochschild'a (1975) göre, Goffman'ın eyleyicisi idraksal (*cognitive*) eyleyicidir ve Freud'un içgüdüleriyle hareket eden duygusal (*emotional*) eyleyicisi gibi gerçek toplumsal eyleyiciyi kısmen açıklayabilir. Ona göre toplumsal eyleyici hisseden (*sentient*) bir eyleyicidir çünkü insanlar hisseden eyleyiciler olarak kendi deneyimlerinin farkındadır ve deneyimlerine dair duygularına ve kültürel beklentilere bilinçli bir biçimde karşılık verirler. Dahası Hochschild, duygularımızın toplumsal ve tarihsel bağlamdan bağımsız olmadığını ve norma uygun olmanın bu bağlamın yalnızca bir boyutu olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre, normlara uygunluğun bir gereği olarak duygular ve duygu kuralları arasında bir ayrım yapmış, toplumsal düzeneklerin duygu yüklemede bulunduğunu ve bu şekilde duygularımızı kontrol ettiğini iddia etmiştir. Duygu kuralları belirli bir durumda nasıl hissetmemiz gerektiğini tanımlamaya ve neyin doğru ve kabul edilebilir olduğuna vurgu yaparak duygularımız için normlara uygun bir zemin ve tavan inşa etmeye yarar. Böylece duygularımız üzerinde bir duygu işleme (*emotion work*) performansı gösteririz. Bu, duygu kurallarının davranışlarımızı değil aynı zamanda duygularımızı da kontrol ettiği anlamına gelir. İşte bu durum sevmek zorunda olduğumuzu düşündüğümüz insanları sevmek çabamızı açıklayıcı niteliktedir.

Bu çabayı neden gösterdiğimizi daha iyi anlamak için sevmenin değil ancak eylemenin buyrulabileceğini söyleyen Fransız filozof Comte-Sponville'e başvurabiliriz. Comte-Sponville (2013), sevgi ve ahlâk kavramlarını tartışırken bu iki kavram arasında bir ayrım yapmış. Ona göre, ahlâk bizden yaptığımız şeyi sevgiyle yapıyormuşuz gibi davranmamızı bekleyen şeydir. Comte-Sponville, gündelik yaşamımızda kendimizi sevginin olmadığı durumlarda –yani sıklıkla karşılaşılan durumlarda– seviyormuş gibi davranmaya itmesi için ahlâkı bulduğumuzu ileri sürmektedir. Ona gö-

re ahlâk bir sevgi taklididir, yani sevme yetersizliğimiz ölçüsünde ahlâka ihtiyaç duyarız. Sevgi olduğu takdirde zorunluluklar ve görevler yoktur. Özel bir günde çocuklarını hiçbir masraftan kaçınmayarak hediyelere boğan bir aileyi cömertlikleriyle değil çocuklarını ne kadar sevdikleriyle anmamızın nedeni eylemlerinin kaynağının sevgi olmasıdır. Nitekim cömertlik, kaynağı sevgi olmayan ancak sevgi taklidi olan ahlâki bir eylemdir.

Bu durumda kadınların, yuvalarında kadınlıklarının bir gereği olarak duygu kurallarına, yani dişi kuş ahlâkının gereklerine sıkı sıkıya bağlı kalmaları beklenen taraf olduğunu görmek zor olmayacaktır. Sartre, toplumun adeta kişinin içinde bulunduğu durumundan uzaklaşacağı korkusuyla yaşıyormuşçasına insanı olduğu şey içine hapsetmeye yarayan pek çok önlem aldığını dile getirmektedir (akt. Goffman 1959). Bu anlamda dişi kuş imgesinin de oldukça güçlü bir önlem olarak işlediğini söylemek çok da hatalı olmayacaktır.

Bora ve Üstün (2005) yürüttükleri araştırmada kadın olmaya ve kadınlığa dair açıklamaların erkek olmaya ve erkeklığe dair açıklamalardan üç kat fazla olduğunu ortaya koyuyor. Kadınlar, bu açıklamalara erkeklerden daha fazla başvurmuş ve kadınları yaygın kabul gören ev kadını ve anne imgesiyle –yani dişi kuş ahlâkı açısından diyebiliriz– değerlendirmişler. Her sınıftan kadının paylaştığı düşünülen bu ortaklığa katılımcılardan Ahsen açık bir şekilde karşı çıkmıştı:

Yemeği niye ben yapıyorum? Ben bugün yemek yemek istemiyorum, niye yemek yapmak zorundayım? (...) Gerçekten çok değişik evlilik ya... İşte evlisin, kadınsın, yemeğini yapacaksın, aşını yapacaksın. Ne kadar çalışırsan çalış, dışarıda nerenin CEO'su olduğun hiç önemli değil, eve geldin mi sen kadınsın ya, sen o çocuğa da bakacaksın, o altını da

değiştireceksin, o temizliği de yapacaksın. Altında kaç tane temizlikçi olursa olsun hiç önemli değil, sen o adamın ütüsün yapacaksın yani. (Ahsen)

Anlatılar dişi kuş ahlâkına sıkı sıkıya bağlı olmanın, yani iyi bir ev kadını ve anne olmanın kadınların genel olarak en hassas noktaları olduğuna –dişi kuş imgesinin oldukça güçlü bir önlem olmasının bir sonucu olarak– işaret ediyor. Buna paralel olarak da eski eşlerin bu hassas noktalara kasıtlı biçimde saldırdığına. Eşlerini kontrol altında tutmak isteyen erkekler onların anneliklerini ya da mutfaktaki yeterliliklerini küçümseme taktiğine başvurmaktan kaçınmıyor. Bu sözlü saldırılar esas olarak bu hassas noktaları hedef alsa da kadınlar, Rüya'nın aktardığına benzer biçimde, yaşamalarının genelini saran bir yetersizlik hissine kapılabiliyor:

Kendimi aşırı kontrol altında hissetmemle, artık hani böyle beceriksizleşir ya insan, “Bunu böyle yaparsam acaba kızarmı?”, “Acaba bunu böyle yapsam eleştirir mi?”, hiç alışık olmadığım bir süreç yaşamaya başladım. Kendimi kaybetmeye başladım. Hep kendime göre değil, ona göre düşünmeye başladım. Benim çok becerebileceğim bir durum değildi aslında ama çok denedim. Sonunda bir gün işte anksiyete, depresyon ve panik atak üçü birlikte, acile kaldırıldım... 8 ay psikoterapi gördüm. Psikoterapide sürekli bana şu tip sorular soruyor mesela doktor, şöyle cevaplar veriyorum: “Şimdi peki sen bunu yaptığında kayıncı invaliden kendini iyi hissetti mi? Evet, çok iyi hissetti. Peki eşin bu konuda ne düşünüyor? E, o pek hoşlanmadı. Peki sen ne düşündün bunu yaptığında? Valla bilmiyorum, hatırlamıyorum.” Yani kendimle ilgili aslında kriterlerimi kaybettiğimi fark ettim. Hep ona göre, buna göre, yani “Aman kavga çıkmasın, aman huzursuzluk olmasın” diye... Nihayet birisi bana, iş-

te psikiyatristim “Sen ne yapmak istiyorsun?” diye sordu. 6-7 yıl sonra biri bunu sordu yani, “Sen ne yapmak istiyorsun?”... Ama çok uzun sürdü ve çok zor bundan çıkmak. İnsan kendini bu kadar baskıladıktan sonra ve özellikle de işte o baskılamanın bedelinde mutlu bir aile tablosu, oğlum, sevdiğim eşim bilmem ne... Çünkü eşimi seviyorum ben, onu onun bedeli zannederek bunu bu şekilde yaşamak çok ağır geliyor insana. (Rüya)

Rüya’nın anlatısı kadınların, eşlerinin izni olmaksızın hiçbir eylemde bulunamadıklarını aktaran diğer anlatılarla birçok ortak noktaya sahip. Üstelik diğer birçok katılımcı bu yaşam biçimini içselleştirmişti:

Sokağa çıkartmıyor, hiçbir yere gidemiyorsun, kimseyle görüştürmüyor. Aklımı mı oynatacağım? İstanbul’dasın, tek başınasın, daha 23 yaşındayım, 1 yaşında çocuğum var, çocuğu pusete koyup sokağa çıkamıyorum. Yani bu çok basit geliyor şimdi herkese ama yaşanacak bir şey değil yani, hele o yaşta. Ya olacak şey miydi? “Bu eve kimse gelmeyecek”, hiçbir arkadaşım la görüştürmüyor ama kimse. Yeni evliyim, bana ziyarete gelecekler “Çık, hayır.” İşte herkes kötüymüş, herkes bana akıl verecek, kötü davranacak, beni yanlış insanlarla tanıştıracak... Yani benim hiç erkek arkadaşım olmadı, [kendi kendime dedim ki] “Evlilik bu, ben bunu çekeceğim.” (Hale)

Ben çok mücadele ettim ilk 10 yıl, “Maaşımı ben alayım, hepsini istersen sana ben vereyim elimle” diye, “Hayır” dedi. Kartlar onda. Boşandıktan sonra arkadaşıma “Çakırmadan gel, bana nasıl para çekiliyor, kart nasıl bankamatige sokuluyor, bilmem ne göster” dedim, onları öğrendim gizli gizli, bilmiyordum... En son, 1 ay erken ayrıldım diye, son

bir maaşımı alamaz diye de kıyamet koptu... Ben kadınlığımı kullanarak, şımararak niye kendi paramı isteyeyim veya şunu isteyeyim. Çarşıya gidiyorum bir şey alacağım, elini çantaya atıyorsun para yok, bir arkadaşına bir şey ısmarlayamıyorsun, en fazla 10 liran var. Telefon açıyorum, “Şunu beğendim, alayım” diye. “Kardeşine uğra, mağazası var yakınlarda, oradan al, ben veririm. Ya da bekle, ben gelince alalım.” Bu nedir ya? Hep yönetildim, hep yönetildim sonra işte bir gün insan ruhu isyan ediyor yani. Vücudun isyan etmese de beynin diyor ki, “Tamam artık bu şeyin altından kalkmalısın.” (Buket)

Aydın’la [çocuğu] anneannesine gelmiştik. Anneanneye de izin alıyorduk o zaman, cep telefonu yok, vesaire yok. Kendisi dışarıda, babaanne [kayınvalide] gezmede. Biz de Aydın’la anneanneye gittik, Aydın da çok mutlu oluyor diye, evimizin arası annemle 20-25 dakika yürüme mesafesiydi. Dönüşte Aydın’a “Kimse sormazsa sana nerede olduğumuzu söyleme olur mu çocuğum” demiştim. Çünkü onlardan daha önce eve girecektik. “Tamam anne” dedi ama sonra ben buna çok üzüldüm. Çocuk başka türlü anlasa mesela, bana güveni kalmayacak o zaman diye. O yüzden izin vermediği yere gitmiyordum. (Aysel)

Başta mesela bir arkadaşşıma gideceğim, “Gidebilir miyim?” diyordum, “Gidemezsin” diyordu. Sonra bir baktım bir arkadaş böyle mesela eşinden izin alırken, “Ben filan yere gidiyorum” diyor, “Gidebilir miyim?” demiyor. Ben de dedim onun taktiğini uygulayayım. “Ben gidiyorum” diyordum, “Nereye?” diyordu, “Anneme” veya işte “arkadaşıma”, böyle bakıp kalıyordu, “Ben gidiyorum” deyip çıkıyordum. İzin almıyordum ben, söylüyordum ama izin almıyordum yani. (Nükhet)

Özellikle Aysel'in anlatısı Sirman'ın (2004) belirttiği gibi namusun, kadının diğer insanlara karşı içselleştirmiş olduğu bir toplumsal konuma işaret ettiğini açıkça gösteriyor. Kadın, toplumsal konumunu daima cinselliğiyle bağlantılı olarak doğrulamak durumunda. Aynı zamanda bu işlemin diğer insanlar tarafından da gerçekleştirildiğinin farkında. Nitekim katılımcıların yarısından çoğu eşlerinin izni olmadan dışarı çıkmadıklarını ifade etti.

Bourdieu, sermayeyi (güç) açıklarken birçok çeşidinden bahsetmiştir. Ona göre ekonomik, örneğin zenginlik; toplumsal, örneğin sosyal bağlantılar; kültürel, örneğin sanatsal zevk; sembolik, örneğin prestij; dilsel, örneğin kelime bilgisi ve düzgün telaffuz; akademik, örneğin yüksek öğrenim ve bedensel, örneğin fiziksel çekiciliğin her biri bir tür sermayedir (Thorpe 2009). Ancak kadınlardan beklenen şey, yaşamlarını tüm değeri eşlerine veya ailelerine atfedilen bir sermayenin taşıyıcıları olarak sürdürmeleri. Diğer bir ifadeyle kadınların ailedeki rolü ekonomik sermayeyi ancak erkeklerin sahibi oldukları namus ve prestijle ilişkili olan sembolik sermayeye dönüştürmek (Thorpe 2009). Ekonomik sermayeyi sembolik sermayeye dönüştürme süreci, kadınlara normal ve kaçınılmaz olarak görünen her şeyi temsil eden ve kadın bedenini diğerlerinin bakışlarının ve söylemlerinin nesnesine dönüştüren dişil habitus tarafından gerçekleştirilir (Bourdieu 2001). Kadın, namusunu korumak için Bourdieu'nün deyiimiyle dişil yaşama sanatını öğrenmelidir.

Tam bu noktada, kadınlarda içsel bir çatışma yaratan dişil yaşama sanatının koşullarını Fahriye'nin anlatısıyla örneklendirmek istiyorum. Fahriye, okul yıllarında ne kadar özgüvenli bir kız çocuğu olduğunu ve spora olan tutkusunu anlattıktan sonra evliliğin onun kimliğinde bir yarılmaya yol açtığını dile getirmişti; biri dışarıda çalışan kadına ait, diğeri ise evinin kadınına:

– Evde o kadar dayak yiyordum, eziyet çekiyordum, adama karşı bir şey yapamıyordum, gücüm yetmiyordu. Ama iş yerinde terörist gibiydim. İş yerinde hak arıyordum... O yüzden bana “terörist” diyorlardı, “Sen çok şeysin, işte hakkını arıyorsun.”

– İş yerindeki siz lisedeki o kızla aynı sanki?

– Hahaha! Çünkü neden? Ondan [kocasından] baskı duyduğum için mecbur kalıyordum başıma gelene.

– Değişiyordunuz.

– Değişiyordum ama dışarıda bambaşkaydım dışarıda.

– Hangisi gerçek sizdi peki?

– Gerçek ben dışarıdaki ben. Çünkü eşimden ayrıldıktan sonra dedim ki, “Ben özümü buldum.” (Fahriye)

Bu durum eşinin ailesiyle yaşayan katılımcılar için de farklı değildi. Dahası ailelerin evlilik sürecine olan müdahalesi göz önünde bulundurulursa gelin olmanın, en azından eşinin ailesiyle veya ailesine yakın yaşayan kadınların kimliğinde eş olmaktan daha büyük bir paydaya sahip olduğu söylenebilir. Örneğin Oya, eşinin ailesiyle 14 yıl yaşaması nedeniyle daima bir uzlaşma içerisinde olmak zorunda olduğunu ve bu durumun olgun bir kadın olarak kendisinden bekledikleriyle çatıştığını dile getirmişti:

Bu konuda biraz tutucular. Tek başına bir yere gidemezsin. Yani eğer öğleden sonra çarşıya çıkacaksan önce kocanı yolcu ederken izin alacaksın, ondan sonra kahvaltı yaparken kayınvalidenden izin alacaksın, kayınpederini yolcu ederken kayınpederden izin alacaksın... Ondan izin al, bundan izin, bir yere kadar yani. Sonuçta ben de 35 yaşlarında filanım buraya geldiğimde... Kocamla konuşuyorum, “Artık yani bir şey yap. Otoriteni bir koy, ‘Benim karnın benden sorumludur de. Ben izin veriyorum, tamam’ de.

‘Ben bileyim nereye gittiğini siz bilmeseniz de olur’ de, bir şey de. Azıcık sahip çık bana.” “E, ben sizin aranızdaki şeye karışmam, ne yaparsanız yapın, ben karışmam” deyip çıkıyor işin içinden. İşte yavaş yavaş ona alıştı, yavaş yavaş buna alıştı, yavaş yavaş alıştıyorum. Ama onları yavaş yavaş alıştırmamın benden birçok şeyi alıp götürdüğünü fark ediyorum sonra sonra. Ben diye bir şey kalmıyor ortada. (Oya)

Eşi ve ailesiyle tam bir uzlaşma içerisinde olma zorunluluğu onu rahatsız etmesine ve 35 yaşında olgun bir kadın olarak kendisinden beklentileri kendi gerçekliğiyle çatışmasına rağmen yaklaşımını değiştirmemiş Oya. Aslına bakılırsa onun anlatısı her koşulda yuvasını toparlamak ve olduğu gibi tutmakla yükümlü bir kadını bundan vazgeçmeye iten nedenleri görme açısından açıklayıcı. Örneğin aile içi taciz oldukça güçlü bir neden:

Ben böyle kendimi günah keçisi gibi hissetmeye başladım işte. Sanki böyle nur yüzlü, namazlı abdestli bir adama [kayınpederine] başka (...) farklı duygular hissettiren, hafif-meşrep bir kadın gibi hissetmeye başladım. İşte namaz kılıyorum, “Kapan”... Kapandım, kendimi o yöne verdim işte. Sabahlara kadar dua ediyorum, “Allahım yardım et bana, yardım et bana, niye böyle hissediyorum, yardım et.” Hani kapandım, o da kendine bir çekidüzen versin... Yok! İstersen çarşıya gir, adam yine sarılıyor, öpüyor seni.

Sonra işte kayınvalidemin gözüne bakıyorum, “Yolcu et babanı” diyor, kalkıyorsun yolcu ediyorsun. Yolcu ederken “Öpeyim seni” diyor çekiyor, hani “Bak bir şey söyle” gibisine onun gözüne bakıyorum. O kafasını bu tarafa çeviriyor, “Benden istemesin de senden ne isterse istesin” gibisine...

Sonra bir gece, uykudan uyandım saat 2 filandı, yaz gecesi. Odada bir sinek var, uyuyamıyorum. Dedim “Gide-

yim salondan sinek ilacını alayım da şu sineği öldüreyim ve uyuyayım.” Çocuklar okula filan gidecekler artık o dönemlerdeyiz. Salonun ışığı açık, kapısı aralık, dedim ki, “Herhalde kayınpeder namaz kılıyor, dua ediyor, adamı korkutmayayım, ürkütmeyeyim, yavaş yavaş gideyim.” Yavaş yavaş gittim, işte eski vitrinler var, büyük vitrin, onun gözünden sinek ilacını aldım. Çıkıyorum, hani girerken şöyle bir bakıyorsun sonra beynin o gördüğün şeyi birkaç saniye sonra algılıyor ya, bir daha döndüm baktım bu ne yapıyor diye. Seccadeyi koymuş, önüne de sandalyeyi koymuş, üstünde de benim çok minik bir çamaşırım. “Ya sen ne yapıyorsun?” dedim, hemen onu aldı arkasına sakladı. Bilmem ne yaptı. “Bir şey yapmıyorum” da falan... “O arkandaki nedir, elindeki nedir?” Birdenbire bütün yapılanlar, gördüklerin, hepsini üst üste koyuyorsun, böyle şak şak şeritlendiriyorsun, sıralandırıyor, ben kendimi kaybettim. “Senin Allah belanı versin, sen ne yapıyorsun, sen ne adi adamsın” diye dövmeye kalktım. Adamı dövüyorum artık, tekme tokat dövmeye başladım. Çamaşırımı elinden almaya çalıştım vermedi. Baktım vermiyor, yapılacak bir şey yok, sakladı, adamın donunun içine elimi sokup da şeyi alamam ya. Sonra geldim, eşim uyuyor. Eşim uyuyor ve bunlarda silah takıntısı vardır, bu da beni çok da tedirgin etmez. Babamın da vardı silah takıntısı, hep böyle bir silahlı evde büyüdüm. Hatta 7 yaşındaydım elime silah verdiğinde babam... Gittim yastığın altına elimi attım baktım tabanca. “Alayım,” dedim, “şu adamı vurayım şeyinden.” Sonra dedim ki, “Çocuklarım ne olacak”...

Sabah oldu, eşim kalktı, baktı ben yatağın içinde oturuyorum, renk menk yok bembeyaz olmuşum. “Neyin var senin?” dedi. Dedim ki, “Sakin ol, böyle böyle bir şeyle karşılaştım ben bu akşam”. Hiçbir şey demedi, hiçbir tepki göstermedi, hiçbir şey demedi. Kalktı, giyindi, “Kapını kapat

ben çıktıkdan sonra" dedi, gitti... O gün ben o inandığım, gözümde büyüttüğüm kocamdan çok büyük bir parçayı kaybettim. Bitti, bitti, yıkıldı yani. Adamın böyle bir duvarı gözümün önündeki, oluşturduğum duvarı gitti, çünkü beklediğim tepkiyi vermedi. Bana sahip çıkmadı. Beni o evde bıraktı... Kayınvalidem "Bilmem ne yapmamış ya seni" dedi. Ya onu mu yapsaydı?... Yani bu başka türlü tacize girmiyor mu yani?... Kayınvalidemi de ikna edemedik, kocam yine sessiz. Dedim ki, "Ben çocuklarımı alıyorum ve babamın evine gidiyorum." (...)

15 gün içinde adam evi de tuttu, anahtarı da aldı, beni almaya geldi... 15 gün dayanabildi bensizliğe... Babam, "Kocanın bu bu şeyde bir suçu yok. Hatta kocan bana geldi, 'Ben bu adamı öldüreyim mi, vurayım mı?' dedi, ben de 'Değmez oğlum' dedim. Kocan böyle bir şeye de yelten-di ben durdurdum onu" dedi. Demek ki, bir sahiplenmiş, demek ki benim için birçok şeyi göze almış diye bir güven oluştu bende. Öyle döndüm. Döndüm, ondan sonra çok mutlu bir evliliğimiz oldu. İşler çok güzel gitti ama yine affedemediğim, hazmedemediğim şeydu, babasıyla aynı yerde çalışmaya devam ediyordu. Ben babasına hep resti çeksin, onunla hiç görüşmesin, konuşmasın istedim. Yapmadı. (Oya)

Oya'nın "hafifmeşrep" bir kadın gibi algılanmamak için, bu durumla baş etmek için başvurduğu ilk yöntemin kadınlığın –Türkiye gibi muhafazakâr bir bağlamda– en makbul şekliyle özdeş olan örtünmeyi tercih etmek olması tesadüf değil. Üstelik bunun bir eklentisi olarak kayınpederini değil bir kadın olarak kendini suçlamış olması da. Bu, kadınlardan davranışlarını onun tercihleri ve beklentileri doğrultusunda filtrelemeleri ve yorumlamaları için içselleştirmelerinin beklendiği erkek bakışının yarattığı bir sonuç. Daha-

sı bu anlatı, eşinin ailesiyle her koşulda ve kendine rağmen bir uzlaşma içerisinde olan kadının bu uzlaşma yolundan hangi koşullarda vazgeçeceğini açıkça örnekliyor. Oya, namusuna yönelik tehdidin aileden geldiğini hissettiğinde uzlaşmadan vazgeçmiş. Bu, kadının kendi cinselliğinin başkaları tarafından nasıl algılandığına dair beklentilerinin, kadının olgun bir kadın olarak kendinden beklediklerinin üstünde bir değer ifade edebileceği anlamına geliyor ki, dışıl yaşama sanatını öğrenen her kadından beklenen de tam olarak budur.

Sonuç olarak, kadınlık deneyimi etnik ve sınıfsal ayrışimler gösterse de her evli kadının değeri, ancak ve ancak eşinin sahip olabileceği namus ve prestijle ilgili sembolik sermayeyi kendi varlığında üretebilme becerisiyle doğru orantılıdır. Kadın, evlilik kurumuna hangi sebeple adım atarsa atsın bu görevi esnekleşebilir fakat asla değişmez. Bu beceriye sahip olmak adına, anlatılarda da gördüğümüz gibi, bir birey olarak kendinden beklentilerini, ailenin nezdinde toplumun beklentilerinden daha az meşru bile görebilir. Kadınların bunu kendi iradeleriyle yapıyor olmaları, yuvayı yapan dişi kuş imgesini, Sartre'ın bahsettiği insanı olduğu şey içine hapsetmeye yarayan toplumsal önlemlerden güçlü bir örnek kılıyor.

SOLDAKİ SIFIR: İŞSİZ AİLE REİSİ

Koca olarak beklenti daha farklı. Kardeşinden beklediğini beklemiyorsun, babandan beklediğini beklemiyorsun, ne bileyim herhangi bir erkek arkadaşından beklediğini beklemiyorsun. Bak babana kızılıyorsun, ne bileyim ya konuşmasan oluyor; kardeşine kızılıyorsun, konuşmasan oluyor; çocuğuna kızılıyorsun, ona bile konuşmasan oluyor... Kocaya kızılıyorsun, kardeşim en ağır lafı söylüyorsun, ondan sonra yataktan “Ekmek al da gel akşama”, bunu diyebiliyorsun. Böyle bir ilişki karı koca ilişkisi. (Deniz)

Bazı anlatıları dinlerken erkek ve kadını temsil eden ve yan yana duran iki sıfır hayal etmiştim. Sonra birden aralarına bir rakam düşüveriyordu. Bu rakam, çalışan konumda olmaya işaret ediyor ve erkeği temsil eden soldaki sıfırı öncül sıfıra dönüştürürken kadını temsil eden sağdaki sıfıra değer katıyordu. Böylece tüm ikiliklerin solunda yer alan eril, işsiz bir aile reisi olarak dezavantajlı bir pozisyona düşüyordu.

Endüstriyellemenin kadınlar ve erkekler açısından tarihi akışları farklıdır. Endüstriyel ekonomi, tek güç kaynağı olan

toprağın yerini aldığında erkekler de çalışarak kazandıkları ücretlerini güçlerinin dayanağı olarak görmeye başlarlar (Hochschild 1990). Sancar (2013), erkeklikler üzerine yaptığı araştırmada endüstriyel kapitalist üretimin erkek işçinin kas gücüyle ağır sanayide yoğunlaştığını, kadın işçilerin ise daha düşük ücretli ve sosyal güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kaldığını belirtmektedir. Bu sektörel ayırım, kadının ücretsiz ev içi hizmet sağladığı, erkeğin aile reisi olarak evini geçindirmekle yükümlü olduğu yeni aile modeliyle başa baş gelişir. Kas gücünden başka satacak hiçbir şeyi olmayan erkekler için otorite sahibi olacakları bir ailenin geçimini sağlamak toplumda saygın bir statü elde etmenin, diğer bir ifadeyle erkeklik inşa etmenin en makbul yolu haline gelir.

Kadınlık atfedilen, erkeklik ise daima kazanılan, elde edilen bir konumdur (Kandiyoti 1987). Değer biçen ve yargılayan gözler eril olduğundan erkekliğin diğer erkeklerin gözünde ispatlanması gereklidir. Bu nedenle erkeklik yalnızca homososyal ortamlarda, kamusal alanda, spesifik olarak iş yerinde elde edilir (Kimmel 2002). İşte tam da bu nedenle kapitalist üretim ilişkileri içerisindeki erkekler sınıfsal sömürü ilişkilerine aldırış etmeksizin her koşulda emeklerini satmaya razıdırlar çünkü aile reisi olma ayrıcalığı yalnızca çalışarak kazanılır. Kısacası erkeklerin deneyimlediği sınıf bilinçsizliği erkekliğin bir gereği olarak yaşanır veya yorumlanır (Sancar 2013).

Evlilik ilişkisi değişime en çok direnen ilişki biçimi olarak karşımıza çıkıyor ve evlilik rollerinde yaşanacak herhangi bir değişim erkekler tarafından bir ayrıcalığın kaybedilmesi olarak algılanıyor (Boratav, Fişek ve Ziya 2014). Ancak aile reisliği oldukça kırılğan bir ayrıcalık ve çalışmaya razı olmayan erkeğin davranışı sınıfsal bir ret olarak değil, toplumsal cinsiyet bağlamında beceriksizlik şeklinde damgalanıyor. Bu da demaskülinizasyon sürecine karşılık geliyor.

Kadınların eski eşlerini aktarırken kullandıkları dil ve yaptıkları vurgular demaskülizasyon terimini oldukça açık bir biçimde örneklendirmekte. Tam da bu noktada Oya'nın anlatısına geri dönebiliriz: Kayınpederinin cinsel tacizi üzerine evi terk eden Oya'nın eşi yeni bir ev kiralamış ve onu geri dönmeye ikna etmiş. Fakat Oya yaşadığı taciz sebebiyle ağır bir psikiyatrik tedavi süreci geçirmiş, sonrasında da eşinin iş yeri iflas etmiş. Eşinin kötüye giden durumunu bir uyarı olarak alan Oya, bir firmada terzi olarak çalışmaya başlamış. Bu arada eşinin borçlarından sorumlu tutulmamak için aynı evde yaşamaya devam ettikleri halde boşanmış. Fakat eşi, borçlu olduğu kişilerin yakın takibi nedeniyle evden ayrılmak zorunda kalmış. Tam bu süreçte Oya üçüncü çocuğuna hamile olduğunu öğrenmiş, eşinin her şeyi daha iyi yapacağı sözüne güvenerek gebeliği sonlandırmamış:

O bebeği doğurmak ve büyötmek istiyorum. Yani bunu artık kocam için de istemiyorum. Olduğı gibi anneliğ'e çalışıyor hormonlarım. Onu istiyorum. Yok, ben bu çocuğı doğuracağım. Eşim kötü bir şey demesin istiyorum, yani "İyi bir şey" desin, ben bu çocuğı doğuracağım. O da bana "İyi bir şey" diyor, iyi tamam ama benim karnım büyümeye başladıktan sonra beni işten çıkarttılar. Bayramlarda çok yoğun oluyoruz. "İki bayram arasına geliyor doğumun ve sen bize faydalı olamayacaksın, biz bu zamana kadar terzi alıp terzi yetiştirmek zorundayız" diye beni işten çıkarttılar. 3 aylık hamileydim işten çıktım. 3 aylık hamileyim artık eve kocam hiç giremiyor. 3 aylık hamileyim 1 yıllık ev kirası verilecek, 1 yıllık bakkala borç var verilecek. 3 aylık hamileyim iş yok, güç yok. Çocuklar okuyor. "Ben ne yapacağım" diye böyle bir kalakaldım yani, ben ne yapacağım...

[Sonra bir gün] 25 lira param var cebimde, 25 lira sermaye. O 25 lirayla peynir aldım, maydanoz aldım, un aldım, tereyağı aldım eve geldim. Börek tabağını da yeğenim aldı. O 25'le dört tepsi börek yaptım. Dört tepsi böreği nazım geçen arkadaşlarımı aradım, "Size börek gönderiyorum yiyin, tadın, bana fikrinizi söyleyin." Yediler, tattılar. "Hayatımızda yediğimiz en güzel börek, devamını istiyoruz" dediler. Günlerinde tavsiye ettiler. Oradan oraya, oradan oraya, ben artık 9 aylık hamileyim daha gece gündüz börek açıyorum, mantı yapıyorum, tatlı yapıyorum. Ev sahibimle konuştum bu arada, o da yaşlı bir teyze, dedim ki, "Merhem teyzecim ben sana ev kirası veremeyeceğim. 1 senelik var, hatta 2 senelik var... 1 senelik ev kiramız var 1 sene daha veremeyeceğim." "Tamam kızım," dedi, "sen hesabını yaparsın", ondan da işi bağladım. Bakkal abimle de konuştum, "Elime geçen paralardan, hepsini birden veremeyeceğim ama azar azar bu parayı vereceğim." O da "Tamam kızım" dedi. Onu yapıyoruz, bunu yapıyoruz akşam 11 gibi filan işim bitiyor, akşam 11 gibi kocamı arıyorum, "Dondurmacıda buluşalım" diyorum. Onu da özlüyorum bu arada. Onu da özlüyorum, gidiyorum, böyle hani bana sarılsın istiyorum, ellerimi tutsun sıkı sıkı, bana güven versin istiyorum. Hani bunların geçeceğini güçlü olmam gerektiğini, bunların geçeceğini bana söylesin istiyorum ama gidiyorum mal gibi bir herifle karşılaşıyorum. Gittikçe dibe vurmuş, gittikçe çökmüş hımbıllaşmış, kendine olan güvenini kaybetmiş, bi' mal yani böyle, bana elini bile vermekten aciz. Benim elimi, tokalaşıyoruz şöyle tutuyor [elinin ucuyla göstererek] benim elimi. Halbuki ben elimi böyle avuçlasın, alsın, öpsün, koklasın istiyorum. Ellerimi yüzüne değdirdisin istiyorum. Yani böyle bana sımsıkı sarılsın istiyorum. Yok öyle bir adam, yok! Ama bu adamı görmek istiyorum, deli dolu aşığım ben bu adama. Neyse...

Oğlumun doğum aşaması geliyor artık. Sigortam yok, daha ondan faydalanamıyorum. Ben bu çocuğu nasıl doğuracağım? Para yok, pul yok. Yine soruyorum arkadaşlarıma danışıyorum, ben ne yapacağım? Diyorlar ki, "Sen birinin yanında kendi sigortanı öde, birinin yanında çalışıyormuş gibi göster, oradan doğum parası alırsın." Hemen onu hesap ediyorum. Boşandık, avukatın parası da verilecek. Neyse öyle onu hesap ettim. İşte 5 ay filan çalışıyor gösterdim. Oradan 1.500 lira doğum parası aldım. E, 1.500 liranın 750'sini avukata verdim. 750'sini bakkala verdim. Onu öyle kapattım. Ev sahibim bekliyor.

Doğurduktan sonra doğurana kadar şöyle ümidim vardı yani, ben bunları kocamdan gizli yapıyorum ama kocam beni düşünür, ben bu hastaneden nasıl çıkacağım diye kocam düşünür yani kocam deli mi, bu kadar aklını yemedi herhalde diyorum. Yani düşünür, bana sahip çıkar. Son ana kadar bana sahip çıkar diye umut ettim. İşte ameliyatla oldu, sezaryen oldu, sezaryenden çıktım ayıldım, kızıma soruyorum "Baban ne yaptı?", hiçbir şey...

Doğumdan sonra da kocam istediğim gibi değil. Kavrayıcı, kollayıcı, o gözetken, kendine güvenen o adam yine yok, hımbılın teki. Kuzenim geldi hastaneden çıkıyoruz, kuzenimin arabasına bindik, Uğur'u da kucağıma aldım ama şeyden sonra yine, hani dedim ya o manzarayı gördükten sonra kocamın bir duvarı gitti, büyük bir yıkım. Bir duvar daha gitti. Ben bunları ayarlamasaydım bu hastaneden nasıl çıkacaktım? Sen beni nasıl düşünmezsin? Sen bu çocuğunu nasıl düşünmezsin? Bu çocuğu bana doğurttururken, bana güven verirken bunları nasıl düşünmezsin? Ben nasıl çıkacaktım bunları ayarlamasaydım? İsyan ediyorum içimde. Neyse arabaya bindik gidiyoruz, hastanenin bahçesinde bakıyor öyle kedi yavrusu gibi, içim acıdı yine. Dedim ki, "Atla arabaya gel." Nereye gidiyoruz? Eve gidiyoruz. "Nasıl

gideceğiz? Eve nasıl gireceğim ben, ne yapacağız?” “Kimse bir şey yapamaz sana,” dedim, “bizim bir bebeğimiz var artık, bu küçük bebeğimin sana ihtiyacı var. Kimse bize bir şey yapamaz. Arkadaşın da hoş görecektir bu durumu artık” dedim. “Gel, ben sana sahip çıkıyorum arkadayım” dedim. Aldım adamı eve.

Adamı eve aldım, doğumu yaptık böyle yine bir bayram üstüne geliyor ve benim bayram siparişlerim var. Ben de 3 gün yatabildim, 3 gün sonra kalktım ayağa. 3 gün sonra kalktım ayağa, siparişler birikmiş, herkes börek bekliyor, tatlı bekliyor, bayram üstü ve ben lohusa lohusa bir bayram siparişine hazırlandım. Çocuk emmek istiyor, masanın başından kalkamıyorum. Kızım bana çocuğu getiriyor, 15 dakika filan emziremiyorum. Çocuk saatlerce emmek istiyor, o hazzı yaşamak istiyor. Annesinin şefkatine ihtiyacı var, çocuğu bi makine gibi buraya yapıştırıyorum, sütü veriyorum, böyle cak diye çekiyorum çocuğun ağzını oradan. Zor çekiyor, bırakmıyor şeyi. Cak diye çekiyorum, “Al çocuğum, git uyut kardeşini” diyorum ben açıyorum. Habire açıyorum, siparişleri yetiştireceğim. Dayanamıyorum o arada. Eşim de durumun farkında, insanüstü bir çaba gösterdiğimin farkında o da hayret ediyor bana. “Ne yapıyor bu kadın, nasıl ayakta” filan diye. O da böyle bana şey getirip götürüyor, oradaki açıkları bana getirip götürüyor ama ben oklavayla kafasını yarmak istiyorum, o kadar hırslıyım. Ben bunu burada yaparken sen niye evde oturuyorsun? Ben bu kadar çabalarken, ben 9 ay karnım burnumda, bu açıklığı tezgâha dayana dayana, çocuğumun kafasını oraya vurdura vurdura açarken sen himbıl himbıl iş hanlarında oturuyorsun akşama kadar. İnsan kömür taşır. Sırtında kömür taşır, rızkını çıkartır ki, benim kocam benim gözümde öyleydi yani. “Benim kocam limon satar yine benim rızkımı getirir” diyordum, “benim kocam simit satar yine benim rızkı-

mı..." "Kocan aptal aptal oturuyor filan yerde" diyorlar bana. "Yok ya" diyorum ben, "yok ya" diyorum, "o şimdi öyle insan içinde çalışamaz, gizli bir yerlerde çalışır." Hani köylere möylere gidiyor ya belki oralarda motorculuk yapar. "Yapmaz öyle" diyorum ama gerçekten bir hımbıl görüyorum karşımda. "Bırak," dedim "şunu, "yardım edip durma, sinirlerimi bozuyorsun zaten" filan dedim. Dedim ki, "Sen bir gözümün önünden gitsene, sen bir şey yapsana." "E ne yapayım, nerede çalışayım, iş mi var çalışmıyorum?" Dedim ki, "Herkes yurt dışına gidiyor, Rusya'ya gidiyor, Arabistan'a gidiyor inşaatta çalışıyor, bir şey yapıyor, bunların hepsi vasıflı işçi mi? Yani böyle vasıfsızım ne edeyim diyor-sun, hepsi vasıfsız işçi. Yok ben onları yapamam, şunu yapamam.... Şöyle bir tablo sergiliyorsun, 'Oh adam karısının yanında, kadının himayesine girmiş, keyif de yerinde, cadde bostan yan gel oğlum Osman. Ekmek elden su gölden, ne güzel hayat." Ya adamın bi' çabası da yok. Herkesin gırtlaklayası var benim gibi. Herkesin gırtlaklayası var. Ben bu kadar severken bu adamı ben öldürmek istediğim halde haydi haydi öldürürler bunu diyorum yani. (Oya)

Oya'nın bu içten anlatısındaki kadın, en temel ekonomik birim olan ailenin ve ailenin yaşadığı hanenin sürdürülebilirliği için gerekli tüm bağlantılardan haberdar olan ve o bağlantıları idare edebilen bir kadın. Ancak ekonomik sermaye üretemeyen erkek kadının aksine kollayıcı ve gözetken olması beklendiği halde temel görevlerini yerine getirmekten aciz olmakla birlikte kadının himayesi altına girmiş ve bu sebeple toplum tarafından yadırganan ya da yadırganması beklenen bir erkek.

Evlendikten sonra eşi razı gelmediği için çalışmayı bırakan kadın hikâyelerine aşına olmak kaçınılmaz, ancak bazı görüşmeciler Oya gibi evlendikten sonra çalışmaya başla-

miş. Örneğin Nûkhet de evlendikten sonra çalışmaya başlayan kadınlardan. Mutsuz olduğu ev ortamından kaçmak için çocuklarının okuduğu okulun aile birliğinde gönüllü olarak çalışmaya başlamış, okul müdürünün deri fabrikası olan bir arkadaşıyla irtibata geçmesiyle de evde çalışma imkânı bulmuş. Fabrikanın sahibi işi Nûkhet'e öğretmesi için bir kadın çalışanını görevlendirmiş ve okul müdürü de illegal bir şekilde okulun odalarından birini bu işe tahsis etmiş. Müfettişler durumdan haberdar edilene değin Nûkhet işi öğrenmiş ve evde çalışmaya başlamış. Hiç evin dışında çalışmayı düşünüp düşünmediğini sorduğumda Nûkhet'in yanıtı şu olmuştu: "4 ay çalıştım, [kocam] her gece aşağı yukarı çocukları kapıya atıyordu [evden dışarı]. Evde nasıl bir şey yaşayacaklarını bilemediğim için yapamadım." Eşinin aralıklı olarak çalıştığı dönemlerde de kazancını onunla ve çocuklarıyla paylaşmadığından şikâyetçiydi:

O yaptığı şeyi bana yedirmezdi, "Benim şeyim o" derdi. "Ben yaptım, ben masraf ettim ona." Halbuki benim aldığım tûpü kullanıyordu, benim aldığım yağı kullanıyordu. Bir paket bulgur getirirdi, onu pişirirdi, o onun olurdu. Paylaşmazdı yani... [Bir gün] geldi 10 lira para attı önüme. Böyle baktım ben de, "O ne parası?" dedim, "Kirayı dörde bölüyoruz" dedi. Çocuklarım o zaman 15-16 yaşındalar, çalışıyorlar. Okuyamadılar; ilkokul, ortaokuldan terk ettiler daha doğrusu, yani kafalarını derse veremediler... "Niye dörde bölüyorsun?" dedim. "Çocuklar da çalışıyor" dedi. Benim çocuklarım 12 yaşından beri çalışıyorlar. "Çocuklar da çalışıyor" dedi. Parasını geri verdim. "Ben," dedim, "kendi kiramı kendim karşılarım." (Nûkhet)

Nûkhet'in çalışmaya başlama deneyiminin ilginç ve değinilmesi gereken bir kısmı var. Evde yalnız çalıştığı için işi-

ni yetiştiremeyeceğini düşündüğü zamanlarda çevresindeki kadınlardan ve çocuklardan parça başı ödeme yaparak destek almış. Ancak evindeki trafikten rahatsız olan komşuları onu fuhuş yapmakla suçlamış. Sadece evli olmak Nûkhet için “namuslu bir kadın” olduğu algısını yaratmada yeterli olmamış, ondan bir ev kadınına yaraşır biçimde evde oturması ve tüm çabasını eve yöneltmesi beklenmiş.

Nûkhet ve Oya gibi görüşmeciler dışında, evlilik öncesinde ve sonrasında çalışma deneyimi olan kadınların anlatılarında evin tüm sorumluluğunu tek başına üstlenen ve eşinin tanımlı roller dahilinde bir erkek olarak kabiliyetlerini sorgulayan bir kadın profili ortaya çıktı:

Ne evin faturasından haberi vardı ne aidatından haberi vardı ne bir şeyden... Nazilli gibi bir yerden geldi işte, Aydın Nazilli'nin küçük bir köyünden geldi... Ne bileyim belki dedim aidatı bilmez, faturayı bilmez, onu bilmez şunu bilmez diyerekten her şeyi böyle birden elime alınca sonra hepsi üzerime kaldı ve ben birden altında ezildiğimi hissettim... İşsizdi, parası da yoktu. Bir de benim zaten erkekleri ezme gibi bir şeyim var. Onun zaten parası yokken benim olan paramla da hem ev geçiniyordu hem biz geçiniyorduk hem de evin kirası yatıyordu filan yani. Mesela yani onun hiçbir şeyden haberi olmuyordu ama bu iyi değilmiş. Yani ben bunu yaparken kendi duygularımı bastırayım, ezikliğimi bastırayım filan diye düşünürken aslında ben birçok yükü de almışım. Bunu da hiç iyi yapmamışım. Daha sonra bu yükün altında ezildim ve yoruludum. Belki bu yorgunluğumu da evliliğe farklı yansıdı mesela. (Ahsen)

İşe girerdi 1 ay çalışırdı, 15 gün çalışırdı çıkardı geçimsizliği yüzünden... İçki içmesi vardı, sorumsuzluğu, hiç evinin mesuliyetini üstüne almazdı. Kömürü Nesrin al, markete

borcu Nesrin öde. Ben o zaman ne yapayım kocayı? Koca bana lazım değil ki. Zaten görmüyorum kocalığını. Ne yapacam onu? Niye fazla bir boğaz bakayım? (Nesrin)

Tam yeni arabayı aldık, borcunu ödeyelim derken arabayı kaldırıp atıyor denize. Haydi 6 ay bunu öde, 7 ay bunu öde... Ama 22 yıl boyunca işkence. İşkence derken, dayak değnek değil, her zaman içti: Galatasaray'ın maçı var, onun için içti; bugün yağmur yağdı onun için içti; "bugün amiri-me kızdım", onun için... Biz hiç karı koca kavgası yapamadık. Gelemedik bile kavgaya. Uzun giydin, kısa giydin, kilolusun, çirkinsin, yemek var, oralara hiç gelmeden evliliğimiz bitti. Sadece onun istekleri. "Bugün ben araba istiyorum", "bugün arabama teyp istiyorum", "bugün lastik istiyorum", "bugün jant istiyorum arabama", "yok ben bu arabayı beğenmedim başka model istiyorum", "alırsam içmeyeceğim", "alırsan içmeyeceğim"... Eşini sanki bir erkek etti, o bir kadın. (Nurgül)

Ya eşim çok güvenilir bir insan değil, açık konuşacağım. Zaten bütün problem oradan kaynaklanıyor. Bizim içki sorunumuz da vardı. Ben 20 sene evli kaldım, 20 sene boyunca eşimden kuruş para almadım. Çocuğum da dahildir buna, yani bütün masrafları, bakımı, okulu her şeyi bana aitti. Ekstra eşimin borçlarını da ben ödedim ama belirli bir şeyden sonra artık dur dedik. (Bahar)

Evlenmeden önce 12 yıllık bir çalışma hayatım oldu. Evlendikten sonra eşim izin vermediği için bir 15 yıl ara verdim... Sonra çocuk büyüdü, okula başladı, kimseden para istemiyordum, eşim çalışmıyordu, hep babasından istiyordu paraları. Artık onun ailesi tarafından horlanmaya başladık... Bir gün sinirlendim, tak etti, iş aramaya başladım. Ye-

genim kuyumcu olduğu için sağ olsun bana kapı açtı, “Teyze gel, bu işi öğren” dedi. Gittim öğrendim Allah’a şükürler olsun. Biraz onun da desteği var ilk başlarda, ondan sonra atıldım iş hayatına. Kavgalarımız oldu mu, oldu; eve kilitledi mi, kilitledi işe gitmeyeceksin diye. Şiddettense, şiddet hiç görmedim ama ağızdan olmadık kelimeler söylüyordu. O kapıyı kilitlediyse ben arka kapıdan çıkıp gidiyordum sırf oğlum için. Baktı baş edemiyor, ondan sonra işte aradan 6 yıl sonra geçtikten sonra, baktı ki para güzel, sıcak para geliyor akşama kadar yatıyor, hiçbir şey dememeye başladı. (Gülay)

Hochschild (1990), eşlerin çalıştığı evliliklerde üç tip gerilimin yaşanabileceğini belirtmiştir. Birincisi eşlerin birbirlerinden beklentileri; ikincisi mali gerçekler ve kadının evde oturduğu, erkeğinse dışarıda çalıştığı eski stilde bir yaşam arzusu; son olarak da ev işi ve ev işinin değersizleştirilmesi arasında gerçekleşebilecek türde gerilimler. Anlatılardaki çiftler iki kişinin çalıştığı evlilikler yaşamış olmasa da birinci ve ikinci türden gerilimler öne çıkıyor. Paylaştığım anlatılar, erkeğin ürettiği ekonomik sermayeyi sembolik sermayeye dönüştürmekle yükümlü olan ve bu yükümlülüğü kendilerinden feragatte bulunarak kabul eden kadınların, evin reisi olmaları beklenen erkekler akşam eve gelirken ekmek alamadıklarında kadınlar tarafından nasıl algıladıklarını gösteriyor. Erkekler çoğunlukla beceriksiz, daha açık bir ifadeyle demaskülinize edilmiş bir halde sunuluyor ve bu demaskülinizasyon süreci erkeklere atfedilen yaşam verme gücünü anlamlı kılan özelliğın hayatı kazanmak olduğuna işaret ediyor. Faludi (1999), araştırmasında şeyleri var edenler olarak söylencelerde kahramanlaştırılan erkeklerin, bir başına tüm evin geçimini sağlayabilen mavi yaka erkeklik silinip gittikçe belirsizliğe düştüğünü göstermiştir. Nitekim Faludi’nin işten çıkarılan erkek-

lerle yaptığı görüşmelerden paylaştığı alıntılar bu durum için oldukça aydınlatıcıdır. Görüşmecilerden birisi içinde bulunduğu hali şöyle özetlemiştir: “Erkek gibi hissedebilmenin hiçbir yolu yok... Ben, hadım edilmiş gibi hissediyorum” (1999, s. 65, çeviri bana ait). Kadınlar, dişil yaşama sanatını erkekler evin reisi olma rolünü gereği gibi üstlenebildiği sürece gerçekleştirmeye razılar. Bu gerçekleşmediği sürece erkek yalnızca bir alay malzemesine dönüşüyor ve içinde bulunduğu durum Sancar’ın (2013) da ifade ettiği gibi, sınıfsal bir ret olarak değil, beceriksizlik olarak yorumlanıyor.

Hochschild (1990), değişen ekonomik fırsatların ve ihtiyaçların kadınları erkeklerden daha çok etkilediğini ve kadınların hayatta kendi babaları gibi performans sergilediklerini öne sürmektedir. Bu nedenle kadınların, çalışmanın yalnızca aileyi geçindirmek için olduğunu öğreten babaları gibi bir baba rolü üstlendiği söylenebilir. Nitekim bazı kadınlar eski eşlerini evin sorumluluğunu üstlenmek yönünden babalarıyla karşılaştırıp eski eşlerinin babalarından daha az saygın erkekler olduklarını vurguladılar. Bu, babalarının jenerasyonunun tek bir işverene duyduğu sadakatle bir izzet-inefis geliştirme imkânı bulabildiğini düşününce makul görünmekte. Sennett (1998), *Karakter Aşınması* adlı çalışmada karakteri, kendi isteklerimize ve diğerleriyle olan ilişkilerimize yakıştırdığımız etik değerler olarak tanımlamış, sonrasında da artık iyi bir karakter sahibi olmanın iyi bir iş imkânı anlamına gelmediğini söylemiştir. Piyasa artık kısa vadeli sözleşmelerle işliyor ve bu durum haliyle sadakat ve karşılıklı bağlılığı aşındırıyor. Nitekim artık erkekler tek bir işverene duydukları sadakat aracılığıyla bir izzet-inefis geliştiremiyor ve sadakat ömürlük bir işin garantisi olamıyor (McDowell 2003; Faludi 1999).

Kadınların çalıştıkça az ya da çok kendi özsaygılarını yeni bir dayanağa uyarladıklarını söyleyebiliriz: Maddi kazanç-

ları ya da ekonomik sermaye üretebilme becerileri. Hochschild çalışmaya başlayan ev kadınlarını büyük şehirlere göç eden erkek çiftçilerle kıyaslamış ancak arada önemli bir fark olduğunu belirtmiş. Kadınlar, erkek çiftçilerin yeni ekonomiye entegre sürecini kolaylaştırdıkları halde, kendi entegrasyon süreçlerinde birbiriyle çatışan iki sorumlulukla baş başa bırakılmışlardır: Ev ve iş. Bolak (1995), bu çatışmayı kadının hane içindeki görevlerini ihmal etmediği sürece çalışabilmesine müsaade eden görünmez güç dinamiklerinin bir uzantısı olarak yorumlamaktadır. Fakat evin reisi olması beklenen erkek bu performansı yerine getiremezken kadın hem evde hem de işte emek vererek hem ev işlerini yapıyor hem de evi geçindiriyorsa, kadının bu performansını *pederane kadınlık* (*fatherly womanhood*) performansı olarak isimlendirebiliriz.

Sonuç olarak, erkeğin ekonomik sermaye üretmedeki yetersizliği, kadınların bir önceki bölümde gördüğümüz sembolik sermaye üretme becerilerine yüklenen anlamı aşındıran bir durum. Yukarıda da belirttiğim gibi kadınlar ancak ve ancak ekonomik sermaye erkek tarafından sağlandığı sürece tanımlı roller dahilinde kalmaya razılar. Bu, toplumsal konumunu cinselliğine bakarak doğrulamak zorunda bırakılan kadın için kendi onurunun kaynağı olarak parmakla gösterebileceği yeni bir dayanak noktasına sırtını yaslaması anlamına geliyor: Kendi kazançları.

HER AİLEDE OLUR MU?

Bir gün (...) dayak yiyorum, kendimi düşünmüyorum, Aydın'ı arıyorum. Böyle ocakların yanında annesi örtülü bir dolap gibi bir şey almış bacaklı, altı boş, Aydın'ı araya araya en son o örtünün altında buldum. Küçük bir yere girmiş böyle, demek ki kendini koruyor. Çünkü zaten ancak kendini koruyabilir, beni koruyacak yaşta değil. Çok küçüktü, onu öyle orada bulmuştum ve ona demiştim ki, "Aydın ailede olur böyle şeyler." Ne kadar yanlış yapmışım onu daha sonra anladım. Bir gün ben dayak yediğimde Aydın beni teselli etmeye başladı, "Anne her ailede olur değil mi böyle şeyler?" dedi. (Aysel)

Kadının şiddete başvurmak için erkeği provoke ettiğini savunan bir anlayış mevcuttur. Buna göre erkek, evin reisi olarak patrondur ve gerekli gördüğü durumlarda karısına şiddet uygulama ya da onu öldürme hakkını kendinde saklı tutar (Jacobson ve Gottman 1998). Bu durum, suçun oluşumunda kurbanın sorumluluğunu arayan ve özellikle cinsel suçlarda saldırıya uğrayan kadınları suçlamak için te-

mel sunan viktimolojiyle ilgisiz değil. Cinsel suçlar bir dönem, bunların kadının daveti neticesinde gerçekleştiği kabulüne ya da kontrol edilemez bir hastalık neticesinde geriliştiğini varsayan psikopatolojiye dayandırılıyordu. Bu iki yaklaşım da saldırgan erkekte herhangi bir sorumluluk aramaz ve olayın gerçekleştiği kültürel-yapısal bağlamı göz ardı ederek bunun sosyal bir problem olduğu gerçeğini bula-nıklaştırır (Scully 2013). Aile içi şiddet de psikiyatrik bir bakış açısıyla değerlendirilmiş ancak sosyologlar konuya dahil oldukça şiddetin yaygın olmadığı ve yalnızca akıl sağlığı yerinde olmayan insanlarca deneyimlendiği miti geçersiz kılınmıştır (Gelles 1985). Buna paralel olarak anlatılar da güvenli ve sıcak gibi sıfatlar yakıştırılarak tanımlanan ailenin şiddet içeren bir kurum olduğu gerçeğini bir kez daha göstermiştir (Altınay ve Arat 2009).

Aile içi şiddeti sosyo-ekonomik bağlamında görmek erkeği geleneksel evin reisi rolünden ayıran post-endüstriyel topluma geçiş sürecine vurgu yapar. Buna göre, bu süreç erkeklerin erkekliklerini sağlamlaştırmak için şiddete başvur-malarına yol açan bir erkeklik kriziyle sonuçlanır. Ancak bu açıklama, kendi sınıfsal durumlarının yarattığı koşullardan zarar gören erkeklerin neden apaçık sınıfsal düşmanları dururken kadınlara saldırdığını anlamlandıramadığı gerekçe-siyle eleştirilmiştir (Walby 1991). Türkiye bağlamında bu eleştirininzerinde biraz durmak istiyorum.

Navaro (2002), Islm ve seküler gruplar arasındaki kimlik politikalarının Türkiye'nin neoliberal ekonomiye angaje oluş hikyesinin bir parçası olduğunu ve Islmcıların da en az seküler gruplar kadar ekonomidenemli rolleri olduğunu savunmuştur. Dahası, ekonomik söylem devlet desteğiyle Islmlaştırılmıştır (Tuğal 2009). Yerel kültürle angaje olan ekonomi, iş yaşamında kendi normlarını yaratmış-tır diyebiliriz. Yasin Durak'ın (2013), çalışanlar, işverenler

ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelediği *Emeğin Tevekkülü* çalışmasına bakarsak Thompson'ın ifadesiyle "tâbi olmanın popüler mantığının" yani çalışma ilişkilerinin, dindar-muhafazakâr burjuvazinin meşruiyet kalıplarıyla yorumlandığını görürüz. Durak bu durumu gündelik yaşamın her yönüyle sınırlarını belirleyen "kültürel hegemonya" kavramıyla açıklamış. Mevcut kültürel hegemonya altındaki işçiler ücretli emeği hegemonik sınıfın çizdiği çerçevenin sınırları dahilinde yorumluyor. Daha açık bir ifadeyle, işçi sınıfı deneyimlediği eşitsizlikleri "sabır", "sınav", "şükür" ve "tevekkül" gibi kavramlara başvurarak açıklıyor. Dolayısıyla ücretli işçilik süreçlerindeki ilişkilerin İslâmlaştırılması, işçilerin kendilerini işverenlerle aynı safta algılamalarına yol açan ütöpik bir uzlaşma yaratıyor. Bu bağlamda sınıfsal düşmanların apaçık olmaktan ziyade olabilecek en uygun biçimde kamufle edildiği söylenebilir. Ancak bu, işçi sınıfına mensup erkeklerin sınıfsal düşmanlarına saldırmadıkları anlamına gelmiyor. Kritik olan kimin sınıfsal düşman olarak tanımlandığı. Ücretli emek ilişkilerinde karşılaştıkları eşitsizlikleri dini referanslarla açıklayan işçi sınıfına mensup erkekler başka sınıfsal düşmanlar bulmak için motive edilmiyor diyebilir miyiz? Kadına yönelik şiddetin sınıfsal analizi, erkekler Marksist geleneğin tanımladığı sınıf düşmanlarına saldırmadıkları gerekçesiyle önem kaybetmemelidir. Sınıf bilinçsizliğini erkekliğin bir gereği olarak deneyimleyen erkeklerin, sınıf düşmanlarını Marksist bir bağlamda tanımlamaması beklenmedik bir şey değil. /

Bölüm odağına dönecek olursak, maalesef devlet kadına yönelik şiddete karşı gereken önlemleri alma konusunda istekli görünmüyor. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2011 yılına ait araştırmasına göre kadınlar şiddete maruz kaldıklarını dile getirirlerse bile ailenin korunması adına şiddet uygulayan eşleriyle birlikte yaşamaya zorlanıyorlar. Şiddete

maruz kalan kadınlar mahkemeye yönlendirilse de savcılar konuyu yargıya taşımaya isteksiz olabiliyor. Yargıya taşındığında ise hâkimin son kararını alması uzun zaman alabiliyor veya kanunen zorunlu tutulmayan tıbbi kanıtlar istenebiliyor. Koruma emri çıkarılınca da görevliler kanunda belirtildiği şekliyle kadını her hafta kontrol etmeyebiliyor.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler CEDAW (Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi) Komite-si'ne sunulmak üzere hazırladığı yedinci dönemsel raporuna ilişkin olarak KADEM (Kadın ve Demokrasi Derneği) tarafından hazırlanan Gölge Rapor'da kadına yönelik şiddeti konu edinen ve 2011'de Türkiye tarafından hem ev sahipliği yapılan hem de imzalanan uluslararası İstanbul Sözleşme-si'ne dikkat çekilerek önce atılan olumlu adımlardan bahse-dilmiş. Buna göre, 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu, 2012 yılında sivil toplum kuruluşları, barolar ve yargı mensupla-ryla birlikte çalışarak 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Ka-dına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun şeklinde dö-nüştürülmüştür. Böylece şiddetin kapsamı genişletilmiş ve sözel, cinsel, ekonomik ve psikolojik boyutlarına dikkat çe-kilmiştir. Yasanın etkinliği açısından Şiddeti Önleme ve İz-leme Merkezleri (ŞÖNİM) kurulmuştur. Eylül 2011 tari-hinden itibaren de ALO 183 Aile, Kadın, Çocuk, Özürlü ve Sosyal Hizmet Danışma Hattı şiddete uğrayanlar için önem-li bir adres haline gelmiştir. Devlet kademelerinde çalışan personellere verilen çeşitli eğitimlerden ve bazı pilot uygu-lamalardan bahseden rapor, devam etmekte olan sorunlara da değinmiş. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ile Hacet-tepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün 2014 tarih-li araştırmasına referans vererek Türkiye genelinde yaşa-mının herhangi bir döneminde şiddete uğrayan kadın oranının %36 olduğunu ve 15-24 yaş aralığındaki kadınların şiddete uğrama riskinin diğer yaş grubunda yer alan kadınlara oran-

la daha fazla olduğunu belirtmiş. Ayrıca 18 yaşından önce evlenen kadınların neredeyse yarısı fiziksel şiddete, beşte biri de cinsel şiddete maruz kalmıştır. Ancak fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalan kadınların oranının bilinenden daha yüksek olduğu tahmin edilmekte çünkü fiziksel veya cinsel şiddete uğrayıp bunu hiçbir yere bildirmediğini belirten kadınların oranı kentlerde %88,5'ken, kırsalda %92,5 düzeyindedir. Eğitim seviyesi ilkokul altı olan kadınlarda ise bu oran %92,9'ken üniversite ve üzeri eğitime sahip olan kadınlarda %81,1. Rapora göre polise başvuran kadınlar çeşitli sorunlarla karşılaşılıyor. Şiddet nedeniyle polise başvuran kentte yaşayan kadınların %80,3'ünün, kırsalda yaşayan kadınlarınsa %92,7'sinin polis tarafından ifadeleri dahi alınmamıştır. Sürecin hızlı işlemesi için olayın ŞÖNİM'e aktarılması gerekmekte fakat ŞÖNİM'lerin çalışma ilkelerini belirleyen yönetmelik geciktiği ve ancak 2016 yılında yürürlüğe girdiği için bu merkezler uzun bir süre hizmet verememiştir.

Bu konuyu devletin neoliberal politikalarıyla ilişkili olarak düşünecek olursak, Yazıcı'nın da (2012) belirttiği gibi devlet, neoliberalizmin merkezi olan Batı'yı aile kurumuna sahip çıkmadığı gerekçesiyle kınarken öte yandan da muhafazakâr bir söylem zırhıyla neoliberal politikalar uygulamaktadır. Aile, devlet ve piyasa üçlüsünden yalnızca aile, bireysel ihtiyaçları karşılama konusunda devletin omuzlarındaki "toplumsal yükü" hafifletmek için seçilmiş durumdadır. Tek başına yaşayan ve ölen, diğer insanlar tarafından ölü bedenleri kokmaya başladığında fark edilen Batılı insanlara dair söylem babasoyluluktan beslenen nineler, anne-babalar ve çocuklardan oluşan Türk ailesini idealleştirmek için kullanılıyor. Yazıcı bu gerçeğin altını, eşlerinin anne-babasına bakmayı reddettikleri için eleştirilen kadınlara dair işittiği birçok hikâyeye karşın benzer bir reddediş içerisinde olan erkeklere dair herhangi bir hikâyeye duymadığını belirterek

çizmektedir. Kadınların aile içindeki temel bakıcılar olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa devletin, sosyal hizmet haklarını koruduğu bireylerinin kadınlar olmadığını görmek zor olmayacak. Bu, birey kavramının eril olarak kurgulanışının bir sonucu.

Tam bu noktada devletin aile içi şiddete karşı takındığı tavrı izleyebileceğimiz, polis müdahalesi içeren iki farklı anlatıyı paylaşmak istiyorum. İlki Fulya'ya ait. Birikimleriyle Kanada'ya yerleşen Fulya'nın eşi de onu takip etmiş ve Kanada'ya gitmiş. Ancak Fulya Kanada'da boşanmaya karar vermiş, boşanmış ve Türkiye'ye dönmüş. Eşini terk etmeye karar verdiği gün eşinin çalıştığı saatlere denk gelecek şekilde bir nakliyeciyi anlaştırmış. Ancak maalesef hem nakliyecisi hem de eşi aynı anda eve gelmiş. Eşine yakalandığı an eşi ona bağırmağa başlamış, Fulya bunu anlatırken kendi kendine eğleniyordu çünkü Türkçe bilmeyen biri için eşi ona küfür ediyormuşçasına bağırırken aslında şunu söylüyormuş: "Demek sen onun için perdeleri yıkamıştın, ben de sanıyorum ki, her şey yoluna girdi." Birkaç dakika sonra seslerden rahatsız olan komşular tarafından polis çağırıldığını fark eden Fulya şaşkınlıkla polisleri karşılamış:

[Polis] gelmiş, bana "Bıçak nerede, silah nerede" diye [soruyor]. Ne bıçağı? Silah yok, bıçak yok. "Sizi anlıyoruz hanımefendi hani korkuyorsunuz." (...) Şimdi yasaları uygulamanın da işte böyle komik... (...) Adamı götürcekler hapse atacaklar, yani hapse atılacak. "Bir durun, gerçekten yok, bir şeyi sert bile atmadı, sadece bağırdı." Gerçi o da biliyorsun hani "verbal abuse" [sözlü taciz] diyelim, neyse şiddet diyelim ama benim Türkiye'de yaşadıklarım göre bu benim için o anda adamın hapse girmesini gerektirecek bir durum değil. (...) "Yalvarıyorum lütfen gidin. Anlıyorum sizi şikâyet gelmiş ama bu evde bir şiddet söz konusu

değil, öyle bir şiddet yok,” olanı anlatıyorum, “adamın hiç haberi yoktu gelirken, eve geldi ki ben yakalandım” dedim, “onun için öfkelenmekte haklı. Ama yani bu kadar öfkeyi ben kaldırılabiliyorum, bir problem yok siz gidin, biz sorumuzu çözebilecek şeydeyiz, olgunluktayız.”... Ben boşadığım, kaçtığım adamı savunmak için dansöz gibi ortalıkta dolaşıyorum. Acayip komikti ama yani hiçbir şey yapamadım tabii. Böyle hep beraber eskort yaptılar bize [kızım-la yeni evimize gidene kadar]. (Fulya)

Değınmeden geçmeyeyim, Fulya, Kanada’da her şeyin koursuz olduğu düşüncesini engellemek için eski eşinin tehditlerine karşı polisleri uyarmasına rağmen hiçbir önlem alınmayan ve söz konusu kişi tarafından öldürölen Türkiye vatandaşı kadın arkadaşlarından birinin hikâyesini de aktarmıştı.

Bir sonraki anlatıysa boşanma işlemlerini başlattıktan sonra henüz babasıyla bu durumu paylaşmadığı için eşiyle aynı evde kalmaya devam eden Nükhet’e ait. Bir akşam eşi içki içerken Nükhet’in annesi gelmiş ve torunlarının gözü-nün önünde içki içmesine sinirlenerek tüm şişeleri caddeye fırlatmış. Bu arada Nükhet’in kız kardeşleri misafirliğe gelmiş ve Nükhet yaptığı böreği çayla birlikte sobanın üzerine koymuş:

Ben çayı demledim, yemeklerimizi aldık, oturduk yiyeceğiz. Benim herif tuvalete giderken kızla göz göze geliyorlar, kızım-la. Benim kız biraz kötü bakmış herhalde ona, tuvalete girecek adam geri döndü, “Sen bana öyle bakamazsın” dedi. Tepsiyi böyle tuttu, tepsinin üstü çay dolu, üç tane küçük çocuk var benimkinden hariç yeğenlerim var, yacaklar. Ben hemen tepsinin üstünden çaydanlığı aldım, öbür kız kardeşim tepsiyi aldı, odadan dışarı çıkarttık. İçeri

geldim mutfaktan onları bıraktıktan sonra, içeri gelmemizle hepimiz bir odaya girmiş bulunduk ya, ellerini böyle kapıya koydu (*odanın kapısında aynen gösteriyor*), “Buradan içeriye giremezsiniz de, çıkamazsınız da. Hepinizi burada doğrayacağım. Dışarı kimseyi vermeyeceğim.” Böyle sayıyor. Benim kız buradan çıktı, karşımız bakkaldı o zaman, bakkala gitti. Bakkala demiş, “Babam içeride kavga ediyor, annemleri hırpalıyor, polisi arayalım.” Benim kız arıyor, polis dikkate almıyor kızı. Sonra bakkal diyor ki, “Bak kadını öldürüyor,” demiş, “öldürdükten sonra gelecekseniz hiç gelmeyin.” Benim kızın kaçmasıyla söyleyip gelmesi bir oldu. O arada o kapıda ama kahveye haber göndermişler, babama annem mi söyledi, artık kim söyledi bilmiyorum, babam geldi. Böyle kapıda o duruyor, buradan tuttu babam onu çekti öbür odaya. Pat küt sesler geliyor, şangur şungur vitrin filan hiç kalmadı yani. Kafası falan yarıldı, sarı bir gömleği vardı oldu kan. Ondan sonra polisler geldi, “Ben şikâyetçiyim” dedi, babamdan şikâyetçi. E sebep ne? Onu söylemiyor. Komşular da “Onlar akraba,” diyor, “sorun olmaz” diyorlar. İçeri girmede ilk önce polis zaten. Kapıda “Şikâyetçi olan var mı?” Ben elimi kaldırıyorum, komşu elimi indiriyor. (...)

“Gitme” diye böyle yalvarasıya bakıyorum polisin yüzüne. Kapıya kadar çıktı, “Bu bayanı aracınız varsa bir yere götürün, şu cam kırıklarını da süpürün sokaktan” dedi, her yer bira şişesi. O arada polisler arabaya bindi, (...) sokağı böyle giderken, şu köşedeyim zaten giderken ben, o arada evden bir panikle, onlar kalmam için bir şeyler yapmaya çalışırken kaçtım. Polis arabasının arkasından nasıl koşuyorum. Adamlar beni fark etmedi. Yengem var üst katta, erkek kardeşimin eşi, arkadan, belimden bir sarıldı, böyle tuttu oturttu yola. “Gitme,” dedi, “bırak” dedi, “Allah belasını versin, Allah’ından bulsun” dedi. (Nûkhet)

Nükhet'in anlatısı hem polisin tavrında devleti izleyebilmemizi hem de insanların aile içi şiddete karşı geliştirdiği toleransı görmemizi sağlayan bir anlatı. Akrabalarının ve komşularının tavrı en beklenmedik anda ortaya çıkma tehlikesi olan aile içi şiddetin kapılar ardında yine aile arasında çözülmesi gereken bir mesele olarak algılandığı gerçeğini yansıtıyor. Boşanma davasının sürdüğü sırada mahkeme dışına çıktığı an eşinin herhangi bir saldırısına maruz kalmamak için kaçmaya çalışırken polislerden ricada bulunduğunu ve polislerin de onu korumak için mahkûmların giriş çıkış yaptığı bir kapıyı kullanarak onu dışarı çıkardığını da aktarmıştı Nükhet.

Bu tür anlatılarda, eğer anlatıcı yeterince şanslıysa, öne çıkan şey ricada bulunulan polisin vicdanlı veya iyi bir insan oluşu. Meselenin can alıcı noktası da burada zaten: Şiddete maruz kalan bir insan bir devlet görevlisinin vicdanına terk edilmemeli elbette. Devletin bu durumu yapısal müdahalelerle, gerektiğinde görevini ihmal eden görevliye yaptırım uygulayarak çözüme kavuşturmak için adımlar atması gerektiği açıkça ortada.

Kabul gören şiddet

Scully (2013), tutuklu tecavüzcülerle yürüttüğü araştırmasında cinsel şiddetin kültürel normlara, erkek ve kadın arasındaki güç ilişkilerine, kadınların toplumsal ve ekonomik konumlarına ve toplumda var olan diğer şiddet formlarına bağlılığını vurgulamaktadır. Galtung (1990) ise kültürel şiddetin direkt şiddeti ve yapısal şiddeti haklı gösterebilme gücü olduğuna değinmiş ve kadına yönelik şiddetin kültürel araçlarla meşrulaştırıldığına işaret etmiş. Toplumda yaygınca kullanılan, sık sık işitilen “Kocandır döver de, sever de” sözü kadınların eşlerine karşı tam bir teslimiyet

içerisinde bulunmasının nasıl bir genel kabul olduğunu anlamamızı sağlamıyor mu aslında? Buna göre, bir erkek eşini dilediği gibi sevmeye ve ona şiddet uygulama hakkına sahiptir. Connell (2002), eşlerine şiddet uygulayan erkeklerin toplum kahramanları olmadığını, ancak gündelik çevremizin erkeklerden eşlerine haddini bildirmelerini beklediğini, bunu beceremeyen erkekleri de kınadığını belirtmiş. Dolayısıyla kontrollü bir baskı ve şiddet veya şiddet tehdidi erkeklerin kadınlarla ve çocuklarla iletişim biçimlerinin genel kabul görmüş bir özelliği denilebilir. Erkek eş, kadına şiddet uyguladığında bunu namus adına yapması en muhtemel kişi olarak kodlanması sebebiyle uyguladığı şiddet, haklı veya en azından beklentiye uygun görülebilmektedir. Bu bağlamda ancak kişisel bir zevk uğruna kadına şiddet uygulamak kabul edilemez bulunabilir. Fakat bu, cinsel bir haz içerse durum biraz problematikleşebilir. Çünkü bir erkek eşini arzu ettiği şekilde sevebilme hakkına sahiptir. Bu, evlilik içerisinde tecavüzü öngörmeyen kanunlar tarafından da desteklenir. Ancak eşine şiddet uygulayan bir erkeğin aynı zamanda cinsel şiddet uyguladığını tahmin etmek zor değildir. Pelin'in anlatısı bu durumu iyi örnekliyor:

Kapıyı üstüme kilitleyip çıkardı falan. Hiç telefon mefleon o zaman yoktu, acayip korkardım (...) O arada Ekin [eski arkadaşı] yine hayatımdaydı, Ekin'in sevgilisi vardı, onlar da bizim hayatımızdaydı. Yani öyle dostlarım da vardı aslında. Ama yani nasıl oluyordu da anormallikler fark edilmiyordu, bunlar bu kadar doğal karşılanıyordu, hani şiddet vesaire böyle abuk subuklukları? (...) Sonra bir de çok ağır bir taciz yaşadım. Kafayı yıyorum filan sandım, böyle hani delirmiş rolü yaptım ki beni bıraksın, devam etmesin filan diye. Ondan sonra dedi ki, "Ben seni götüreyim artık, çünkü seni öldürebilirim." (...) Bana "Toparla eşyaları-

nı, kamyon falan ben tutacağım” filan dedi; anneme götürmek için. Ben eşyaları falan topladım, hepsini, geldi, işte “Gerçekten gidiyor musun, demek ki git deyince bıraksam gideceksin...” Hepsini dağıttı, attı, kırdı falan. Ben dedim ki, “Eyyvah, hakikaten beni öldürecek herhalde” diye hakikaten kamyon tuttum, eşyaları koydum, taşındım anneme (...) Bu taşınmadan evvel babama kaçtım bir kere, annemle babam ayrılar, babama kaçtım işte, arkamdan babama geldi (...) Sonra babamı ikna etti, işte “Biz aramızdaki sorunları çözeriz” bilmem ne falan filan. Babama yaptıklarını anlatmaya utanıyordum. (Pelin)

Fulya ise eşinden ayrı yaşamaya başladığı dönemde cinsel saldırıya uğramasına rağmen polise gitmemiş ve çocuklarına rağmen eşiyle tüm bağlarını o gün koparmış:

Bir gün gündüz. Açtım kapıyı (*uzun bir sessizlik*) (...) Böyle sıradan bir şey gibi anlatıyorum ama tam öyle değil. Kendi içimde öyle değil (...) Çok ağır geldi bana, hiçbir şey yapamadım ve o Fulya’dan nefret ettim. Yani savunmasız, şey bir durumda yani... “Ne yapıyorsun, bunun adı ne, ne yapıyorsun, lütfen” falan böyle. Gözümünden yaşlar akıyor ve birisi boşalıyor falan, yani bu iğrenç bir şeydi. Sonra 2-3 gün sonra mesela, bir şey için telefon açtı bana, bir şey anlatıyor telefonda. “Bir dakika, bir dakika” dedim, “bütün bunları konuşmadan önce konuşman gereken başka bir şey yok mu senin?” dedim. “Öyle mi?” dedi, “Bir şey mi konuşacaktık?” dedi. Hiçbir şey olmamış gibi konuşuyoruz, tecavüzden 2-3 gün sonrası. Dedim, “2 gün, 3 gün önce, sen geldin değil mi benim evime?” “Evet” dedi. “Orada yaşanmanın adı neydi?” dedim (...) “Sana yaptığım seksin hesabını mı vereceğim?” dedi. [O zaman] Ben neyim yani? (Fulya)

Dinlediğim anlatıların birçoğu farklı şiddet hikâyeleri içeriyor. Kadınların maruz kaldıkları şiddeti yorumlama biçimlerini paylaşmak aydınlatıcı olabilir:

[...] hamileyken de ilk şiddetimi gördüm; belime bir tekme atıldı 3,5 ay boyunca hastane ev arası hamileliğimi yatarak geçirdim. Öyle. O kadar çok şeyler yaşadım ki (...) Bir gün annesini çağırdık eve, ben hamileyim, 4-5 aylık hamileyim, 5. ayındayım (...) Film izlemeyi seviyoruz evde, anne de köyden gelmiş çağırdım, mısır patlattık falan. Kabuklu fıstık almış, bana da mutfakta “Annem bunu çok sever” demiş, masanın üstüne koymuş. Ben onu duymadım, iş yapıyordum. Yedik içtik, bir şeyler, anne yukarıya çıktı. Tam odadan çıkıyorum, tabakları götürüyorum mutfaka, saçımı böyle tuttu çekti beni kendine arkadan. Ben şaka yapıyor diyorum adam, şaka yapıyor bana. Sonra bir baktım canım acıyor. “Fırat canım acıyor” filan diyorum, “hassasım ya” diyorum, saçlarım falan. Belime bir tekme attı, “Sen benim anneme mahsus kabuklu fıstık koymadın” diye. “Hangi kabuklu fıstık?” dedim. “E ben aldım işten gelirken getirdim ya” dedi, “söyledim ya annem bunu seviyor.” Ben duymadım, masanın üstünde onu görmedim, mutfak masasında çünkü bir sürü bir şeyler var, alıp alıp koyuyorum (...)

Niye sol elimi uzattım diye bana çok rahat küfürlerle saldıracabilirdi, yani böyleydi. Sonra da oturup ağlıyordu, “Ben sana nasıl vurdum, ben sana nasıl kıydım?” diye. Bu sefer ben onu teselli ediyordum. “Üzülme, bak canımın acısı geçti.” (...)

Boşanmamıza birkaç ay var, tabii ki ben onunla karı-koca hayatımı bitirdim. Bir gün çok üstüme geldi, yani birlikte olmak için üstüme geldi. Elime bıçağı aldım, “Bir adım daha atarsan önce seni öldürürüm, sonra gider çocuğu öldürürüm, sonra kendimi öldürürüm” dedim. Bana “Şimdi

senden korktum” dedi, “sana ilk el kaldırdığımda bana bu tepkiyi verseydin, biz seninle çok mutlu evli olacaktık” dedi. Bana söylediği laf bu. (Reyhan)

Evlendik, kısa bir süre sonra zaten dayak da başladı. O ilk dayağa karşı tepkim sert olmadı. Tam tersine ezik oldu tepkim (...) Bir müddet sonra ona karşı olan şeyimin sevgi olmadığını, aslında acımak olduğunu hissetmeye başladım. Çünkü bunu bilerek mi yapıyor bilmiyorum, ayrılmaya karar veriyoruz, beni annemin evine götürüyor gecenin bir yarısı işte yola çıkıyoruz (...) “Bunu,” diyor, “senin için yapıyorum, ben seni hak etmiyorum” diyor. Bu sözlerle kendi haksızlığını söylüyor ve sanki yaptığından pişman, bunları dile getirmek istiyor (...) “Ben bu insana acıyorum” dedim, “ben pes etmemeliyim, bunu yalnız bırakmamalıyım.”

Aslında o dayakları yerken, hani aciz olduğum için değildi, biliyordum bir şeyler yapabilirdim, çünkü genç kızken de bir çalışma hayatım olmuştu. Bir şeyler yapabiliyordum çalışırdım ve çalışmaya da başladım zaten evlendikten kısa bir süre sonra. “Ben seni hak etmiyorum, o yüzden benden senin kurtulman lazım. Ben sana iyi gelmiyorum” diyordu. Beni götürüyordu, ben “Hayır” diyordum. “Hayır, ben gitmeyeceğim.” Aramızda yaşananları ailemin bilmesini istemiyorum, çünkü ben unutabilirim ama ailem unutmaz. Hep bu şekilde ailemden bir şeyleri gizli tutmaya çalıştım (...) Hiç kimse aslında onu istemiyordu etrafında, onu bir yük olarak görüyordu ailesi de. İşte ben bu yüzden de ona acıyordum, ailesi de onu bir yük görüyordu yani seveni yoktu (...)

Bir gün gelmiş çok içmiş, bıçak arıyor, kurban bıçağını arıyor. Annesi neyse ki, büyük bir saksıya saklamıştı büyük bıçağı, kurban bıçağını. Annesi bütün bıçakları sakladı sağ olsun, bütün kesici şeyleri sakladı. “Ee ne yapacak-

sın?” diye sorduğumda, “Seni keseceğim” dedi. Bunu hani gerçek mi söyledi, şaka mıydı ama çok korkunçtu söyleme şekli. Ben o gün işte o boş odada yattım buz gibi yerde, tabii ki odayı kilitledim. Orada sabah ettim korkumdan ama annesi odasında yattı. En azından beni o kocaman yatağa, yanına alabilirdi. “Gel, beraber burada yatalım” diyebilirdi. Ben o kış günü, o soğuk odada sabah ettim. (...) “Kızım ben her şeyi sakladım” dedi ondan sonra, “dikkat et.” Bana sadece “Dikkat et” diyor. Ben neye dikkat edeyim? Ben bu kadar dikkat edebilirim, sadece bir odanın kapısının kilitleyerek orada yatabilirim. Baktım ki, artık benim can güvenliğim yok. (Aysel)

Anlatılarda şiddet uygulayıcı eşin kurban rolünü üstlenerek gerçeği bulanıklaştırma yoluna gittiğini görüyoruz. Jacobson ve Gottman (1998) bunu, şiddete maruz kalan eşin algıları üzerine yapılan sistematik bir saldırıyı içeren duygusal bir taciz olarak nitelendirmektedir. *Gaslighting* adı verilen bu duygusal taciz taktiği sonuç olarak şiddete maruz kalan kişinin, olayları yorumlayabilmek için daima saldırganın zihin dünyasına başvurup onunla empati kurmaya çalışmasına yol açar. Nitekim Aysel’in sözleri buna basit bir örnek teşkil ediyor:

Ben, yaptığı şeye de mesela kendimce bir kılıf uydurmaya çalışıyordum. İşte “Çocukluğunda o da babasından şiddet görmüş” diyordum veya bir dönem “Bir evin tek erkek çocuğu olduğu için belli bir yaşa kadar sorumluluk verilmeden çok şımarık yetiştirilmiş” diyordum. (Aysel)

Kültürler deviasyon olarak görülebilecek davranışların onaylandığı belli koşullar yaratır (Scully 2013). Toplum, kadına yönelik şiddeti bir deviasyon gibi algılıyor görünürken

aynı zamanda belli koşullar altında bunu onaylamakta. En azından Connell'in (2002) belirttiği gibi kontrollü bir baskı ve güç uygulama veya şiddet tehdidi erkek ve kadın arasındaki ilişkinin reddedilmeyen bir bileşeni. Bu durumda asıl sorun, kontrollü bir baskı ve güç uygulamanın kabul edilmiş olması. Kadına yönelik şiddetin "geçerli" nedenlerle veya belli koşullar altında kabul edildiği bir toplumda kendisine şiddet uygulama izni verilen erkeğin kapalı kapılar ardında bu şiddeti uç noktalara taşımayacağından nasıl emin olabiliriz? Tam olarak bu nedenle katılımcılardan Fahriye'nin yaklaşık olarak 20 yıl boyunca maruz kaldığı şiddeti rasyo-nelleştirme yöntemi ona mahsus değildir. Namusu kadının cinselliği üzerinden tanımlayıp erkeği de namusun biricik koruyucusu olarak atamanın yarattığı bir çıkmazın neticesidir. Bu durumda erkek, tutkuyla aşık olduğu karısına kıskançlık durumunda şiddet uygulama hakkına sahiptir:

Ben o zaman onu çok seviyordum. Bana mesela en ufak bir şeyden dayak atıyordu. Ben, hani ben sevdiğinden işte kıskanıyordur, şudur da, budur da, hep böyle şey yapıyordum. Sonra ben kitaplar falan okuyorum işte, televizyonda doktor mu bir şey konuşuyordu, artık neyse, şiddet üzerine demişti ki, "Böyle bir şiddet gördüğünüz zaman o kişinin gözlerinin içine bakın." Ben tabii bunları, şiddet gördüğümü falan hep saklıyorum. Çünkü iş yerine gidip geliyorum ya, "Yok kapı vurdu, yok otobüsten düştüm, yok minibüs kaza yaptı, yok şu oldu, yok bu oldu", hep saklıyorum. Ama son şeyde artık, o şeyden sonra, doktor "gözünün içine bakın" dedi işte ve ben onun gözünün içine baktığımda onda şiddet zevki gördüm. Yani bana dayak atarkenki o zevki ben gözlerinin içindeki o kıvılcımda gördüm ve ondan tiksindim. Anladım ki, bana beni sevdiğinden vurmuyor, zevk alıyor! (Fahriye)

Fahriye'nin durumunda olduğu gibi diğerkatılımcı kadınlar da eşlerinin uyguladığı şiddeti kıskançlık duygusuyla ilişkilendirerek açıklamıştı. Bu, aşkı eşitsiz güç dinamikleri içerisinde deneyimlemenin yarattığı bir sonuç olabilir. Nitekim Fromm'un (1956) bahsettiğı gibi saygı yoksunluğu aşk denilen duyguyu tahakküme çevirebilmekte.

Alkol ve sarhoşluk, şiddeti sebep-sonuç ilişkisi içerisinde rasyonelleştirmenin bir diğeryolu olarak ortaya çıktı kadınların anlatılarında. Hale'nin belirttiğı gibi her türlü zarar verici davranışın ardından "sarhoşlukla ne yaptığını bilmiyordu" şeklinde yorumlanabilecek bir erkek imgesi vardı kadınların zihninde. Çoğu şiddet anlatısı alkol kullanımını vurguluyor. Ancak MacAndrew ve Edgerton'un (1969) sarhoşluk deneyimi üzerine yürüttükleri antropolojik araştırma alkol ve şiddete başvurma nın ister istemez birbirini takip ettiğı düşüncesini reddetmek için tek başına yeterli olabilir. MacAndrew ve Edgerton alkolün sinir ve kas hareketlerinde bir aksamaya sebep olduğunu kabul etmiş fakat asla kişinin ahlâki yargılarını, kişinin iradesini devre dışı bırakarak etkisiz hale getiren bir özelliğı olmadığını örneklemiş. Buna göre, insanların sarhoşluk halinde sergiledikleri davranışlar alkolün onların ahlâki değer yargıları üzerindeki toksik etkisi tarafından değil, içinde bulundukları toplumun sarhoşlukla ilgili beklentileri tarafından şekillenmekte.

Her toplumun belirli özürler için toplumsal kabullenirliğı yaygın gerekçeleri bulunduğunu hesaba katarsak sarhoşluk, kadına yönelik şiddeti rasyonelleştirmeye yarayan yaygın gerekçelerden yalnızca biri olarak karşımıza çıkar. Babasına şiddet uygulayan ve sonrasında da çok sarhoş olduğı gerekçesiyle babası ve tüm çevresi tarafından hoş görülen bir erkek evladın dahil olduğı bir senaryoyu zihninizde canlandırabiliyor musunuz? Eğer canlandıramıyorsanız bunun nedeni alkolün toksik etkilerinin babaya karşı doğal bir

bağışıklık kazanmış olması değil, alkolün veya sarhoşluğun, babaya uygulanacak şiddetin toplumsal kabullenirliği yeterince yaygın olan bir gerekçesi olmamasıdır.

Mutlu eş rolü

Katılımcı kadınların şiddet hikâyelerini aktarırken vurguladıkları bir diğer nokta şiddete maruz kaldıklarını bilmeyen üçüncü şahısların yanında rol yapma yetenekleriydi. Bu, ilişkilerin bir izleyici kitlesi olduğu ve kadınların da birer dişi kuş olarak “ilişkilerin halka açık biyografisini” (Vaughan 1990, s. 41, çeviri *bana aittir*) idare etmekle yükümlü oldukları gerçeğinin bir yansımasıydı. İyi bir eş veya ideal kadın olmanın bir uzantısı olan bu sorumluluk, kadınları mutlu eş rolünü oynamaya zorlamakta. Bu performansın en açık ifadesi Reyhan’a ait olabilir: “Akşam sopa yerdim ertesi sabah gayet güler yüzle insanlara, güne başlardım yani.” Reyhan, her şiddet gecesinin ardından kendini affettirmek için alışveriş yapan veya eve yeni eşyalar satın alan eşinin bu davranışlarının eşini mutlu etmeye çabalayan olağan bir erkeğin davranışları olduğu kurgusuna rol yaparak katkıda bulunmuş ve kendi benliğinden soğumuş:

[Şiddetten sonraki gün] “Haydi,” dedi “sen seversin, seni markete götürüyüm, market alışverişi yapalım, mutlu ol.” Öyle kıvama gelmiştim ki, artık psikolojim o kadar bozulmuştu ki, bir şeylere kızsam da beni mutlu edecek bir şeyler yapsa diyordum. (...) Dışarıdan gören insanlar diyor ki, “Ne hoş, iyi bir kocası var.” Bir şeylere sinirlenince, Derin’e böyle ballı sütlü muzlu karışım yaptım, kızardı, onu kaç kere duvara attığını bilirim. Bir şeylere [kızıyor] bana atıyor, kafamı çekiyorum, duvara geliyor, evimin boyası değişiyor, sürekli salonun boyası de-ği-

şiyor. Herkes diyor ki, “Ay ne kadar şanslısın. Biz üç-beş senede bir yaptırıyoruz, adam duvar kâğıdı yaptırıyor, badana yaptırıyor, perde değişiyor” filan. Niye? E bir gün tokat atıyor, elim perdeye geliyor, perde düşüyor, özür dilemek için. (...) Duvara şey atıyor, lekesi şey oldu, işte siliyorum, “Reyhan’a haksızlık yaptım”, eve boyacılar geliyor kataloglarla, ev boyansın. Böyle yani. Absük süksük şeyler yani. (...) Dayağı da bir şekilde hazmetmiştim. Hatta yalvarıyordum, “Bana üçüncü insan yanında laf söyleme, eve geldiğimizde tokat atabilirsin” diyordum. Ya bu kıvama gelmiştim. “İstanbul, Ankara’ya iş için mi gidiyorsun? İstedğin kadınla da birlikte olabilirsin” diyordum, “ama bana tek yapmayacağın şey, üçüncü bir insan yanında bana laf söyleme.” (Reyhan)

Süheyla rol yapma performansına boşanma sürecini anlatırken değinmişti:

Ben 10 sene insanlara rol yapmak zorunda kaldım. Mutsuz bir evliliğim varken mutluymuş gibi göründüm. Şok oldu insanlar [boşanacağımız zaman]. “Yani nasıl olur” [dediler], evet böyle oluyor. Küsken eşimle, kavgalıyız, küssüz, siz dışarıdan geldiniz, size hiçbir zaman yansıtmıyordum olayı. Yani (...) çay getiriyordum mesela, “Tahir şekeri uzatır mısın?” [diyordum]. Dışarıdan gelen insanlar anlamıyordu. (Süheyla)

Yine de mutlu eş rolünü oynayacak kadar yetenekli olmayan kadınlar da şüphesiz mevcut. Ancak bu durumda bu rolü oynayan taraf erkek olabiliyor ve kadına rol yapma konusundaki eksikliğini sessizlikle örtmeyi salık verebiliyor:

Bak birinci kocam da öyleydi, bu ikincisi de öyle. Dışarıya karşı çok iyiler; aman Allah'ım, ağızlarından bal damlıyor. Kibarlık, insani düşünceler, merhamet, vicdanlılık, hep dışarıya karşı. Ama evde, evde onun hiçbirisi yok. Bu benim ikinci kocam da öyleydi. Dışarıya karşı çok iyi, hatta hep güler yüzlü, hep böyle şen şakrak. (...) Bir de “evin sırrını verme” diyor erkekler, evin sırrını vereceksin. İlk kocam onu yaptı. “Evin sırrı verilmez” [dedi], küçüksün ya bilmiyorsun, her şeyi ondan görüyorsun. “Evin sırrı verilmez, evin sırrı anlatılmaz, o şöyledir, o gūnahtır, o şöyledir, o böyledir”, hiç kimseye bir şey anlatamıyorsun, derdini dökemiyorsun. Ama anlatmak lazım. En başta annene, babana muhakkak anlatmak lazım. Güvenilir kişiye hani çevrendeki. (...) Laf üzerine laf katmayan, seni koruyabilecek birine evin sırrı verilir. Kocan seni dövüyorsa söyleyeceksin kardeşim! (Fahriye)

Anlatıdaki eş, bir çocuğu terbiye edercesine evli bir kadın için neyin uygun olup olmadığı konusunda kadını eğiten kocalık statüsünün ardına saklanmış ikinci bir babalık figürüne benzemekte. Kontrollü bir baskı ve güç uygulama veya şiddet tehdidi hem kadın ve erkek hem de erkek ve çocuk arasındaki ilişkinin reddedilmeyen bir bileşeni olduğu süreçte bu babadan çocuğa, daha sonra da eşe aktarılmaya devam edecektir şüphesiz.

Sonuç olarak, namusun kadın cinselliği üzerinden tanımlanması ve kadına şiddet uygulamak için toplumsal kabullendiriliği yaygın bir gerekçe oluşu, şiddet için “geçerli” nedenlerin yeniden ve yeniden üretilmesi anlamına geliyor. Bununla birlikte, literatürde erkeklik krizi olarak yer bulan sınıfsal analizin de aile içi şiddeti çözümleme açısından önemi kesinlikle atlanmamalı. Bir önceki bölümde şahit olduğumuz ekonomik sermaye üretmediği gerekçesiyle demaskü-

linize edilen erkeğin kaybettiği prestijini kompanse etmek amacıyla şiddete başvurabileceği ihtimali her zaman bir köşede tutulmalı. Ancak şiddete başvuran erkekler, anlatılarda da görülebileceği üzere, salt ekonomik sermaye üretmekten aciz olan erkeklerden ibaret değil. Bunun nedenlerini kategorik olarak kadının varlığının toplumda nasıl yorumlandığına, yaş ve cinsiyet hiyerarşisinin iç dinamiklerine, toplumda var olan tüm şiddet formlarına ve hangi toplumsal düzeylerin hangi şiddet türünü nasıl meşru gösterdiğinde arayabiliriz. Nitekim şiddete meşruiyet kazandırma yöntemlerine bizzat şiddete maruz kalan kadınların kendileri tarafından da başvurulduğunu anlatılarda görebiliyoruz.

YUVANIN ARKA KAPISI

Delpy'nin (1976) dile getirdiği gibi boşanmanın evlilik kurumunu tümüyle yıkıp geçmenin ötesinde ancak ve ancak evlilik kurumu var oldukça gerçekleşebilen bir eylem olduğu düşünülürse, yuvayı yıkan dişi kuş metaforu yerine yuvanın arkasına ikinci bir kapı oymaya çalışan bir kuşu hayalimizde canlandırmak daha doğru olabilir.

Kadınların sözlü tarihinin önemini vurgularken her kadının kendine ait bir ritmi olduğuna değinir Gluck (1977). Anlatılar, kadınların boşanma kararını nasıl aldıklarından, nasıl boşandıklarına, ne tür tepkilerle karşılaştıklarından bu tepkilerle nasıl baş ettiklerine kadar tüm adımlarına dokunan “toplumsal ritmi” (Vaughan 1990) göz ardı etmeksizin her kadının kendine ait olan o ünik ritmi bizlere sunuyor.

Boşanmak istemeyen eşlerin destek birlikleri gibi hareket eden aileler toplumsal ritmin en belirgin tınısı. Aslına bakılırsa boşanma deneyimi özel ve kamusal patriyarkanın kadına karşı birleştii bir çarpışma alanı. Öyle inanıyorum ki, en başta Kandiyoti'den alıntılayarak belirttiğim gibi, en makbul ilişkiler ağını klasik patriyarkanın örmekle yükümlü oldu-

ğu bir toplumda, boşanmanın kadınların hayatında yarattığı dezavantajları dile getirmek kadar kadınların boşanmak için verdikleri çabayı görünür kılmak da bir o kadar değerlidir. Nitekim her anlatı, aldığı kararın avantajlarını ve dezavantajlarını idrak edebilen bir birey olmayı örnekliyor. Bu aynı zamanda eyleyiciler olarak kadınların boşanma deneyimine ve boşanmak adına verdiklere çabaya ne tür anlamlar yüklediklerini anlayabilmenin önemini kavramamızı da sağlıyor.

Babayla yüzleşme ve bir başarı öyküsü olarak boşanma

Babalık, yaş ve cinsiyete dayalı hiyerarşik bir yapının içerisinde var olan kadınlar için yaşamlarının en başından itibaren hiç paslanmayan bir karar mekanizmasıdır. Evlilik kurumuna giriş kararı onlar adına bu mekanizma tarafından alınan kadınlar, boşanmak istediklerinde eşleriyle değil de babalarıyla çarpışmak durumunda kalabiliyorlar. Çünkü boşanma, eşler arasında gerçekleşen bir eylem gibi görünse de babanın bir karar alma mekanizması olarak işlev görmesine meydan okumanın tek yoluna dönüşebiliyor.

Süheyla'nın anlatısı bu ihtimalin en belirgin örneği. Eşyle tartışmalarından korkan çocuklarının psikolojik gelişimi onun boşanma kararı almasının sebeplerinden yalnızca biri. Kararını eşyle paylaştığında “Odaları ayıralım” önerisiyle karşılaşmış. Bunu, “Ben yine aynı eşlik görevimi yapacak mıyım? Yapacağım. Sana yemek yapacak mıyım? Yapacağım. Çocuklarının annesi olarak görev alacak mıyım? Bunu yapamayacağım Tahir dedim. Bizim bu işi bitirmemiz lazım” diyerek reddetmiş. Eşinin ailesi boşanma kararından haberdar olduğunda onu “hacılara ve hocalara” götürmüş. Süheyla bir itirazda bulunmamış çünkü onları anlayabilecekleri en iyi yolla ikna etmeyi ummuş. Avukat arayışına

girdiğinde karşılaştığı durum da eşinin ailesinin verdiği karşılığı aratmayacak türdenmiş:

İki tane avukat aradım. Bir avukat, çok enteresandır, “Ya götürün bunu,” dedi, “28 yaşında” dedi, “daha evlenecek yaşta, dul kadın olmak kolay bir şey mi bu toplumda?” dedi, “Götürün.” Benim yüzüme bile söylemiyor, yanımda gelen akrabalarım söylüyor, “Götürün bu kızı evine.” (...) Ben orada bir bireyim bana söyle, bana zorluklarını söyle, ben de sana neden karar verdiğimi söyleyeyim. Bana söylemiyor, yanımdakilere söylüyor ama oradan çıkıp başka bir avukata gittim. (Süheyla)

Bu, kanuni bir hakkı tanımanın o hakkı uygulamak için uygun zemin olmadığına işlevsizleşebileceğini göstermesi açısından oldukça çarpıcı bir anı. Daha sonra bir başka avukata gidişini şöyle aktarmıştı:

Beni karşısına alıp bir baba edasıyla, “Kızım, boşanmaya karar vermişsin, çok zor bir karar. Ama en kötü karar, en iyi kararsızlıktan iyidir. Aldığın karar çok zor. Bunun arkasında durabilecek cesaretin var mı?” dedi. “Nasıl?” dedim, “Yani hangi anlamda sordunuz?” ’88 yılı, bir kadın kocasından ayrılmak istiyor, bir ilçede yapacak bir de bu ayrılmayı. “Yani boşanacaksın, dul bir kadın olmak kolay değildir,” dedi, “bir de üstelik iki tane çocuğun var” dedi. “Bu zorlukların üstesinden gelebilecek cesaretin var mı? Gerçekten çok zor bir karar almışsın çünkü” dedi. Dedim ki, “Ahmet Bey, benim evde yaşadığım huzursuzluk elli tane boşanmaya değer. Elli tane boşanma davasını yaşayacak kadar huzursuzluğum var” dedim. “O zaman sen bilirsin” dedi, bir tek o beni anladı o gün. (Süheyla)

Sûheyla kararını uygulamaya çalıştığı sırada üvey babası kararından vazgeçmesini sağlamak için eşinin ailesi tarafından davet edilmiş. Ancak ondan önce aynı zamanda amcası olan kayınpederi tarafından ikna edilmeye çalışılmış:

[Kayınpederi] “Lütfen kızım,” diyor, “benim hatırım için” diyor. Ben sana desem ki, “bir bardak zehir iç”; evliliğimi sürdürmem için benden zehir içmem bekleniyor. Dedim ki, “Amcacım sana şimdiye hiç saygısızlık etmedim. Bu evliliği hiç istemediğimi bile bile zorla evlendirdiniz beni. Evet, iki tane çocuk da oldu. Değil iki tane, on çocuk da olsa ben bu evliliği bitireceğim. Çünkü ben artık oğlunla bir saniye bile aynı odada kalamayacağım” dedim. “Öyle bir haldeyim ki,” dedim, “oğlun bana ‘Kalk şuradan şuraya otur’ dediği an onu bıçaklayabilirim. Sen bu sorumluluğu üzerine alabilecek misin? O zaman, ‘Bu çocuğa bu zehri iç demiştim, bunun sorumlusu benim’ diyebilecek misin?” dedim. Dondu kaldı tabii, hani verebilecek cevap yok. (Sûheyla)

Bu konuşmanın sonrasında üvey babası gelmiş. Bu sefer hem üvey babasına hem de kayınpederine karşı boşanma kararını savunmak zorunda kalmış:

Üvey babamı çağırmışlar ki, beni ikna etsin, oturtursun diye. Geldi o da. Hiç unutmuyorum o günü, hâlâ gözümün önünde. Bir Diazem aldım, sinirlerim çünkü o kadar laçkalaşmıştı ki artık. Düşünün bir boşanma davası açıyorsanız, tüm ailenizin bireylerine karşı, tüm topluma karşı bir mücadele veriyorsunuz bir kere. Aldım Diazem’i, yarım saat sonra “Şimdi sizlerle konuşabilirim” dedim. Çıktım ikisinin yanına. Bu arada, yine o köy evindeyiz, ahşap evde. Babamla annemin nişanlarında çekilmiş bir portreleri var ki, o resmi her üvey babam geleceği zaman indiririz, ona say-

gımızdan; görmesin hani öz babamla annemin resmini. O gittikten sonra resmi oraya asarız. O resmi indirtmedim. “O resim orada kalacak” dedim.

O resim orada duruyor, onları da karşıma aldım dedim ki, “Şimdi sizinle konuşabiliriz. Babacığım,” dedim “evet, beni büyüttmüşsün. Allah razı olsun ama 18 yaşında bu insanlara babalık bedelini alarak babalıktan istifa etmişsin” dedim. “Nasıl yani?” dedi. “Evet,” dedim, “öyle söylediler çünkü,” dedim, amcam da orada, “bana söylenen [şuydu], ‘Bu adam artık senin baban değil, biz babalık bedelini ödedik, senin baban şu adamdı’ diye resmi de göstererek. O bir dondu kaldı orada. “Siz demediniz mi, ‘Babanın babalık hakkını satın aldık babandan’ diye, ‘Sende hakkı yok’ demediniz mi?” dedim, “Hangi hakla çağırdınız bu adamı şimdi?” dedim. “Hangi [hakla] bu adam burada şu an?” dedim. “Baba olarak mı? Bedelini ödediğiniz bir babalık için mi burada?”

Adamlar kaldı böyle ikisi. İkisi kendi aralarında “Bunun avukat tutmaya ihtiyacı yok, zaten kendi kendinin avukatlığını yapıyor” [diye konuştular]. Şöyle de bir tehdit aldım: “Buna bir kurşun çok, yarım kurşunla işini bitirelim bunun” diyor üvey babam, polis ya hani, elinde silah. “Valle değil yarım kurşun çeyrek kurşuna ihtiyacınız varsa buyrun harcayın, hiç gözümde değil. Bu iş bitti. (...) Bundan sonra kendi hayatımı kendim kuruyorum. Ben 18’ime kadar senin istediğin gibi yaşadım baba,” dedim, “Senin doğrularınla yaşadım. Beni evlendirdiniz, layık gördünüz, 10 yıldır da bu çevre için, bu aile için, bunlar için yaşıyorum. Bundan sonra kendim için yaşayacağım” dedim. “Kusura bakmayın artık” dedim. (Süheyla)

Süheyla’nın eşiyle değil de kendi babalık deneyimiyle yüzleşmiş olması oldukça kayda değer bir detay. Yaşadığı koşul-

lar içerisinde bunu yapmak için tek yol olan boşanma kararıyla tüm yaşamını şekillendiren bir karar mekanizması gibi işleyen babalığa meydan okumuş. Dahası bu anlatıda avukat olarak belirmiş, diğer anlatılarda başka kılıklara bürünmüş diğer otorite figürlerini de babalığın toplumsal temsilcileri sayabiliriz.

Süheyla gibi Tûlay da boşanmak için çırpınanlardandı. Ancak o, evliliğini en uygun zamanda sonlandırma amacıyla sürdürüyordu. Seneler önce ilk çocuğu doğduğunda boşanma kararı almışsa da annesi tarafından boşanmaması konusunda ikna edilmiş:

Ailem beni zaten terk etmiş kaderimle baş başa. “Yesin da yağını otursun, çocuğunu büyütsün, yeter ki bize gelmesin” (...) “Daha tahammül edemiyorum, dayak atıyor bana, işte şöyle davranıyor, bana kötü davranıyor, kötü hayat yaşıyor...” Yok işte “Biz de çektik.” (...) “Çocuğunu bırak gel” dedi annem bana. Bir anne “Çocuğunu bırak gel” der mi? Ben çocuğumu evladımı nasıl bırakayım? (...) Neyse, dedim “Bu annem artık bana sahip çıkmıyor, babam sahip çıkmıyor.” (...) Onlara çok kırlıdım, hâlâ kırgınım o yüzden anneme babama. Benim mutluluğumu mu istiyorlardı, ne düşünüyorlardı bilmiyorum yani, ayrılmamı istemiyorlardı. Neden istemiyorlardı onu hâlâ çözmüş değilim. Neyse, dedim “Sen sabret Tûlay.” (Tûlay)

Ancak vazgeçmek zorunda kaldığı kararı yıllar sonra me-mur olarak çalışan eski bir arkadaşıyla karşılaşmasıyla tekrar hayat bulmuş. Arkadaşının önerisiyle elişi yaparak sigortasını isteğe bağlı ödemeye başlamış:

Arkadaşımla paylaştım [durumu]. “Sen,” dedi, “kendini güvence altına al. Hem sağlıktan yararlanırsın, hem emek-

li olursun” dedi. Bir uykudan uyanır gibi şak uyandım (...) Arkadaşım Müşerref’in sayesinde, Allah ömrünü uzun et-sin, emekli oldum. Üçe dörde kadar eliş yaptım; her ay be-ni bir titreme alıyordu, o kısıtlı parayla hem evi geçindirir-yordum, hem de gidip primimi ödüyordum. (Tülay)

Emekli olduktan bir süre sonra eşinin yine şiddet uygu-ladığı bir gün boşanmaya kesin olarak karar vermiş ve ev-den ayrılmış:

Geldim aileme, ağlayarak anneme babama. (...) “Daha çe-kemeyeceğim artık,” dedim, “buraya kadar geldi, doldum artık, ben bu hayatı daha yaşamak istemiyorum. Ayrılığa karar verdim, gitmeyen bir evliliği 30 sene aynı çatı altında ayrı yaşadım, artık daha tahammül gücüm kalmadı babacı-ğım” dedim. “Tamam kızım,” dedi, “kararını verdinse ay-rıl” dedi babam (...) Her gece ağlıyordum, yastığımı ıslatı-yordum. Çocuklarımı okutacağım, o planı kurmuştum, uy-guladım. Çocuklarımı okutacağım, bu eşimden bana fayda yok, kendimi işte SSK’lı yaptım, emekli olduktan sonra ay-rılacağım diye söz vermiştim Allah’a. Ayrılacağım ben de-dim eninde sonunda, Allah’ım ayrılacağım ben diyordum, yani onunla konuşuyorum (...) Kendimi emekli edeceğim, çocuklarımı okutacağım, ondan sonra ayrılığa karar verece-ğim Allah’ım diyordum. Onları, planlarımı tek tek tatbik et-tim ve başarıyı elde ettim. (Tülay)

Tülay’ın kullandığı özellikle son sözcükler bir iş toplantı-sında yankılanıyor gibi gelmişti kulağıma görüşme esnasın-da. Tülay gibi birçok kadın eşleriyle olan ilişkilerini en uy-gun zamanda sonlandırmak adına sürdürmüş. Ayrıca Tü-lay’ın durumunda, daha önceleri her evi terk edişinde geri gönderildiği göz önünde bulundurulursa, emekli maaşı gibi

kişisel bir geçim kaynağının olmasının ailenin boşanma kararını kabul etmesinde etkili olduğunu düşünülebilir.

Aysel'in boşanma kararını alışıysa çetrefilli ve şiddetle yoğrulmuş bir süreç olmasına rağmen tam da bu karakterinden ötürü bir meydan okuma alanına dönüşmüş. Evlerindeki tüm eşyaların eşi tarafından teker teker satılması üzerine eşinin annesinin evine yerleşmişler. Ancak eşi bu sefer annesinin evini satmaya karar vermiş. Kayınvalidesinin eşiy-le giriştiği bir tartışmanın sonunda kayınvalidesini sakınleştirmek isteyen Aysel, eşi tarafından işine karışılmasını istemediği gerekçesiyle azarlanmış. Aysel, o gece ayrılmaya karar vermiş:

Çocuğumun yanında bana mesela çok çirkin bir şey söylüyordu. Aydın, "Anne bu ne demek?" diyordu, ben onu ona açıklayamıyordum. Aydın okula gittikten sonra ilk işi sözlükte onu bulmuştu. O kelimeyi bulmuştu. "Bak, bu bu demek" demişti (...) Ve nitekim ben o gün, o lafı söyledikten sonra bir torbaya, böyle valiz falan ayarlayamadım, bir torbaya çok zaruri ihtiyaçlarımı doldurdum, koydum, gitmeye karar verdim (...) Bu benim bütün o iç çamaşırlarımı apartmandan, o tırabzanlardan aşağı fırlattı. Affedersiniz, böyle iç çamaşırlarım her bir yerde, savrulup duruyor. Nasıl utanıyorum, nasıl utanıyorum. Bir an önce, kimse görmeden onları oradan toparlamam lazım; sanki bir ahlâksızlık yapmışım gibi. Koştur koştur merdivenlerden indim, onları alıp torbaya bastım. Kapıya geldiğimde kapı üzerime kapanmıştı, bana kapıyı açmıyorlardı. Annesi nasıl yalvarıyor, "Bırak kapıyı açalım" diye. (...) Ben kaldım kapıda. Çok fazla ses de edemiyorum, çünkü insanlar çıkıp beni kapıda görecekler (...) Karanlıkta bekliyorum. Neyse ki, apartmana ne gelen var, ne giden var. Çünkü çok geç bir saat, gelen giden yok. Geç bir saat, belki gece bir buçuk, belki iki oldu

[saat] kapı yavaşça açıldı. Biliyorum ki annesi. “Gel kızım, sızdı” dedi. (...) Ben o geceyi işte orada geçirdim, ondan sonra bir gün sonra gittim ve gidişim o gidişti. (...)

Boşanma davasını açtım. Eline celp geldiğinde tabii çok sinirlenmiş. (...) İş yerime geldi, görüşmek istediğini söyledi. Ben de iş yerinde olamayacağını [söyledim], “Park var, oraya git bekle, öğle tatilinde ancak gelebilirim, şu an iş yerinde görüşmem seninle” dedim. Gittim öğle arasında, “Evet,” dedim, “ne görüşmek istiyorsun?” İşte bana “Tekrar birleşelim” dedi, “bütün her şey senin istediğin gibi olacak” dedi. Ben bir şey istememiştim ki! Ben anladım o söyleyince, ben hiçbir şey istememiştim o güne kadar. Ondan hiçbir şey istememiştim, beni dövdüğü halde “Beni neden dövüyorsun?” bile dememişim ben. Ben sadece her şeyi kendi kendime gurur yapmışım, içimden yıkılmışım, dökmüşüm ama içimden de bilenmişim ben. Bu insana tek yapacağım bir gün terk etmek. Sanıyorum ki, ben terk ederek cezalandırmış olacağım ve biz ödeşmiş olacağız sanki. İçiyor bu insan, ilk zamanlar sorardım, “Neden bu kadar çok içiyorsun?” diye, bana çok sinirlenirdi. Onu da bıraktım, neden içtiğini de sormuyordum. Dayak yiyordum, günlerce konuşmuyordum. Halbuki arkasından konuşmalıydım. Sen beni neden dövüyordun? Sadece çok aşağılık sözler işittiğim için onu söylüyordum, “Çok aşağılık sözlerin için sana çok kırgınım” diye. (...) “Ne benim istediğim gibi olacak?” dedim, “ben bir şey istemedim ki,” dedim, “ben bugüne kadar senden hiçbir şey istemedim; kıyafet istemedim, yiyecek istemedim. Gerçekten hiçbir şey, çünkü getirmezdi, ekmek bile getirmezdi eve.” (...) “Biz evi satıyoruz, artık onlar da ikna olmak durumunda kaldı,” diyor (...) “kendi payıma düşen parayı senin hesabına bankaya yatıralım” diyor. “Sen nasıl istiyorsan. Kiralık bir ev tutalım, içini istediğin gibi daya döse” diyor. Çok ilginç ya.

O gün ve o an dumura uğradım (...) “Son kavga buydu,” dedim, “sen bana dedin ki, ‘Sen bana karışamazsın, böyle bir söz hakkın yok senin bu evde, sen kimsin ki karışıyorsun’ dedin, ayrılık nedenimiz buydu” dedim. “Asla böyle bir şey kabul etmiyorum, çok doğru bir karar almışım, senden boşanıyorum her ne pahasına olursa olsun. Bugüne kadar bana çok tehditler söyledin, belki yapabilirsin, belki yapamazsın bilmiyorum ama hepsine varım” dedim. (Aysel)

Boşanmanın kadınlar tarafından yorumlanış biçimlerinin çeşitliliğine bir örnek de Pelin. O, ilk boşanma deneyimini şu şekilde ifade etmişti:

“Evlenip boşandım” demek benim için bir gurur kaynağıydı. (...) Herkese boşandığımı ilan etmekle ilgili bir şey vardı. Annem falan diyordu ki, “Ya kızım, sen 22 yaşındasın, çok gençsin. Ne gerek var evlenip boşandığını söylüyorsun” falan. Bundan daha önemli bir şey mi olur ki? Hani CV’de yazılacak referans yani, “Ben evlendim, evlilik dönemi geçirdim ve boşandım.” (...) Detayları paylaşmamakla beraber insanlarla bunu paylaşmaya başladım (...) Bir hikâye ördüm... hani tam Kurtuluş Savaşı’ndaki gibi, yani bir sürü meşakkatli bir şeylerden geçilmiş... kendi kendimin kahramanı ilan ettim kendimi. (Pelin)

Reyhan da benzer bir anıyı paylaşmıştı:

Ayrıldıktan sonra bir an bile pişman olmadım boşandığıma. Her gün daha da şükrediyorum iyi ki boşanmışım diye hatıta (...) [Davadan] Sonra hemen soluğu nüfusta aldım, saat diyeyim ki on bir buçukta boşandık, ben on ikiye yirmi var hükümetteyim. Yan yana zaten, şeydeyim nüfustayım. Adama dedim ki, “Kimlik değiştirmek istiyorum,” dedim, “bo-

şandım da” dedim. “Tamam” dediler hemen işlemler başlatıldı. Bir türlü boşanmış çıkmıyorum. “Nasıl olur?” diyorum, “Boşandım ben” diyorum. Adam en sonunda dedi ki, “Ne zaman boşandınız?” “Valla on dakika filan oldu” dedim, bir kahkaha bastılar odada. “Nasıl on dakika ya? Sana daha mahkemeden kâğıt gelecek” [dediler]. 11 Eylül’de boşandık, Aralık’ın 7’sinde bana kâğıt geldi “boşandınız” diye. O gün evrakı alır almaz gittim, kimliğimi değiştirdim. (Reyhan)

Boşanmanın tıpkı bir cenaze gibi mutsuz bir deneyimi çağrıştırıyor oluşu onu, aile birliğinin ve evlilik kurumunun kutsallığına dair asla yadsınamayan bir söylemin içerisinde yorumlamaya olan yatkınlığımızdan aslında. Nitekim bu anlatılar aksine, boşanmanın etkilerinin ve yorumlama biçimlerinin farklılaşabileceğini, kutlanacak bir olaya veya bir meydan okuma alanına dönüşebileceğini gösteriyor. Ancak elbette şunu da görmemiz gerekli: Bu anlatıların sahibi kadınların herhangi bir cinayete kurban gitmemiş olmaları belki tesadüf, belki de şans eseriydi!

**Eşi boşanmaya ikna etmek
ve çocukların desteğini almak**

İlişkilerin topluma dönük yaşanan taraflarını cilalamakla yükümlü görülen kadınların, şiddete maruz kaldıklarında bile bunu gizlemelerini sağlayan rol yapma yetenekleri boşanmak istemeyen eşi ikna etmek için başarılı sonuçlar veren bir yöntemle dönüşmüş. Bu, birçok anlatının ortak noktasıydı.

Buket’in aktardıkları bu durumu özetleyen anlatılardan yalnızca bir tanesi. Boşanma sürecini anlatmaya başladığında kendisiyle bir hesaplaşma içine girerek kurduğu ilk cüm-

le “Bir erkekte ben ne istiyorum, bir evlilikten ne bekliyorum, o soruyu hiç kendime sormadan evlendim” olmuştu. Sonrasında, daha evliliğinin ikinci günü yürütemeyeceğini anladığı halde ailesinden çekindiğinden geri dönemediğini ve boşanmadığını aktarmıştı. Buket, seneler sonra boşanmaya karar verdiğinde önce ona annelik sorumluluklarını hatırlatan oğlu tarafından üniversite sınavlarına hazırlandığı ve düzeninin bozulmasını istemediği gerekçesiyle durdurulmuş. Boşanma kararını bir daha gerçekleştirme fırsatını yakalayamayacağını düşünerek resmî olarak eşinden ayrıldığı halde oğlunun üniversite sınavlarına kadar aynı evde kalmaya karar vermiş:

Dedim “Merak etme, boşandıktan sonra ilk defa el ele çıkan çift biziz” bilmem ne. Hep onun gönlünü yapa yapa, alttan alarak, midem bulanarak ama her türlü hizmetini, cinsellik de dahil yaparak, rol yaparak açıkçası, ikna ettim. Sonra 15-20 gün geri dönüş şansı var mahkemeden sonra, bir daha itiraz etme hakkın, onu da geçirdim sabırla (...) Bir insanın böyle köle gibi kullanıp yönlendirmesini sindiremedim, hazmedemedim. Yoksa gerçekten dayanırdım, ölene kadar da götürürdüm o evliliği. (Buket)

Öyle görünüyor ki, kadının görevleri arasında yer alan mutlu eş rolünü oynama zorunluluğu boşanma aşamasında eşleri ikna etmek için etkili bir yöntem. Ancak ikna edilen eşin, ikna edilmesi gereken kişi olduğu bilinciyle çeşitli taleplerde bulunduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin Reyhan bu tür bir anlaşma içerisinde boşanma kararını gerçekleştirenlerden yalnızca birisi:

Bak çok komik, boşandık, çıktık, bana pazar parası verdi pazar. Biz 1 ay bir de aynı evde yaşadık ya, öyle boşandık.

Abisi sekizinci nişanlısıyla evlenecekti, hani duyulmasın boşandığımız diye, Fatma da bırakır Aziz'i [kocasının kardeşi] diye. O anlaşılmayla boşandı benimle o. Biz düğünde dans ettik, oynadık, öyle yani. (Reyhan)

Şiddet gördüğü için eşinden boşanan bir kadını boşandıktan hemen sonra bir düğünde neşe içinde eski eşiyle dans ederken hayal etmek kulağa oldukça absürt gelebilir. Ancak aile içi şiddetin devlet ve toplum tarafından normalleştirilen bir olgu olduğunu düşünürsek kadının, boşandıktan sonra da baş başa kaldığı hayati tehlikeyle başa çıkabilmesi için kendi kaynaklarının ötesinde bir koruyucusu olmadığının ayırdına varabiliriz. Bu durumda absürt bulduğlarımız, ciddi eksikliklerin ve çarpıklıkların kötü birer yansımasından başka bir şey değil aslında.

Anlatılarda dikkat çeken bir diğer nokta çocukların, kadınların boşanma kararını alma ve uygulamadaki etkin rolleriydi. Buket'in anlatısında ortaya çıkan tablonun aksine katılımcı kadınların çoğu boşanma sırasında çocuklarından büyük destek gördüklerini belirtti. Örneğin Hale'nin boşanma kararını alışı ve bu kararı eşine aktarışı bu durumun en açık örneklerinden:

Oturduk masaya, dedi ki Gökhan, "Baba, biz seninle konuşmak istiyoruz." (...) Ben hiç konuşmuyorum... "Baba," dedi, "buraya kadar artık. Ben, annemin ağlamasını istemiyorum." Çünkü ben artık son zamanlarda her gece iki, iki buçuk, şurada şu camın önünde, burada sabaha kadar ağlıyorum (...) Sade Gökhan'ın o söylediği lafı unutmuyorum, çünkü o kadar heyecanlıyım ki, hani kavga çıkaracak bir şey yapar mı acaba endişesi var. (...) Konuştu konuştu, tamam çok güzel, her şey bitti. Dedim ki ona, "Bak, birbirimize süre tanıyalım, belki ben de 1 sene sonra daha bir kendi-

me gelirim.” Çünkü sinirlerim bozuk, hep ağlıyorum. Her şeye ağlıyorum. Tek başıma nerdeyse hiçbir şey yapamayacak haldeyim, böyle bir panik üstümde, bir heyecan. Çünkü devamlı neye, nereden kavga çıkaracak korkuyorum... “Sonra ilerde tekrar birleşebiliriz” dedim, hani onu da öyle kandırıyorum. (Hale)

Hale’nin eşiyle yüzleşmesinin büyük bir kısmı üniversiteye başladığında yani yetişkin bir birey olduğunda oğlu tarafından gerçekleştirilmiş. Eski eşinin en çok saygı duyduğu kişinin oğlu olması nedeniyle evliliğinin Hale’ye verdiği acıyı dile getirecek en makbul aktaranın oğulları olması şaşırtıcı değil. Hale’nin tek başına herhangi bir şey yapamayacak kadar ciddi bir anksiyete içerisine hapsediğini aklımızda tutarsak, rol yapma ile birlikte en yakınındaki destek kaynağına sarılması oldukça anlaşılır bir durum.

Diğer birçok anlatıda da çocukların kadınların boşanma kararına açık desteğini görmek mümkün. Örneğin Fatoş da oğlunun askere gidişi ve kendisine maddi-manevi destek oluşuyla bu sürecin üstesinden gelecek gücü elde etmiş. Fatoş’un boşanma kararını alıp uygulamaya koyulması da eşinin kızını maddi zorlukları neden göstererek üniversiteye göndermek istememesine karşı koymasıyla başlamış. Kızının eğitim masraflarını karşılamak için planlar yapan Fatoş, eşinden gizli olarak KOSGEB eğitimlerine katılmaya başlamış, oğlunun da desteğiyle başarılı olmuş ve evden ayrılmış:

O zaman 5 milyar param vardı. 5 milyar parayla ben yola çıktım KOSGEB’le, kursuna gittim. Bu evde uyuyor, söylemedim. O kadar çok öfkem vardı ki, içimde ona. Dedim ki, “İŞKUR’un eğitimine gidiyorum İŞKUR’a, ona gidiyorum. Bir işe gir, ne olur, çocuk okutacağım, yalvarırım, yani bir üniversitede çocuk okutacağız.” Bir emekli maaşıyla yapa-

bilir misiniz? İmkânı var mı? Yaşam standardımız belirli bir düzeyde, çok zengin hiçbir zaman olmadık ama bir çocuğu okutmak kolay değil, bir tanesini biliyorum çünkü. Neyse, sorumlu değil, umursamaz, gamsız, hayatı boyunca böyleydi, vurdumduymaz.

(...) Ondan sonra KOSGEB'den ben o desteği aldım. Bu arada benim çocuklarım en iyi arkadaşlarım, onlar benim ekibim. Oğlum tabii bunları çok iyi biliyor, kızım çok iyi biliyor. Oğlum o dönemde fakülteyi bitirdi, hemen askere gitti. "Ben asteğmen olarak yapacağım, sana sermaye parası, kredi çekeceğim. Ama bu işi ne olur kur anne, ne olur kur" dedi. (...)

Gücüm yok, para hiç yok, o kirayı veremem, çok küçük 17 metrekaare bir yer buldum, orayı tuttum 600 lira kirayla. (...) O dükkânı tuttum. Çocuğum bana askerdeyken 8.000 lira kredi çekti, 8.000 lirayla açtım ben o dükkânı. Ondan sonra peşinden işte alabildiğim kadar KOSGEB'den, hepsini tabii hibe olarak, birkaç milyar ihtiyaçlarımı karşıladı. Bu arada kızım fakülteyi tutturdu.; %50 burslu İstanbul'u, hayalini tutturdu, hem de istediği bölümü.

Açılışa onu çağırdım, aynı evde yaşıyoruz biz düşünebiliyor musunuz? Aynı evde yaşıyoruz, ben her gün koşturuyorum, adamın haberi yok. Adamın haberi yok! Bana ne dedi biliyor musunuz? "Sen bunları kaç günden beri yaptın da haberim yok." Böyle bir insandan ayrıldım. "Olmuş," dedi, "ben otururum kasada" dedi. Ben bu adamı bu sevgisizliği ve bencilliği yüzünden boşadım (...) Ben burayı açtım, kızımı üniversiteye yolladım o zaman da aynı evdeyiz ve ben boşanma kararını aldım. Neden dedim taşıyayım ki artık? Çünkü ben bir de çok kitap okuyorum yani. Biliyorum iç dünyamı, o mutsuzluğumu, bir dert sahibi olup, hasta olup öleceğime inanıyordum. Ama benim iki çocuğumun bana ihtiyacı vardı, ondan onlara ne köy olur ne kasaba. (...)

Öyle bir an geldi, bende bir volkan patlaması oldu; çalınmış yıllarımı geri almak için yola çıktım. Benim hayatımı çaldılar, tek sebebi annemdir. Kurulan mutsuz bir evliliktir, bütûn ideallerimi, bütûn hayatımı, her şeyimi çaldılar ve 45-46 yaşında ben bunu geri almaya karar verdim. 4 yıldır bu mücadeleyi veriyorum. Boşanma kararı aldığım da silahlarla indi, bana vurmaları filan. Olacaksa dedim olacak, olmayacaksa onun tek bir kurşununa da giderim. Umrumda bile değildi artık. Çünkü ben iki tane yapmam gereken en güzel şeyi yaptım, evlatlarımı üniversite mezunu yaptım, servetlerini eline verdim. Önce bir doktora gittim, doktora da dedim ki, “Bu bir öfkeyse geçsin, yine de bu yuva devam etsin.” (...)

Ortak hiçbir şey yok, hiçbir şey yok! Benim kendime ispat, itiraf edemediklerimi doktorlarım itiraf etti. Ona söylediğimde bir sürü tantanalar yaşandı ve artık o kadar nettim ki (...) kimseyi artık dinlemeyecek pozisyondaydım, çünkü dinlediklerimden mutlu olmadım. Dinlemeden yolumu yürüme kararı aldım, hepsine resti çektim yani. “Hayatıma karışırırsanız silerim”, anne baba da dahildi. (...)

En son kızım la beni dövme ye kalktığı nda kızım, “Yeter anne, bitir” dedi. (...) Bitir ama tabii hiçbir sosyal güven cen yok, hayatında hiçbir devlette, kanunda adın yok, yerin yok (*derin nefes alıp veriyor*). Kadınlar bu yüzden boşanamıyor bazen de. Tutunacak dalları yok. Oğluma söylediğimde dediği ilk şey şu oldu: “Anneciğim siyahla beyaz gibisiniz, yıllardır da ne yaşadığınızı biliyorum.” Zaten kızım “Bir an önce yap bu işi, artık bitir” diyordu fakat onu daha küçük görüyorum, o 18 yaşında. Oğlum askerden gelmişti o dönemde, “Anneciğim bitir artık, yıllardır niye durduğunu da biliyorum. Bizi düşünme, biz artık bazı şeyleri görebilecek durumdayız” dedi.

Artık net her şey, doktor, terapiler, şunlar bunlar, aylar

sürdü tabii, ona işte kararımın net olduğunu, yarın sabah-tan ya onun ya benim birimizden birimizin gitmesi gerektiğini söylediğimde her zamanki adam “Ben niye gideyim, ben ne yaparım, nerede yaşarım, ben kimin yanına sığınırım, ben sokaklarda kalamam” dedi. Ben bu adamı 26 sene çekmişim. “Ben hiçbir yere gitmem, her şey benim, nerede yaşarım ben?” dedi. Hangimiz erkektik? Yine benim dediğim doğru karardı, yani ben evin erkeği olmaktan bıktıydım artık. (...) Ben bir tane üstümde bana sevgisi olsaydı onu çekerdim, sevgisi de olmayan bir insanla kalmamın hiçbir mantığı yoktu. “O zaman sabah ben giderim” dedim ve ertesi gün sabah şu çantamı alıp evden çıktım. O da beni kapıdan uğurladı.

– Nereye?

– İşime. (Fatoş)

Gülay, boşanma kararı aldığı anda çocuğu ilkököl döneminde olan birkaç görüşmeciden biriydi. Ancak o da yaş küçük olmasına rağmen oğlundan gördüğü destekten memnundu:

Tek celsede boşandım, çünkü ben haklıydım (...) Oğlum [herkesten] daha çok sevindi, bak bunu unutmayalım, oğlumun o kadar hoşuna gitti ki. Bir çocuğun hoşuna gider mi anne babanın ayrılması? Ona ablam söyledi, çünkü ben söyleyemiyordum (...) Demiş ki, “Annen baban ayrı olsa sevinir misin?” “Valla teyze,” demiş, “10 gündür buradayım dünyalar benim. Babam hiçbir yeri kırmıyor, görmüyorum” demiş. “Tamam babam ama,” demiş, akıllı bir çocuktu, “hiç değilse kötü laf duymuyorum. Hiç değilse kafamı yastığa rahatça koyup, korkuyla uyumuyorum. Hiç değilse annem o bağırdığı zaman beni alıp komşulara gitmiyor, başka bir yere gitmiyor” demiş. “Annem gidiyor sabah

burada, mesela bir yere gideceği zaman gidiyor, işe gideceği zaman gidiyor ama ben burada huzurluyum. Ama babam alırsa o zaman işler kötü olur. Ben orada yapamam teyze, anneme söyle beni alsın” demiş. (Gülay)

Boşanmanın çocuklar açısından doğal olarak zararlı olduğu görüşünün yaygınlığı bakımından bu oldukça önemli. Furstenberg ve Kiernan (2001) tarafından yapılan boylama-sına araştırmaya (*longitudinal study*) göre boşanmanın etkileri zamanlamaya, çocukların toplumsal cinsiyetine ve ebeveynlerin davranışlarına göre şekillenir. Bu nedenle iki araştırmacı tüm suçu boşanmaya yüklememe uyarısında bulunarak, boşanma öncesi koşullarının yarattığı sonuçlarla boşanmanın yarattığı koşulları birbirinden ayırmak gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim evlilik sürecinde birbirine zarar veren çiftler, evlilik boyunca çocuğun gelişimine de zarar vermiş olabilirler. Furstenberg ve Kiernan’ın vurgulamak istediği ekonomik, psikolojik ve sosyolojik perspektiflere ait tüm teorilerin savunduğu gibi çocukların, ancak ve ancak ebeveynlerin çocuk yetiştirmede iş birliği yaparak sürdürdükleri evliliğin dağılması sonucunda zarar görebileceğidir. Ancak anlatıların hiçbirisi böylesi işbirlikçi bir ebeveynlik ilişkisinden bahsetmedi. Dahası, iki kadın, eşlerinin babalığını çocuk yetiştirmede kendilerine hiçbir şekilde karışmadıkları gerekçesiyle açıkça övmüştü. Aslına bakılırsa tüm anlatıların Delphy’nin (1976), görüşlerini haklı çıkardığı söylenebilir. Ona göre evlilik ve boşanma çocuk bakımı açısından evli veya boşanmış olmak fark etmeksizin aynı madalyonun iki farklı yüzüdür. Her iki durumda da erkek bu sorumluluktan muaf tutulur. Bu noktada belirtmek isterim ki, Bernard van Leer Vakfı’nın desteğiyle 2014 yılında çocuğa yönelik şiddet üzerine yürütülen bir araştırmaya göre, babalar hem ev işinde hem de çocuk bakımında daha az

sorumluluk alıyor. Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Merkezi'nin 23 ilde kent nüfusunu temsil eden 1.216 kadın ve erkekle yürüttüğü "Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması"nın 2017 yılı verilerine göre de erkeklerin %63'ü ev için alışveriş yaptığını, %65'i tamirat işleriyle ilgilendiğini, ancak yalnızca %9'u yemek yaptığını, evi toparladığını, bulaşık-çamaşır yıkadığını ve temizlik yaptığını söylüyor. Çocuk bakımına katkıları sorulduğunda erkeklerin %42'si bu soruyu "çocukla ilgilenmek" şeklinde cevaplandırmış ancak çocukla gezme oranı %29'da, oyun oynama oranı %26'da, ders çalışmak %21'de, kreş/okul sorunlarıyla ilgilenme %24'te, yemek yedirme %13'te, yıkama %9'da, uyutma %13'te, kitap okuma %16'da, alt değiştirme ise %6'da kalmış. Bu durumda birçok sorumluluğu üstlenmeleri beklenen kadınların da annelik becerilerinin yeterince iyi olamayacağını görmeliyiz.

Bernard'ın (1982) belirttiği gibi, çocuk sahibi olmak evliliği aileye dönüştüren faktördür. Bu durumda bu konuda yaygın kabul gören görüşlerin işlevi, çocukları koruma mazeretiyle şiddet içeren ve kutsallığı asla yadsınamayan aile kurumuna hizmet etmekten öteye gidememek oluyor. Bu bölümü Bohannan'ın bizleri çocukların ihtiyaçlarına hizmet ediyormuş gibi görünen fikirleri sorgulamaya davet eden sözleriyle bitirmeyi yararlı buluyorum:

Boşanmanın çocuklar için kötü olduğunu söyleyen geleneksel ve popüler bir inanç vardır. Aslında bu konu hakkında çok fazla şey bilmiyoruz [...] eğer ebeveynlerin duygusal boşanma sürecindeki eğilimi suça meyillilikse çocuk suça yönelecektir. Ancak başka çocuklar benzer koşullara müthiş bir uyumlulukla veya nihayetinde ülserle karşılık verebilir. Boşanmanın yarattığı gerilim kesinlikle çocuklar üzerinde etki sahibidir, ancak çocukların vereceği

karşılık boşanma kurumuna içkin değildir. Daha faydalı ve zor bir soru: Çocukları, ebeveynlerini boşanmaya sürükleyen aile içi uyumsuzluklarla ve gerilimlerle baş etmek için nasıl donatmalıyız? En azından böyle bir soru ebeveynleri günah keçisi ilan etmekten veya toplumu suçlamaktan kaçınır ve bizlere çalışmaya başlamak ve yeni kurumlar oluşturmak için bir başlangıç noktası sunar. (Bohannan 1970, s. 48-49, çeviri bana ait)

BAŞKA BİR YOL

Bu bölümde, hakkında en fazla spekülasyon yapılan boşanma sonrası yaşamı ele almaya çalışacağım. Boşanma deneyimi sonrası yaşam, tüm sosyo-ekonomik zorluklarına rağmen, hemen hemen tüm kadınlar için bir kurtuluş anlatısı olarak önplana çıkıyor. Özellikle Nükhet'in boşanma sonrasını aktarırken kurduğu "Annemi 2003'te kaybettim, rahmetli oldu. Ben şimdi boşandım, boşanmanın sevincini yaşayamadım" cümlesindeki "boşanmanın sevinci" ibaresi öyle vurucu ki. Ancak Nükhet aynı anda şunları da söylemişti:

Mümkün olduğu kadar işim olmazsa dışarı çıkmazdım ben. Perdeleri açmazdım. Beklerdim ki hava kararsın, hani gündüz çıkıp da on kişiyi göreceksin gece bir kişiyi göreyim markete giderken. Ya birisi bir şey diyecek veya bir şey soracak veya beni görünce kafasını çevirecek diye çıkmazdım. (Nükhet)

Bu ifadeler çelişkili görünüyor fakat Kalmijn ve Monden (2006), boşanmanın kişilerin sağlığı ve esenliği üzerinde üç

farklı etkisi olacağını öne sürer. Buna göre boşanma hayli rahatsız edici ve duygusal olabilir ve bu, kişinin sağlığına ve esenliğine olumsuz yansıyabilir. İkinci olarak boşanma, daima destekleyici olan bir ilişkinin sonu olması sebebiyle kişisel kaynaklarda bir azalmaya yol açabilir. Üçüncü olarak, evliliğin tüm sıkıntısından kurtaran bir kurtarıcı olabilir. İnsanlar kurtulduklarını düşünürken diğer yandan da yaşamlarını stres dolu ve karmakarışık olarak algılayabilirler. Kalmijn ve Monden kendi araştırmalarında olumsuz koşullarla sürdürülen bir evliliği olan kişiler için boşanmanın sağlık ve esenlik üzerinde az olumsuz etkisi olacağını, hatta olumlu etkilerinin daha fazla olacağını savunan kaçış teorisini test etmiş. Araştırmalarının bulgularına göre boşanma, evliliklerinde hak etmedikleri bir muameleye maruz bırakıldıklarını düşünen kadınlarda depresif semptomların az da olsa artmasına neden olmuş. Dahası, evliliklerinde sözlü ve fiziksel şiddet gören kadınlarda depresif semptomların bariz biçimde arttığı görülmüş. Bu durumun muhtemel açıklaması, kadınların evliliklerinde karşılaştıkları sorunların boşanmadan sonra da devam ettiğidir.

Boşanmış bir kadın tek bir kişiden ziyade erkek egemen bir topluma karşı sorumluluk içinde yaşamak zorunda bırakılır. Bu, kadınları kamusal alanlarda baskı altına alan kamusal patriyarkanın bir biçimidir (Walby 1991). Bu nedenle boşanmış bir kadının daima toplumun onayını araması beklenir. Aynı toplumun bir parçası olan eski koca bu koşulları Aysel'in durumunda olduğu gibi kadını tehdit etmek için bir silah olarak kullanabilir:

Ayrıldıktan sonra bile namus konusunda onu ikna etmek için uğraştığımı hissettim, çok ilginç. Düşünün, diyorum ki, "Biz Aydın'la tatile gittik" diyorum. "Nereye gittiniz siz, tatile gittiniz", "Sana ne?" diyemiyorum mesela. Diyorum

ki, “Hani sen de tanıyorsun, altlı üstlü otuyorduk arkadaşım var ya Emine, işte onların Erdek’te [evleri var], onlara gittik, onlarda kaldık.” Bu açıklamayı yapıyorum ve bu insan telefonu pat diye yüzüme kapatıyor. Yarım saat, kırk dakika sürüyor sürmüyor ondan sonra atlıyor geliyor ve kapıyı açar açmaz yumruğu burnumun üzerine indiriyor (...) Benim zayıf tarafımı görebiliyor. Her nedense beni namus, bu konuda yaralamaya çalışıyor. “Bilmem ne kadın siz nasıl gidersiniz?” diyor ve ben diyemiyorum “Sana ne? Ben artık seninle beraber değilim, sana hesap vermek zorunda değilim.” Sırf etraf kavgayı duymasın. Sanıyorum ki, onun söylediği sözlere o bana aşağılık kelimeleri sarf edince etraf da inanacak. (Aysel)

Aysel eski eşinin onu yıllarca tehdit ettiğini, polis müdahalesi söz konusu olduğunda yanına yaklaşmasa bile uzak-tan boğaz kesme hareketiyle korkuttuğunu ve bunun yıllardır kayıp olan babası tekrar ortaya çıkana dek devam ettiğini aktardı. Eski eşin kadını bu kadar kolay tehdit edebilmesinin ve şiddet uygulayabilmesinin temel nedeni kendisini *hala* kadının namusunun koruyucusu olarak addetmesidir. Bu asla boşanmanın bir sonucu olarak düşünülmemeli, çünkü boşanan kadın, Kandiyoti’nin (1987) bahsettiği gibi bir kız çocuğu olarak toplumsallaşırken kendisine vaat edilen yaşamla –eşin evin geçimini sağlayacağı kendisinin de ev işleriyle ilgileneceği– nihai noktada vardığı yaşam koşulları arasında süreklilik yitimine uğrar. Ancak erkek, erkeklik daima kazanılan ve dolayısıyla kaybedilen bir konum olduğundan, onu kaybetmemek için onun gereksinimlerinden asla vazgeçmez. Ne yazık ki, namus bekçiliği erkekliğin temel gereksinimlerinden biri diyebiliriz. Tüm tehditlerin ve saldırıların temel nedeni evliliğin, erkeği legal namus bekçisi olarak atayacak biçimde düzenlenmiş bir kurum olması-

dır. Şiddet sarmalında ilerleyen eski eş ilişkilerinde erkeklerin eski eşlerini kendilerini maddi olarak desteklemeye zorladıklarını da eklemek gerekli.

Ancak her şeye rağmen Levine (1982), Türkiye'nin geleceksel aile yaşamına karşılık boşanmanın kadını güçlendiren ilerici bir eylem olduğunu savunmuştur. Boşanmış olmak olumlu dönüşümlerin kaynağı olabilir, çünkü Kohen ve diğerlerinin (1979) belirttiği gibi kadın, kısmen de olsa patriyarkal toplumla dilediği biçimlerde temasa geçebilir. Bu görüşle uyumlu olacak şekilde, bu türden bir dönüşüm anlatılarda da göze çarpıyor. Kadınlar öncelikli olarak özgüvenlerinde bir artıştan söz ediyorlar. Örneğin, boşandığı için kışın babasının kendisiyle yakacak paylaşımında bulunmadığını ve kızıyla geceleri yakacak bir şeyler bulma umuduyla çöpleri karıştırdığını paylaşan bir kadın olarak Nükhet'in sözleri oldukça değerli:

Ben kesinlikle şu anda kendimi çok güçlü hissediyorum. Beni şu anda diyorum, kimse yıkamaz. Bir kere özgüvenim geldi, her şeyden önce tek başına mücadele ediyorsun (...) Şu anda gerçekten çok güçlü hissediyorum kendimi. Yani hissettiğimi de hissettiriyorum gibi bir yere geliyor. (Nükhet)

Kendisine olan güvenini örneklendirmek için evde tadilat gerektiğinde kahvehaneye gidip, diğer insanların ne düşüneceğini umursamadan, bir erkeği çekinmeden nasıl çağırabildiğini aktarıyor Nükhet: Kendi başına yapmak zorunda kaldığı her şeyin öz-imağını daha güçlü algılamasına katkıda bulunduğunu düşündürüyor. Boşandığı halde şikâyet eden diğer kadınlardan söz ederken de onları eleştirmekten kaçınmıyor:

Mesela kimisi diyor ki, “Ya bu kadar zor olduğunu bilseydim boşanmazdım, herifin kahrını çekerdim” diyor. Kimisi öyle tercih ediyor. Ben diyorum ki, niye ama? Niye, diyorum bir başkasına köle olasın? (Nükhet)

Hale de 18 yaşındaki haliyle boşandıktan sonraki hallerini karşılaştırarak özgüveninin nasıl arttığından bahsedenden: “Hani 50 yaşındayım ama anca şimdi eski Hale’yim.” Böyle bir karşılaştırma oldukça haklı görünüyor. Nitekim bunu söyledikten hemen sonra 18 yaşında tek başına başka bir ülkeye dil eğitimi almak için gitmiş olmasına ve sosyal olarak oldukça aktif birisi olmasına rağmen boşandıktan hemen sonra bir vasıtaya binerek bir yerden bir yere gitmeye ne kadar çok korktuğunu ve oğlunun yarım saat boyunca bunu tek başına yapabileceği konusunda kendisini ikna etmek için nasıl uğraştığını aktarıyor. Hemen sonra da başka bir anısını: Kızı ve oğluyla bir yaz akşamı sinemaya gittiklerinde hava karardığı için paniklemiş ve koşturmaya başlamış. Kısa süre sonra oğlu kolundan yakalayarak, “Babam evde yok, bak biz üçümüzüz, yanındayız, yavaş yavaş gidiyoruz, hiç korkma” demiş. Hale’nin, eski eşinin yıllarca evden tek başına çıkmasına müsaade etmemesi nedeniyle kaybettiği tek başına bir şey yapabileceğine olan inancını geri kazanması 4 yılını almış.

Elif de benzer bir hali paylaşıyordu. Evliliği boyunca eşinin kıskançlığı sebebiyle büyük baskı altında olduğunu aktarıp, bu baskının nasıl bir dönüşüm geçirmesine yol açtığını ancak boşandıktan sonra görebildiğini dile getirmişti:

Ayrıldıktan sonra tabii kendimi gözlemleme imkânım oldu. O güven gitmiş, yani özellikle insanlara bakarak, özellikle erkeklere bakarken konuşamıyorum gözlerine bakarak falan. Böyle gözlerimi kaçırarak falan konuşuyorum. A,

bir baktım beni değiştirmiş aslında birçok konuda farkında olmadan. (Elif)

Bundan kurtulmasının zaman aldığını fakat çalışmaya başlamanın büyük bir etken olduğunu söylüyor Elif. Boşandığında 29 yaşında olan Elif, ünlü bir firmanın güzellik uzmanlığı eğitimine katılmış, başarılı bulunmuş ve güzellik uzmanı olarak çalışıp emekli olmuş. Görüştüğümüzde günlerini geçirmek için bir müzik derneğinde gönüllü olarak çalışıyordu.

Diğer bir görüşmeci Bahar da evinde özgürce yaşadığı için kendini oldukça iyi hissettiğini dile getirmişti: “Bu benim ya, benim. İstersem yatıyorum evimde, istersem temizlik yapıyorum, istemezsem bir şey yapmıyorum.” Eski eşiyle aynı mahallede yaşayan Bahar, görüşme esnasında eski eşiine ait tehdit mesajlarını göstererek hâlâ tehdit edildiğini ancak yıllardır aynı mahallede esnaf olarak çalışıyor olması nedeniyle mahalleli tarafından tanınan biri oluşuna dayanarak kendini güvende hissettiğini de eklemeyi unutmadı. Özgürlüğe evinde ve ev işleri bağlamında deneyimlediği bir kavram olarak yaklaşmasının nedeni bundan bağımsız olmayabilir. Nitekim kendi cinselliğini ima ederek mahalledeki herkesin kendisinin uygunsuz bir davranışta bulunmayacağından emin olduğuna değinmiş ve böylelikle toplumla bir tür sözleşme içerisinde bulunduğunu ya da Kandiyoti’nin (1988) deyimiyle ataerkil bir pazarlık içinde yaşadığını da ima etmişti.

Buket ise eski eşi tüm banka kartlarının kullanım hakkını kendinde topladığı için bir öğretmen olmasına ve evli olduğu süre boyunca çalışmasına rağmen kendi finansal akışını özgürce idare edememiş. ATM kullanmayı boşandıktan sonra gizlice öğrendiğini söyleyen Buket boşandıktan sonra kendisini ekonomik anlamda daha iyi bir noktaya taşıdığını övünerek belirtmişti:

Şimdi iyiyim, çok güçlüyüm, dimdik ayaktayım, mutlu-
yum. Kalbimin köşesinde çok küçük bir boşluk var. Geri
dönüp baktığımda, bazen zorlandığımda “boşanmasa mıy-
dım” dediğim olduğunda o soruya şöyle cevap veriyorum:
Boşanmasaydın daha çok mutsuz, ölene kadar mutsuz ola-
caktın. Şimdi az mutsuz olup, bu devreyi atlatıp, mutlu ola-
rak öleceksin. (Buket)

Eski eşi çalışmadığı için onun dükkânını evli olduğu sū-
reçte çekip çevirmeye başlayan Müyesser boşandıktan son-
ra kendi dükkânını açmış ve hayatına esnaf olarak devam et-
miş. Bunu 20 sene önce başardığını söyleyen Müyesser, ka-
dın bir esnaf olarak gördüğü cinsiyetçi muameleden şikâ-
yetçiydi:

Erkek limon satsın, bir işi olmasın, on tane evi olsun, on
evli olsun, hiç kimse gelip de “Sen neyle geçiniyorsun?”
demiyor. Yeni tanıştığım bir insan, işte “Ne yapıyorsun?”
[diye soruyor], “Boşandım” [diyorum], “evet iki çocuğum,
dükkânım var.” “Neyle geçiniyorsun?” diyor adam bana,
yani. Hani “Türkiye’de kadın-erkek ayrımı yok” filan di-
yorlar ya, hiç inanmıyorum buna (...) Kadın işte evlenile-
cek bir şeydir, hani belki son zamanlarda kırıldı o, o kadar
şey bakılmıyor ama benim boşandığım dönemlerde böyley-
di. Onun için böyle ister istemez ciddi bir görünümün olu-
yor, daha bir sert görünümün oluyor, daha bir resmî olu-
yorsun insanlarla. Ama ne kadar resmî olursan ol...

Unkapanı’nda firmayla çalışıyordum... Büyük bir firmay-
dı hâlâ oranın en iyilerindendir, Fuat’la konuşuyoruz bir
gün, “Ahmet’le nasıl aran?” dedi. Dedim “İyi.” “Ahmet de
dedi ki, ‘Asıldım, asıldım, baktım bir şey olacağı yok, öyle.’”
Yani sen dükkân işletiyorsun, iyi bir yerdesin, bir firmadan
mal alıyorsun, paranla mal alıyorsun, o bile dul kadınsın iş-

te “bir deneyelim önce”... Hep o mantuk vardır yani. “Neyle geçiniyorsun, sana bir erkek mi bakıyor, bir erkek yok hayatında” [diyorlar]. İlla bir erkek bakacak. (Müyesser)

Anısını paylaştıktan sonra kızına hiçbir zaman kendi hesabını bir erkeğe ödetmemesini telkin ettiğini, oğlundan da ev işlerini bilmesini istediğini ve bir kadınla asla ev işi yapmayı bilmediği için evlenmesini istemediğini söylemişti.

Benzer şekilde Süheyla da kendi dükkânını açmış. Ancak bu aşamaya varmadan önce boşanmış. Kalacak yeri olmadığı için boşanmasına rağmen kayınpederinin evinde kalmayı sürdürmüştü. Sonrasında bir akrabasında kalmak için İstanbul’a gitmiş ve iki farklı baba adıyla kayıtlı iki ayrı kimliği olduğundan, Figen evlenip çocuk sahibi olmasına ve boşanmasına rağmen, Süheyla’nın hayatı liseden mezun olduktan sonra donup kalmış. Stilistik kursuna kaydolmak istediği halde ilkokul diploması olmadığı için kaydolamamış ve Figen olarak sınavlara girerek ilkokul diploması edinmiş. Sonrasında da kursa kaydolup bir firmada stilist olarak çalışmaya başlamış. Ne var ki, yetişkin olduklarında iki çocuğu tarafından yargılanmak istemediğinden yeni hayatını terk edip eski eşine ve çocuklarına geri dönmüş. Birkaç ayını bu şekilde geçirip eski eşiyle hiçbir koşulda birlikte olamayacağına emin olduktan sonra bir gün iç çamaşır almak için evden çıkmış, kiralık bir dükkân dikkatini çekmiş ve cebindeki son parasını kapora vererek dükkânı kiralamış. Sonrasında kontrolü biraz daha eline alıp boşanarak babasından kalan arazileri amcasından geri almış ve biraz da banka kredisıyla dükkânı bir moda evine dönüştürmüştü. Süheyla hâlâ aynı dükkânı işletiyor ve daha önemlisi bulunduğu çevrede oldukça tanınan bir şahsiyet olmayı başarmış. Buna rağmen cinsiyetçi tutumlardan ve önyargılardan şikâyetçiydi:

Tabii ki sıkıntılarımız oluyor. Dul bir kadınsınız, toplumsal baskılar var üzerinizde, yaptığınız her hareketiniz yargılanıyor, sorgulanıyor, acabalar var. 28 yaşında dul bir kadın kalmak kolay bir şey değil. İnsanların evleneceği yaşta iki çocuklu, dul bir kadınsınız ve toplumda bazı yerleri edinmeniz gerekiyor. Hani evli bir kadının çok rahat edindiği yeri siz tırnaklarınızla kazıyarak elde edip etmeye çalışıyorsunuz. Sizi sorguluyorlar, peşin hükümlü bazı şeyler oluyor. Atıyorum, işte bir yemeğe gittiğinizde, yani sosyal bir yemeğe gittiğimizde bir kadeh bir şey içmeniz dedikodu olabiliyor ya da bir düğüne gittiğinizde makyajınız konuşuluyor, yırtmacınız konuşuluyor, halay çekmeniz konuşuluyor. Ben ama hiçbirine paye vermedim, hep üstüne gittim. Çocuklarım hep yanımdaydı, çünkü çocuklarımı alıp bilar-do oynamaya gidiyordum örneğin. Bilar-do oynarken “Ay kadına bak be, çocuklarını da almış bilar-do oynuyor”, “Kadına bak be, nasıl lıkır lıkır rakı içiyor”, geliyor kulağıma hep. Aynen cevabım şu: Kendim paramı kazanıyorum, kendim yiyorum, kendim içiyorum, kimseye verilecek hesabım yok. Ben bu topluma saygı duydum, bu toplum da bana saygı duymak zorunda... [ki zaten] “beni ilgilendirmiyor toplum” demedim, topluma saygı duydum toplumun kurallarına göre hareket ettim hep. “O toplum da beni bir gün mutlaka sayacak” dedim ve saydılar da. (Süheyla)

Bu süreçte Avrupa Birliği kapsamında verilen bir kadın girişimciliği eğitimine katılmış ve diğer yirmi dört kadın girişimci gibi kendi şehrini temsil etmek üzere bir konfederasyonun toplantısında bulunmuş. Bu toplantıda diğer kadınlar üzerinde bıraktığı etkiyi aktaran anekdotu paylaşmak istiyorum:

Herkes kendini tanıtıyor masada... Sıra bana geldi, nasıl kadın girişimci olduğunuzu anlatıyorsunuz, dedim ki, “Ben

işte kadın girişimciliğini kocamı boşayarak yaptım,” dedim, “boşadıktan sonra hayatımı idame ettirebilmek için bir iş yeri açtım. İş yerini açmamın gayesi çocuklarımı ve kendimi idame ettirebilmek. Bunu şimdi öğrendim ki, kadın girişimciliğiymiş” dedim. “Yani o girişimciliğin bugün bu projede kadın girişimciliği olduğunu öğrendim.” Benden sonra diğer kadınlar medeni durumlarını açıkladılar, birçoğu boşanmış. (Süheyla)

Süheyla boşanırken karşılaştığı zorlukları göz önünde bulundurarak bir gün arkadaşlarıyla birlikte moda evinde bir kadın derneği kurmaya karar vermiş ve dernek için bir apartman dairesi kiralamış. Zaman içerisinde derneğin faaliyetleri artmış. Gidip geldiğim süre içinde derneğin bir odasının müzik odası olarak kullanıldığını ve dernekle ilişkili kadınların bir korusu olduğunu da öğrendim.

Kadın girişimciliği örneği sunan bir diğer görüşmeci Fatoş da KOSGEB’in desteğiyle kendi dükkânını açtıktan sonra eşinden boşanmış. Boşandıktan sonra bir süre ailesinin evinde kalan Fatoş kendi evini kiralamış ve zamanla kendine yeni bir hayat kurmuş:

Bir yıl sonra bu evi tuttum. Çünkü evimin olmayışı beni daha çok üzüyordu. Sonuçta yıllardır babamın evinden ayrımı, o çok zor bir duygu. Ne kadar da iyi de olsak, orada çocuklarım geldiği zaman beni öyle bir kenarda bir çekyat- ta yatıyor görmeleri beni rahatsız ediyordu. Neyse, ben bir ev tuttum işte. O 1 yıl içinde iki yastık aldım, bir yorgan aldım, altı bardak aldım, ufak ufak ufak bazı şeylerimi aldım ve bir yatak aldım kendime. Ondan sonra evi tuttum ertesi sene yazın. Yatak, yorgan, bardak, şunları bunları koydum eve, 4 ay kilimimin üstünde oturdum. Akşam kışım acıyınca gittim yatağıma yattım. Zaten sabah çıkıp akşam geliyo-

rum. Çünkü o dönem hiç para yoktu. Para hep sıkıntım zaten; işi kurdum da borçla kurdum. Sonra ne yaptım? Bir miktar kredi çektim evimin eşyasını aldım, onu da yaptım, şu an onları ödüyorum.

Çok zor bunlar hep ama çok huzurluyum. Toplum da umrumda değil. Hiçbir şey artık umrumda değil, o kadar çok mutsuz kaldığım günler oldu ki, toplum benim hiçbir zaman ne yaşadığımı bilmedi (...) Biz zaten uç yaşayan insanlar değiliz. Ha benim gidip bir barda eğlenmem, bir restoranda eğlenmem abes kaçırırsa alışsınlar. Ben kocayı boşadım, ve mahkum olmadım, umrumda bile değil artık hiç o tarz şeyler... Bu kadarcık da bir eğlenme ya da gezme hakkım varsa onu da milletin korkusu yüzünden kendimden çalamam, kendimden çaldıklarımı alamıyorum artık gelmiyor yıllar geri, hiçbiri gelmiyor (*uzunca bir nefes alıp veriyor*). Şükürler olsun, “Bu bir dönem,” diyorum, “gececek” diyorum ama huzurluyum artık. Gereksiz, mutsuz bir evliliği yaşamıyorum, beni döven bir insanın ertesi gün koynuna girmiyorum. (Fatoş)

Fatoş kendi kimliğini tanımlarken çalışıp kendi hayatını kazanan ve çalışmayan kadınlar arasında keskin bir ayrım yapmıştı: “Ben bir erkeğin kredi kartına muhtaç, aciz bir kadın değilim. Bence o kadınlar benim platformumda benimle karşılıklı oturup konuşamaz, konuşamaz, konuşması için kendi ekmeğiyle karşıma gelmesi lazım.”

Benzer şekilde Nesrin de kendisi ve çalışan fakat “namusunu gözetmeyen” kadınlar arasında keskin bir çizgi çekmişti. Çalıştığı otelde edindiği arkadaşlarından örnekler veren Nesrin, para karşılığında erkeklerle yatmaya razı olan birçok kadın olduğunu vurgulamaktan geri durmamıştı. Dahası şu anki konumunu açıklarken kullandığı ifadeler, kendi evlilik ve çalışma deneyiminin erkeklere özellikle de es-

ki eşine yönelik kavgacı bir tutum benimsemesine yol açtığını gösteriyor:

Dört dörtlük bir insanım; on tane de, yüz tane de erkeği cebimden çıkarıp pislik diye oraya atarım. Gerçekten. Şu anda git benim kocama, cebinde bir sigara parası bulursan şerefsiz evladiyım. Bulamazsın. Ama ben istediğin parayı çıkartayım sana şu anda. (Nesrin)

Ayşe de kendisi ve eski eşi arasında bir kıyaslamaya girişmiş ve eski eşinin kendisinden yaşça büyük olmasına rağmen onun sayesinde ilk defa kendi başına bir hayat kurmayı başarabildiğini ve bir kadın olarak bağımsız bir yaşam inşa edebilme özelliğinin kendi akrabaları tarafından takdir gördüğünü aktarmıştı:

İnsanlar neden ayrıldığımı sorgulardı. Şimdiyse hani tebrik eder ya da hatta ailedeki diğer kadınlar tarafından parmakla işaret ediliyorum. Nedir? Onların yapamadığını aslında yapan bir model var. İşte kadın kendi ayaklarının üstünde tek başına durması, hayatında bir erkek olmadan ona bağımlı olmadan (...) Eve bir erkek sokma hep, toplumda bu var, yönlendirme. Mesela bende bunun olmadığını, ayakta durduğumu görenler onlar da model alarak işaret etmeye başladı. Mesela benim kuzenlerim işte 17-18 yaşlarında çok fazla kuzenim var, şimdi bunlar için ben, kendi yorumları bu arada bu, “ulaşılmaz” karakter olarak yorumluyorlar. (Ayşe)

Ayşe bir erkeğe bağlı olmamasına rağmen yaşları küçük olan çocuklarına bağlı olduğunu ve tüm hayatını çocuklarına göre şekillendirdiğini ve dahası boşanma kararını kimi zaman yeniden ve yeniden çocuklarına açıklamak zorunda kaldığını da eklemişti:

En son bir şey gerçekleştirmişti, çocuğumla diyalog, onu paylaşacağım. Televizyonda bir şey izlemiş, “Anne,” dedi küçük, “hayatında küçük bir ayrıntıyı, geçmişteki bir ayrıntıyı değiştirdiğinde tüm hayatını etkileyip değiştirebiliyormuş. Sen neyi değiştirmek istersin?” diye sordu bana. Ben de dedim ki, “Öğretmen olmak istemezdim.” O da tepki koydu: “A, o zaman sınıftaki arkadaşlarımla tanışamayacaktım” falan filan. Tabii ki şeyi sevdim, hani o da aynı soruyu benden bekliyor. Ben vereceği cevaptan korktuğum için sormak istemedim. O ısrarla, “Bana da sorsana” dedi. “Ben anneyle babayı aynı eve koyardım, aynı evde yaşasınlar, bunun için çabalıyordum” dedi. “Ege, bu mümkün değil” dedim, “Nasıl olacak?” “Ama anne,” dedi, “ben babayı da değiştiriyorum” dedi. Hani çocuk bir şeylerin farkında ki, babayı da değiştiriyor. “Ama nasıl olacak, nasıl değiştireceksin?” dedim. “Huylarını değiştireceğim, davranışlarını değiştireceğim, şunu yapacağım” falan. Eleştirmeye başladı. “E, bu da olamaz Ege, yine biz ayrı kalırdık” dedim. Çocuk tabii ki kabullenmedi bu söylediğimi. “Ama anne,” dedi, “her şeyi değiştirdim, nasıl değişmez ama?” “Ben,” dedim, “mutsuz olurdum.” “Ama anne biz mutlu olacağız” dedi. “Peki dedim bizim mutsuz olduğumuz yerde siz mutlu olabilecek miydiniz?” Hani örnek olaylarla anlattım. “E, mutlu olamayacaktık” dedi. “Peki,” dedi, “sen mutsuz olunca ne olur?” Hani böyle sürekli uzattıkça uzattı, kendi cevabını kabullenmemi bekleyene kadar. Ben en son şunu söylemek istedim artık, hani tılandım, ötesine gidemiyorum, çocuk da ısrar ediyor, bir daha karşıma bu meseleyi çıkarmaması için, “Herhalde yaşayamazdım ölürdüm” dedim. O an irkildi. “Nasıl, ölür müydün?” Ondan sonra hiç konusunu açmadı. Beni kaybetme korkusuyla yüzleşsin istedim ısrar edince. Çünkü büyüdükçe tekrar karşıma çıkartabilir. Çocuk benim her karşıma çıkarttığında, ben o günlere tek-

rar dönüyorum, o anları tekrar yaşıyorum. Yaşadıklarımı, o mutsuzluğumu ve hayatıma her girmeye çalıştığımda da aynı duyguları yaşıyorum hâlâ. (Ayşe)

Ayşe'nin çocuğuyla arasında geçen bu konuşma, Bohan-
nan'ın (1970) çok doğru bir biçimde işaret ettiği gibi da-
ha zor fakat daha faydalı bir sorgulamaya itiyor bizleri. Ço-
cukları, ebeveynlerin boşanmasıyla sonuçlanan tüm aile içi
uyumsuzluklarla ve bunların yarattığı gerilimlerle baş et-
mek için nasıl donatmalıyız? Bu türden bir sorgulama ebe-
veynleri günah keçisi ilan etmek veya toplumu suçlamak ye-
rine yeni kurumlar oluşturmak için bir başlangıç noktası su-
nuyor bizlere.

Bir diğer görüşmeci Gülay da akrabaları tarafından na-
sıl algılandığına değinirken eşlerinden ayrılmak isteyen iki
yeğeniyle arasında geçen bir diyalogu paylaştı. Yeğenleri-
nin çocukları küçük olduğu için onları boşanmaya teşvik et-
memek adına kendisini bilinçli olarak halinden mutsuz bi-
ri olarak sunmuş fakat yeğenlerinin şiddete maruz kaldıkla-
rını öğrenince onları boşanma konusunda cesaretlendirmiş:

Sadece “Sabret, sabredin, işte çocuk var yıkmayın.” Biraz da
tabii kendimi düşürüyordum, böyle ki yıkmasınlar yuvala-
rını. “Yapmayın çocuk var, siz zannediyor musunuz ben
mutluyum, siz zannediyor musunuz benim rahatım yerin-
de, bakma benim böyle olduğuma” diyorum. Biraz da mah-
cup gibi duruyorum onların yanında. Niye öyle? Çünkü is-
temiyordum, çocukları çok ufak (...) Şiddet gördüklerini
söyleselerdi öyle yapmazdım. (Gülay)

Nurgül de evli olduğu sürede neler hissettiğini sorduğum-
da benzer bir anısını aktarmıştı:

Ne hissediyordum? Çocuğumun babası, durmak zorundayım, annelere mahcup olmayayım, sevdim aldım diye. Boşanmak da o zaman daha çok ayıptı, şimdiki gibi gündeme gelmemiştir. Şimdi gündemde çok. O zaman ben boşandığımda bütün herkes geçerken bana bakıyordu, küçük bir yerde, herkes bana bakıyordu. Ama ayaklarımın üstünde durdum ve ondan sonra beni örnek alan bir sürü [kadın] boşandı. “Ona bir şey olmadı, bize de olmaz” diye boşandılar. (...) Hatta bir gün bir kadın tura gittiğimizde dedi ki, “Sizinle görüşebilir miyim, ne olur? Siz nasıl ayaklarınızın üzerinde duruyorsunuz, nasıl dimdik oluyorsunuz?” dedi, “bütün insanları güldürebiliyorsunuz?” dedi. “Neden?” dedim. “Ya böyle yerde korkmadınız mı?” dedi, “ben de onu düşünüyordum da yapamadım. Nasıl yaptın?” dedi. Bunu kaç kişi bana turda söylediler, herkesin içinde yani. (Nurgül)

İlk eşinden boşandıktan sonra oğluyla sorunları olan Fahriye oğlunu spora yönlendirerek ilişkisini de toparlamayı başarmış ve bir süre sonra tekrar evlenmiş. Evlendiği eşinin yaşadığı şehre taşındıktan sonra Kuran kursunda gönüllü olarak çalışmaya başlayıp daha sonra ikinci eşinden de boşanmış. Ancak toplum tarafından boşanmış kadınlardan görünmez olmaları beklenmesine rağmen diğer kadınlarla birlikteyken boşanmış bir kadın olduğunu çekinmeden dile getirme cesaretini gösterebildiği için kendisiyle ne kadar gurur duyduğunu defalarca vurguladı:

– Haydi dedim, dünyalığımı yaptım, bir de ahretliğimizi yapalım diye Kuran kursuna başlamıştım. Kuran kursunda da hocamız çok güzeldi. Gerçi buradaki bütün, buradaki tanıdığım Kuran kursu hocalarını sonradan tanıdım çok iyiler. Yani insanın beceri yönlerini çok güzel orta-

ya çıkartıyorlar. Benim tiyatro yönüm ortaya çıktı. Meğersem benim gizli kalmış ne hazinelerim varmış. Edebiyat ortaya çıktı. Ondan sonracığıma iletişim yönüm ortaya çıktı.

• *Nasıl çıktı bunlar ortaya?*

– Bunlar nasıl ortaya çıktı? İşte birinci eşimden ayrıldıktan sonra burada ortaya çıktı. Kuran kursuna başladım ya, Kuran kursuna başladıktan sonra benim ezik yönüm bitti. Çünkü neden? Çünkü Allah-u Teala diyor ki sana orada, kadın haklarını öğreniyorsun. Allah'ın kitabından haklarını öğreniyorsun. Allah bana hakkı vermiş, niye ben kendi hakkımı savunmayayım? Beni kimse dövemez kardeşim. Obeni dövüyorsa, ben de onu döverim. Niye? Dini-mizde bizim kısas var. Ben işte o kocam benim elimi tuttuğu zaman, bana hava atacağı zaman, vuracağı zaman tuttum onun elini. “Sen bana vurursan, ben de sana vururum” dedim, gözlerinin içine baktım. Ondan sonra geri çekildi. (...) Kadının güçlü olması lazım ki, o erkeğin şeyini kese-bilsin. Ben onun elini tutmasaydım, havada yakalamasaydım onun devamı gelecekti. Ne olacaktı? Ben hepten better olacaktım.

• *Kaçıncı sene olmuştu?*

– Bir senede, bir, birinci senesinde.

• *Ve siz beş sene evli kaldınız?*

– Ve beş sene, ben uzatmaları oynadım. Neden? Çünkü ikinci bir evliliği... Evleniyorsunuz ve “çevre ne der” baskısı var, bir daha ayrılacaksınız ya. “He bu dikiş tutturamıyor” derler veyahut herhangi bir şey derler yani. Kadında suç bulurlar. Erkekte suç bulmazlar. (...) Herkes çekinir “Ben boşandım” veyahutta “eşimden ayrırım” [deme-ye] burada, çünkü çoğu kişi söylemez bunu, herkes saklar.

• *Niye?*

– Yani çünkü boşanmanın getirdiği bir eziklik vardır. Buranın insanı pek kızına, çoluğuna, şeyine destek vermez ya-

ni. O yüzden ben mesela böyle söyledığım zaman bana herkes “Ooo” der mesela. Şey yapar yani, “Ne kadar cesaretli bir bayansın ki, söylüyorsun.” Niye söylemeyeceğim canım Allah Allah? Boşanmışım ben. Bir de anlatıyorum böyle var ya, o zevk kadar güzel bir şey, yok kardeşim. “Kapının önüne koydum” diyorum. Yani beni o hale getirdi ki adam, kapının kilidini değiştirdim. Ondan sonracığıma kapının önüne koydum adamı. (Fahriye)

Annesiyle birlikte yaşayan Aysel’le güçlü olmak üzerine sohbet ederken yıllarca eşinden şiddet görmüş bir kadın olarak güçlü biri olup olmadığından emin olamadığını söylemişti. Aysel’e şimdiki gündelik sorunlarının neler olduğunu sorduğumda ise bir yatırımcı edasıyla nezih olmayan bir semtte krediyle ev satın aldığı için kendini eleştirmeye başlamıştı:

- *Gücü nasıl tanımlarsınız mesela siz?*

- Gücü, zorluklar karşısında direnme olarak tanımlarım. Ama ben o zorluklar karşısında yani direndim... Ama ben 9 yıl da dayak yiyerek direndim, bu ne kadar güçlülük? Bu bence güçlülük değil, bu acizlik de aynı zamanda.

- *Peki şu an genel olarak değerlendirerseniz kendi hayatınızı, sorun olarak neyi görürsünüz?*

- Ya sorun olarak bir takım şeylerde doğru kararlar alamayışım... Şu emeklilik sürecim, benim için en önemli emeklilik ve arkasından boşa kalmam. Yani kendimi işe yaramaz hissediyorum, yani şu sürem de benim çok da kaliteli bir hayat sürdüğüm süreç değil aslında.

- *Çalışmadığınız için mi?*

- Çalışmadığım için muhtemelen, evet. Ondan sonra işte yanlış bir ev almış olmanın verdiği... Yanlış bir karar çünkü, yani bu 1 sene içerisinde yanlış bir karar verdim, hayatımızla ilgili sadece beni ilgilendiren bir şey de değil bu.

• *Siz ev aldınız?*

– Bu evi aldık evet, yanlış bir karar verdim onun farkındayım. Sorunlar bunlar, onun dışında bir sorun olduğunu düşünmüyorum. (Aysel)

Görüşme yaptığımız sırada 20 yıllık eşinden ayrılma sürecinde olan ve eşine uzaklaştırma kararı aldırان Nagihan ise kendini her daim güçlü bulduğunu, ancak ev satın alarak eşinden ayrıldığı için artık kendini daha hırslı hissettiğini belirtmişti. Borcunu ödeyebilmek için gündüz temizlik işlerinde, akşam da bir büfede çalışan Nagihan için eşinden ayrılmış olmanın en büyük etkisi kendini daha özgür hissetmek olmuş:

– Arkadaşlarım, “Nagihan ne kadar değişmişsin” diyor. Yani çok değiştim ben.

• *Ne açıdan çok değiştiniz?*

– E açıldım, çevrem oldu, kafam, ne bileyim daha çok, örtümü bile açtım düşünsene!

• *Başınız örtülü müydü?*

– Kapalıydı, tabii ki!

• *Ne zaman açtınız?*

– İşte 8 ay, 9 ay oluyor.

• *Ne zaman örtmüştünüz?*

– Ee örtüyü, benim ailem kapalı olduğu için kapalı istediler.

• *Ne zaman? Çocukken mi? Genç kızken mi?*

– Örtüyordum, hep örtüyordum.

• *Evlendiğinizde örtülüydünüz.*

– Evet, örtülüydüm ama şu an açtım. (Nagihan)

Eşiyle ayrıldığı ve başörtüsünü çıkardığı için ailesiyle görüşmediğini söyleyen Nagihan'ın iş temposuyla ilgili yoru-

mu ise şöyleydi: “Çok rahatım. Çok rahatım, yoruluyorsam da çok rahatım, huzurluyum, bir ayyaş yok düşünsene...”

Vildan güçlü olma konusunda hassas olan bir diğer görüşmeciydi ve çok güçlü bir imaja sahip olduğu için duygularının hiçe sayıldığından şikâyetçiydi. Ayrıca boşanmanın ardından insanların onu “cinsellik abidesi” gibi algılamasının ve tavır değişikliğine gitmesinin onu rahatsız ettiğini dile getirmişti:

Eşim varken, yanımda yürürken, böyle bir niyet taşımazken artık “Onun eşi yok, ne alırsak kârdır” gözüyle mi bakıyorlar, onu bilemiyorum ama sanırım öyle. Oğluma bisiklet öğretiyorum caddede, bir öğretmen arkadaş yanımdan geçerken “Merhaba”, “Merhaba”, işte “Ne yapıyorsunuz hocam?”, “Ne yapalım”, “Bisiklet öğretiyorum”, “Tamam, iyi akşamlar”, “İyi akşamlar”, gitti. O günün akşamı benim evime bir telefon geldi, o zaman cep telefonları yok tabii. Baktım, kendini tanıttı ben falanca, “Buyrun hocam”. Mıy mıy, beklentiler farklı olmaya başladı, farklı bir yaklaşım var. Dedim ki, “Çok haklısın biliyor musun, ben sizi hiç yadırgamıyorum. Çünkü bu toplumda kadın olarak yaşamak o kadar zor ki. Ama size rağmen ben yaşayacağım bu toplumda” dedim. “Hani siz evlisiniz, çocuğunuz var ama birileri daha olsa kârdır ne olur diyebilirsiniz. Size bu anlamda kızmıyorum. Kendime kızyorum ve size soruyorum, size ne yaptım da bu cesareti alıp bana bu telefonu açtınız? Bu cesareti ben size hangi hareketimle verdim?” diye sordum ve sustu. “Siz siz olun madem benim adım bu toplum içinde dul, eğer yuvanın yıkılmasını istemiyorsan, ben burada tek yaşıyorsam, tek olduğumu zannetmeyin. Benim ailem dışarıda olabilir, burada akrabam olmayabilir ama benim kendime göre çevrem var. Siz siz olun beni gördüğünüz yerde yolunuzu değiştirin.

Yoksa size bulaşırsam o yuvanızı da yerinde bırakmam” dedim. Aradan yıllar geçti hâlâ o şahıs beni gördüğünde yolunu değiştirir.

Bunun gibi kapıların gözetleniyor, bakışlar değişiyor. Yani bu anlamda çok isyan ettiğim zamanlar oldu. Yani benim namusum yanımdaki erkek mi? Ben bunu tek başıma taşıyamıyor muyum? Neden beklentileriniz değişiyor? Bir ara farkında olmadan kendimi çekmeye çalıştığımı gördüm. Sonra “Ne yapıyorsun Vildan?” deyip tekrar o hayatın içine girdim. (Vildan)

Vildan, eşinin isminin ardına saklanan bir kadın olmayışıyla gurur duyduğunu belirttikten sonra “Ne kadar ödün versem o kadar onlara benzeyeceğimi düşünüyordum” diyerek çevresindeki tüm yıldırıcı toplumsal baskılarla zihinsel olarak nasıl baş ettiğini aktarmıştı.

Konuştugum kadınların yaş ortalamaları 40’lı yaşlara denk düştüğünden çocuk sahibi olanların birçoğunun çocuğu üniversiteden mezun olmuş ve çalışmaya başlamış. Neredeyse hepsi için de çocuklarının eğitimi hayatlarındaki en önemli konu. Başarı kelimesi de birçoğu için çocuklarının kendi hayatlarını idame ettirebilecek yetiye sahip olmasındaki katkılarıyla ilintili.

Son bölümde ortaya çıkan bir özellik kadınların boşandıktan sonra kendilerine yeni bir hayat inşa etmeye yaptıkları vurgu. Kadınların hemen hepsi çalıştıkları için kendilerini daha iyi bir konumda gördüklerini söylüyor. Evli kadınların onuru onların eşleriyle ve yuvalarıyla olan ilişkisinden çıkarsanır ancak para ekonomisi yaygınlaştıkça para kazanma yaygın olarak biricik onur kaynağı haline gelmekte (Hochschild 1990). Buna uygun biçimde kadınlar, kendilerini önce eski hallerinden, daha sonra ev kadınlarından ve mutsuz evliliklerini sürdürmekte direten diğer kadınlar-

dan üstün görüyorlar. Bu, kadınların onur kaynağının değişmekte olduğunun bir habercisi olarak yorumlanabilir. Çalışmak ve bir evi geçindirebilmek kadınlar için gurur duyulması meziyetler arasında yer alıyor.

Görüşme yaptığımız sırada kadınlar arasında çalışmayanlar da vardı ve iki kadın eski eşinden nafaka alıyordu. Ancak tüm kadınlar için boşanmanın beraberinde getirdiği sıkıntılar aracılığıyla edinilen bilgelik altı çizilen ortak bir nokta. Anlatılarda yer alan evlilik sürecinde ve boşanırken karşılaşılan tüm zorluklar birer kurban anlatısı oluşturmuyor. Anlatıların kurban anlatısını aştığını gösteren en aşikar ipucu, kadınların mutsuz evliliklerini sürdüren kadın arkadaş ve akrabalarını boşanma konusunda cesaretlendirmek için çabaladıklarını dile getirmiş olmaları. Bu durum katılımcıların ortalama yaşının 40'lı yaşlara denk düşmesi ve boşandıktan sonra geçen sürenin ortalama 10 sene olmasıyla da ilişkili olabilir. Dolayısıyla katılımcı kadınların, Bohannan (1970) tarafından kişinin evlenme kararı almasını etkileyen nedenleri, evlendiği eşi seçmesinde etkili olan faktörleri ve evlilikte problemlere yol açan intrapsişik sorunlarını ve boşanmaya yol açan etkenleri anlama yetisiyle belirlendiğini dile getirdiği başarılı boşanma evresine erişmiş olmalarıyla ilintili olduğu iddia edilebilir.

Evlilik kendi gereklilikleri ve koşulları dahilinde çözülmesi mümkün olmayan bir soruna dönüşebilir ve boşanmanın kadınlar açısından düşünüldüğünden daha karmaşık etkileri olabilir. Bunu Levine'in (1982) boşanmayı Türkiye'deki geleneksel aile yapısına karşı ilerici bir adım olarak yorumlayışının bir yansıması şeklinde düşünebiliriz.

Yaş ve cinsiyete dayalı bir hiyerarşinin en güçlü katmanında yer alan babalığın kadınların yaşamında hangi anlamlarla ve hangi olay örgüleriyle konumlandığını gördük. Sonrasında da kadınların evlenmek için öne sürdükleri içsel sebepler ya da evlilik kararı almalarının asıl motivasyonları ile evliliğe giden dört farklı yol keşfettik. Ancak hiçbir anlatı özel ve ya kamusal patriyarkadan bağımsız biçimde alınmış bir evlilik kararından bahsetmedi. Bazı kadınlar babalarının evinde, özel alanda deneyimledikleri patriyarkanın bir sonucu olarak evlenmeye zorlanırken, bazıları da bir kaçış yolu olarak evliliği seçmişti, kimileriye evliliği kamusal patriyarkaya karşı koruyucu bir kalkan olarak görmüştü. Evlilik kurumunun kadınları birer "dişi kuş" olarak konumlandırışının

yarattığı dönüşümlere tanık olduk. Kadınlar kendi kamusal temsilleri ve olgun bir kadın olarak kendilerinden beklentileriyle evde sergiledikleri benlikleri arasında bir çatışmaya düşebiliyor. Değişen ekonomik koşulların yarattığı demaskülinizasyon sürecini bizzat kadınların yorumlamalarında izledik. Anlatılar, Sennett'in (1998) aktardığı kısa vadeli çalışma prensibinin bir sonucu olarak erkeklerin, kadınların babalarının taşıdığı olduğu erkeklik rolünün sorumluluklarını taşımakta güçlük çektiğini, böylece babalarından daha aşağı derecede bir erkeklik performansı sergilediğini gösteriyor. Babanın otoritesini sorgulamakta çekingenlik gösteren kadınların, eşlerine baş kaldırmak için toplumsal kabullenirliği en yaygın gerekçeye sarılmaları oldukça anlamlı. Çarpıcı olan, kadınların babalarının yaşam biçimini benimseyip boşandıktan sonra ona yakın bir hayatı yaşıyor olmaları. Kadınlar, evi geçindirmek için dışarıda çalışırken aynı zamanda ev işlerini yaparak pederane bir kadınlık (*fatherly womanhood*) performansı sergiliyorlar.

Anlatıların tamamına yakını şiddet hikâyelerinden muaf değildi ve bu paylaşımları sınıf perspektifinden incelemek oldukça değerli. Erkeklik rolünün gerektirdiği sorumlulukların altında ezilen aile reisleri şiddeti, deneyimledikleri krizin tazmini olarak benimseme yoluna gidebilirler. Kadınların boşanma kararını alma ve uygulama süreçlerinde nelerle karşılaştıklarını görüp boşanmadan sonra hayatlarına nasıl devam ettiklerini ve bu deneyimi nasıl yorumladıklarını anlatıları üzerinden gördük. Bu iki konu evlilik kurallarının kadınların kaçmaya çalıştığı kocaya gömülü ikinci bir babalık yarattığı klasik patriyarka ile işleyen bir toplumda, kadınların boşanmak için gösterdikleri çabaları paylaşmanın önemini altını çiziyor. Kadınların boşanma sonrası hayatı yorumlayışları, çalışmak ve bir evi geçindirebilmenin kadınlar için gurur kaynağına dönüştüğünü, kadınların onur kaynağının de-

gişmekte olduğunu işaret ediyor. Kadınlar bu yaşam biçimleriyle toplumsallaşma süreçlerinin vaat ettiği –bir erkeğin hayatı boyunca onun tüm maddi sorumluluğunu üstleneceği gibi– sözlerin yitimi nedeniyle Kandiyoti'nin (1987) bahsettiği bir süreksizlik deneyimlemelerine rağmen namus kavramının yarattığı baskı yok olmuş değil. Ancak Kohen ve diğerlerinin (1979) iddia ettiği gibi boşanan kadınlar bir dereceye kadar patriyarkal otoritelerle nasıl iletişime geçeceklerini belirleyebilme yetisine sahip ve kadınların tamamının kendilerini topluma kabul ettirecekleri birer yol inşa ettikleri söylenebilir. Kimi evini ve çocuğunu geçindirmek dışında hiçbir tasası olmayan kadın rolünü üstlenirken kimi de haklarının farkında olan bir kadın olarak dini alanda veya yurttaşlıkla ilgili konularda hak savunuculuğuna soyunmuş.

Yapabileceğimiz en önemli çıkarımlardan birisi boşanmanın yarattığı ekonomik sorunların ve kadınların omuzlarında kalan taşıması zor yüklerin boşanmaya içkin olmadığı. Çocukların tüm sorumluluğunu üstlenmek gibi bazı sorunlar kadınların boşanma deneyimi dolayısıyla tanıştırılmadığı, iş bölümünün yarattığı, zaten var olan meselelerdir. Ayrıca anlatılar ekonomik sorunların kadınların boşanma kararı alışındaki temel etkenlerden biri olduğunu gösteriyor. Bu durumda kadınların ekonomik sorunlarla evlilik sürecinde tanıştıklarını hatta bu süreç tarafından alternatif bir yaşam için sınana sınana antrenmanlı hale getirildiklerini iddia etmek bile mümkün.

Sonuç olarak, boşanan kadınların gündelik yaşamında birer vatandaş olarak var olan tüm yapısal eksikliklere ve çarpıklıklara rağmen, boşanmanın kadınlar açısından ne tür anlamlar taşıdığının farkında olmak oldukça önem arz ediyor. Umuyorum kadınların hemen hepsinin birer kurtuluş hikâyesi biçiminde kurguladıkları anlatılarını paylaşarak bunda bir katkı olmuştur.

1. Sûheyla kendi dükkânında terzilik yaparak geçimini sağlıyor. Eğitimi lise düzeyinde ve iki çocuğu var.
2. Oya kendi dükkânında terzilik yapıyor. Eğitimi lise düzeyinde ve üç çocuğu var.
3. Aysel emekli. Lise ve üniversite eğitimine dışarıdan devam etmiş. Bir çocuğu var.
4. Fatoş kendi butiğini işletiyor. Eğitimi lise düzeyinde ve iki çocuğu var.
5. Tûlay emekli. Eğitimi lise düzeyinde ve üç çocuğu var.
6. Fahriye emekli Lise ve üniversite eğitimini dışarıdan tamamlamış. Bir çocuğu var.
7. Vildan lise mezunu ve öğretmenlik yapıyor. Bir çocuğu var.
8. Buket öğretmen. Eğitimi üniversite düzeyinde ve iki çocuğu var.
9. Nurgül emekli. Eğitimi lise düzeyinde ve bir çocuğu var.
10. Bahar bir fotoğraf stüdyosunda çalışarak geçimini sağlıyor. Eğitimi lise düzeyinde ve bir çocuğu var.

11. Menekşe ailesiyle yaşıyor. Eğitimi iki yıllık üniversite düzeyinde.
12. Nalan devlet memurluğundan emekli. Eğitimi lise düzeyinde ve iki çocuğu var.
13. Leyla emekli. Eğitimi ilkokul düzeyinde ve üç çocuğu var.
14. Nesrin bir otelde kat görevlisi olarak çalışıyor. Eğitimi ilkokul düzeyinde ve iki çocuğu var.
15. Nûkhet şu an çalışmıyor. Eğitimi ilkokul düzeyinde ve iki çocuğu var.
16. Gülay emekli. Eğitimi ilkokul düzeyinde ve bir çocuğu var.
17. Hale bir kafede aşçı olarak çalışıyor. Eğitimi lise düzeyinde ve iki çocuğu var.
18. Banu şu anda çalışmıyor. Eğitimi lise düzeyinde ve bir çocuğu var.
19. Ayşe öğretmen. Eğitimi üniversite düzeyinde ve iki çocuğu var.
20. Reyhan şu anda çalışmıyor. Eğitimi lise düzeyinde ve bir çocuğu var.
21. Deniz hem kendi dükkânını işletiyor hem de bir kursta aşçılık eğitimi veriyor. Eğitimi lise düzeyinde ve bir çocuğu var.
22. Müyesser kendi dükkânını işletiyor. Eğitimi lise düzeyinde ve iki çocuğu var.
23. Fulya muhasebeci. Eğitimi üniversite düzeyinde ve iki çocuğu var.
24. Pelin halkla ilişkiler uzmanı. Eğitimi üniversite düzeyinde ve bir çocuğu var.
25. Rûya emekli. Eğitimi üniversite düzeyinde ve bir çocuğu var.
26. Ahsen bir kuaför dükkânında çalışıyor. Eğitimi ilkokul düzeyinde ve bir çocuğu var.

27. Elif emekli. Eğitimi lise düzeyinde ve iki çocuğu var.
28. Nagihan gündüz temizlik işlerine gidiyor, gece bir b fedede  alışıyor. Eğitimi ilkokul düzeyinde ve iki çocuğu var.

- Altunay, Ayşe Gül-Arat, Yeşim (2009), *Violence against women in Turkey: A nationwide survey*, çev. Amy Spangler, İstanbul: Punto.
- Arıkan, Çiğdem (1992), *Yoksulluk Evlilikte Geçimsizlik ve Boşanma*, Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Aydemir, Elvan (2011), *Evlilik mi evcilik mi? Erken ve zorla evlilikler: Çocuk gelinler*, Rapor No 11-08, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
- Barret, Michele (1980), *Women's oppression today: Problems in marxist-feminist analysis*. Londra: Verso Books. [Günümüzde Kadına Uygulanan Başkı, çev. Şen Sürer Kaya, Pencere Yayınları, 1995]
- Berktaş, Fatmagül (1996), *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın/Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, Metis Yayınları.
- Bernard, Jessie (1982), *The future of marriage*, New Haven: Yale University Press.
- Bohannon, Paul (1970), "The six stations of divorce", P. Bohannon (ed.), *Divorce and after*, New York: Doubleday.
- Bolak, Hale Cihan (1995), "Towards a conceptualization of marital power dynamics", Şirin Tekeli (ed.), *Women in modern Turkish society: A reader*, Londra; Atlantic Heights, NJ: Zed Books.
- Bolak-Boratav, Hale - Okman-Fişek, Güler ve Eslen-Ziya, Hande (2014), "Unpacking masculinities in the context of change: Internal complexities of the identities of married men in Turkey", *Men and Masculinities*.
- Bora, Aksu-Üstün, İlknur (2005), *"Sıcak Aile Ortamı"-Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Bourdieu, Pierre (2001), *Masculine domination*, çev. Richard Nice, Cambridge: Polity Press. [Eril Tahakküm, çev. Bediz Yılmaz, Bağlam Yayıncılık, 2014]

- Carbone, June Rose (1994), "A feminist perspective on divorce", *The Future of Children*, 4.
- Connell, Raewyn W. (2002), "On hegemonic masculinity and violence: Response to Jefferson and Hall", *Theoretical Criminology*, 6.
- Comte-Sponville, André (2013), *Cinsellik, Aşk ve Ölüm*, çev. Canan Özatalay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delaney, Carol (2001), *Tohum ve Toprak*, çev. Selda Somuncuoğlu ve Aksu Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delphy, Christine (1976), "Continuities and discontinuities in marriage and divorce", Diana Leonard Barker ve Sheila Allen (ed.), *Sexual divisions and society: Process and change*, Londra: Tavistock.
- Deutsch, Nancy L. (2004), "Positionality and the pen: Reflections on the process of becoming a feminist researcher and writer", *Qualitative Inquiry*, 10.
- Duben, Alan (1985), "Turkish families and households in historical perspective", *Journal of Family History*, 10.
- Durak, Yasin (2013), *Emeğin Tevekkülü. Konya'da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdogan, Deniz (2014), "Türkiye'de çocuk gelinler sorunu", <http://huwgs.org/2014/03/turkiyede-cocuk-gelinler-sorunu/>
- Faludi, Susan (1999), *Stiffed: The betrayal of the American man*, New York: William Morrow and Company.
- Firestone, Shulamith (1970), *The dialectic of sex: The case for feminist revolution*, New York: Bantam.
- Fox, Gireer Litton (1975), "Love match and arranged marriage in a modernizing nation: Mate selection in Ankara, Turkey", *Journal of Marriage and Family*, 37.
- Fromm, Erich (1956), *The art of loving*. New York: Harper & Row. [*Sevme Sanatı*, çev. Yurdanur Salman, 1995, Payel]
- Furstenberg, Frank Folke, Kiernan, Kathleen E. (2001), "Delayed parental divorce: How much do children benefit?", *Journal of Marriage and Family*, 63.
- Galtung, Johan (1990), "Cultural violence", *Journal of Peace Research*, 27.
- Gelles, Richard James (1985), "Family violence", *Annual Review of Sociology*, 11.
- Giddens, Anthony (1992), *Transformation of intimacy: Sexuality, love, and eroticism in modern societies*, Stanford, Kaliforniya: Stanford University Press. [*Mahremiyetin Dönüşümü*, çev. İdris Şahin, Ayrıntı Yayınları, 2014]
- Gluck, Sherna (1977), "What's so special about women? Women's oral history?", *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 2.
- Goffman, Erving (1959), *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York: Random House. [*Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, 2009].
- Grosz, Elizabeth (1990), *Jacques Lacan: A feminist introduction*, Londra ve New York: Routledge.

- Grosz, Elizabeth (1994), *Volatile bodies: Toward a corporeal feminism*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Hart, Kimberly (2007), "The ambiguity of 'Spousal Choice' in a Turkish village", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 13.
- Hochschild, Arlie Russell (1975), "The sociology of feelings and emotions: Selected possibilities", Millman, Marcia, Kantor, Rosabeth Moss (ed.), *Another voice*, Garden City, NY: Anchor.
- Hochschild, Arlie Russell (1990), *The second shift*. New York: Avon Books.
- Hook, Derek (2006), "Lacan, the meaning of the phallus and the 'sexed' subject", Londra: LSE Research Online, <http://eprints.lse.ac.uk/960/1/Lacanthemeaning.pdf>
- Human Rights Watch [İnsan Hakları İzleme Örgütü] (2011), "Kocandır, döver de, sever de: Türkiye'de aile içi şiddet ve korumaya erişim", <https://www.hrw.org/tr/report/2011/05/04/256198>
- Jacobson, Neil S.-Gottman, John Mordecai (1998), *When men batter women: New insights into ending abusive relationships*, New York: Simon&Schuster.
- Kadın ve Demokrasi Derneği (2016), "Türkiye'nin CEDAW Komitesi'ne sunduğu yedinci periyodik raporu için STK gölge raporu", <http://kadem.org.tr/tr/wp-content/uploads/2016/09/CEDAW-Raporu-KADEM.pdf>
- Kadir Has Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Merkezi (2017), "Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Algısı Araştırması", <http://www.khas.edu.tr/uploads/pdf-doc-vb/TCKAA-7MART2017.pdf>
- Kalmijn, Matthijs, Monden, Christiaan W.S. (2006), "Are the negative effects of divorce on well-being dependent on marital quality?", *Journal of Marriage and Family*, 68.
- Kandiyoti, Deniz (1987), "Emancipated but unliberated? Reflections on the Turkish case", *Feminist Studies*, 13.
- Kandiyoti, Deniz (1988), "Bargaining with patriarchy", *Gender and Society*, 2.
- Kandiyoti, Deniz (1996), "Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar", Deniz Kandiyoti (ed.), *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, çev. Şirin Tekeli, Aksu Bora vd., İstanbul: Metis.
- Kimmel, Michael (2002), "The birth of the self-made man", Adams. R., Savran, D. (ed.), *The masculinity studies reader*, Oxford: Blackwell.
- Koğacıoğlu, Dicle (2004), "The tradition effect: Framing honor crimes in Turkey", *A Journal of Feminist Cultural Studies*, 15.
- Kohen, Janet A.-Brown, Carol A.-Feldberg, Roslyn (1979), "Divorced mothers: The costs and benefits of female control", George Levinger ve Oliver C. Moles (ed.), *Divorce and separation: Context, causes, and consequences*, New York: Basic Books.
- Kristeva, Julia (1982), *Powers of Horror An Essay on Abjection (European Perspectives Series)*, New York: Columbia University Press. [Korkunun Güçleri, çev. Nilgün Tatal, Ayrıntı Yayınları, 2004]

- Lerner, Gerda (1986), *The creation of patriarchy*, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Levine, Ned (1982), "Social change and family crisis—The nature of Turkish divorce", Çiğdem Kağıtçıbaşı-Diane Sunar (ed.), *Sex roles, family&community in Turkey*, Bloomington, IN: Indiana University Turkish Studies 3.
- MacAndrew, Craig-Edgerton, Robert B. (1969), *Drunken comportment: A social explanation*, Chicago: Aldine.
- McDowell, Linda (2003), *Redundant masculinities? Employment change and white working class youth*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Mies, Maria (1983), "Towards a methodology for feminist research", G. Bowles ve R. Duelli-Klein (ed.), *Theories of women's studies*, Boston: Routledge Kegan Paul.
- Minsky, Rosalind (1996), "Lacan: The meaning of the phallus" R. Minsky (ed.), *Psychoanalysis and gender: An introductory reader*, Londra: Routledge.
- Özyeğin, Gül (2009), "Virginal facades: Sexual freedom and guilt among young Turkish women", *European Journal of Women's Studies*, 16.
- Pateman, Carole (1988), *The sexual contract*, Cambridge: Polity Press.
- Sabbah, Fetna Ayt (1995), *İslam'ın Bilinçaltında Kadın*, çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sancar, Serpil (2013), *Erkeklik: İmkânsız İktidar-Ailede Piyasada ve Sokakta Erkekler*, İstanbul: Metis.
- Scully, Diana (2014), *Cinsel Şiddeti Anlamak-Tutuklu Tecavüzcü Erkekler Üzerine Bir İnceleme*, çev. Laleper Aytek-Şirin Tekeli, İstanbul: Metis.
- Sennett, Richard (1998), *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalis*, New York ve Londra: W.W. Norton & Company. [Karakter Aşınması-Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri, çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, 2002]
- Sirman, Nûkhet (2004), "Kinship, politics and love: Honour in post-colonial contexts – The case of Turkey", Mojab, S., Abdo, N. (ed.), *Violence in the name of honour: Theoretical and political challenges*, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Sosyal Politika Forumu (2011), *Eşi Vefat Etmiş Kadınlar İçin Bir Nakit Sosyal Yardım Programı Geliştirilmesine Yönelik Araştırma Projesi – Final Raporu*, http://www.spf.boun.edu.tr/content_files/SPFSYDGM_NihaiRapor.pdf
- The Foundation of Bernard van Leer (2014), *Aile Çocuk Şiddet: Türkiye'de 0-8 yaş arası çocuğa yönelik aile içi şiddet araştırması*.
- Thorpe, Holly (2009), "Bourdieu, feminism and female physical culture: Gender reflexivity and the habitus-field complex", *Sociology of Sport Journal*, 26.
- Titon, Jeff Todd (1980), "The life story", *The Journal of American Folklore*, 93.
- Tuğal, Cihan (2009), *Passive Revolution: Absorbing the Islamic challenge to capitalism*, Stanford, CA: Stanford University Press. [Pasif Devrim-İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi, çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, 2010]

- Vaughan, Diane (1990), *Uncoupling: Turning points in intimate relationships*, New York: Vintage Books.
- Walby, Sylvia (1991), *Theorizing patriarchy*, Oxford: Basil Blackwell. [*Patriyarka Kuramı*, çev. Hülya Osmanagaoglu, Dipnot, 2016]
- Yazıcı, Berna (2012), "The return to the family: Welfare, state, and politics of the family in Turkey", *Anthropological Quarterly*, 85.
- Young, Iris Marion (2005), *On female body experience: "Throwing like a girl" and other essays*, New York: Oxford University Press.

M

utsuz, sorunlu, yürütülemeyen evliliklerin vardığı nokta: Boşanma. Ancak Türkiye toplumunda boşanmaya, özellikle de boşanan kadına pek sıcak bakılmadığı da aşikâr. “Babalık” kurumunun ve “erkeklik” hallerinin adeta soluk aldırmayan bunaltıcılığı, toplumsal baskılar ve çevrenin boşanan kadını daima şüphayle, yaftalayarak ya da kendi ayakları üzerinde duramayacağı düşüncesiyle acıyarak değerdendirme bunun nedenlerinden.

M. Esra Yıldırım, Türkiye’nin çeşitli illerinden kadınlarla yaptığı bire bir görüşmelerle boşanma deneyiminin kadınlar üzerindeki etkilerini teorik ve pratik olarak sergilemeye girişiyor: Kadınların babalarıyla ve “babalık”la ilişkilerinin evlilik yaşantılarına etkilerini; evdeki kadınlık ve erkeklik deneyimlerini; aile içi şiddeti, tacizi; kadınların kendi hayatlarını kurma çabalarını; boşanma kararını nasıl aldıklarını, kararlarının nasıl karşılandığını ve boşanma deneyimini nasıl yorumladıklarını...

Yeni Bir Hayat Kurmak’ta “Bu toplumda kadın olarak yaşamak o kadar zor ki. Ama size rağmen ben yaşayacağım bu toplumda,” diyen kadınların sesi duyuluyor...

“Ben kesinlikle şu anda kendimi çok güçlü hissediyorum. Beni şu anda diyorum, kimse yıkamaz. Bir kere özgüvenim geldi, her şeyden önce tek başına mücadele ediyorsun.”

“Kendim paramı kazanıyorum, kendim yiyorum, kendim içiyorum, kimseye verilecek hesabım yok. Ben bu topluma saygı duydum, bu toplum da bana saygı duymak zorunda...”

“‘Evlenip boşandım’ demek benim için bir gurur kaynağıydı. (...) Bundan daha önemli bir şey mi olur ki? Hani CV’de yazılacak referans yani, ‘Ben evlendim, evlilik dönemi geçirdim ve boşandım.’ (...) Bir hikâye ördüm... hani tam Kurtuluş Savaşı’ndaki gibi, yani bir sürü meşakkatli bir şeylerden geçilmiş... kendi kendimin kahramanı ilan ettim kendimi.”

